

Beuca

Archivum

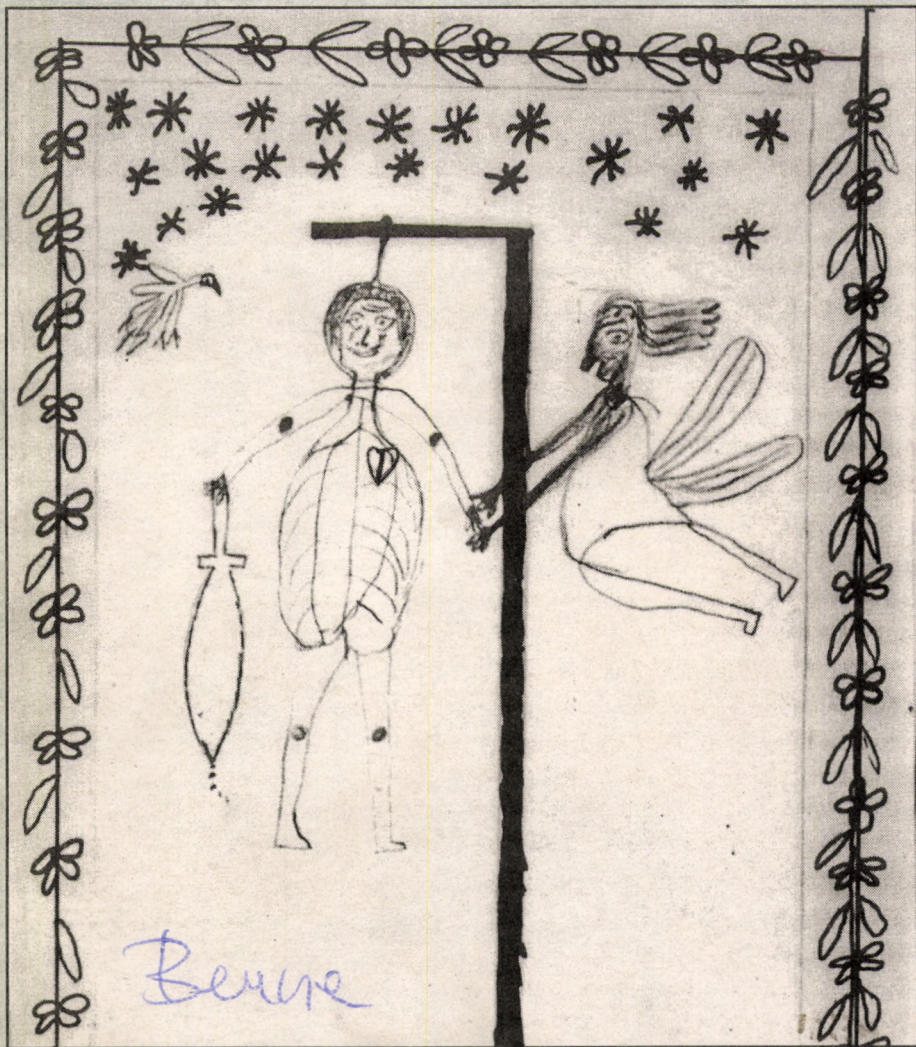
ÚJ FOLYAM V. 6. SZÁM

BUDAPEST, 1996. JÚNIUS

ÁRA: 144 FT

MAGYAR SZEMLE

BOD PÉTER ÁKOS AZ ÉRTÉKTEREMTÉS ERKÖLCSÉRŐL; PÉNTEK JÁNOS: HUNGAROLÓGIA KISEBBSÉGI HELYZETBEN; PAPP SÁNDOR AZ EURO-AMERIKAI CIVILIZÁCIÓ KIEGYENSÚLYOZATLANSÁGÁRÓL; TERMÉSZETGYÓGYÁSZAT ÉS AKADÉMIKUS GYÓGYÍTÁS — SZIMPOZION; PETHŐ TIBOR: KIÉ LESZ A 21. SZÁZAD?; OOKA MAKOTO A JAPÁNCSOPORTLÉLEKTANRÓL; MÉHES KÁROLY: REFORMTÖREKVVÉSEK A GYERMEKGYÓGYÁSZATBAN

SZERKESZTŐI ÜZENETEK

MOSTANI SZÁMUNKBAN FOLYTATJUK a gazdaság és erkölcs összefüggéseit vizsgáló sorozatunkat. ANDORKA Rudolf és EGEDY Gergely tanulmányai után BOD Péter Ákos tárgyalja a kérdést, nemcsak széles elméleti megalapozottsággal, hanem elsősorban a mai magyar és kelet-közép-európai mentalitás jellegzetes anomáliáinak elemzésével.

JÚLIUS-AUGUSZTUSBAN KETTŐS NYÁRI SZÁMOT ADUNK KI, a szokásosnál nagyobb terjedelemmel és árral. A számot előfizetőink a rendes áron kapják meg. Ezt a számot, valamint szeptemberi számunkat javarészt a millicentenárium jegyében állítjuk majd össze.

JÚLIUS 20. ÉS AUGUSZTUS 20. KÖZÖTT a *Magyar Szemle* szerkesztősége nyári szünetet tart, irodánk zárva lesz.

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY SZÁMLASZÁMA: 11707024–20332033. Az Alapítvány támogatására befizetett összegek az APEH engedélye alapján az adóalapból levonhatók, befizetésüket igazoljuk. Aki Alapítványunkat legalább 5.000 forinttal támogatja, az a *Magyar Szemle* egy éves előfizetését és könyvajándékot kap.

SZERKESZTŐSÉGI TITKÁRSÁGI ÓRÁK: hétfőtől péntekig, 11–15^h

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRÁK: KODOLÁNYI Gyula: péntek, 12–13^h; CZAKÓ Gábor: kedd, 11–12^h; BANGA Ferenc: kedd, 11–12^h; MAGYAR Bertalan: csütörtök, 10–13^h; VÁCZI Gábor: kedd, 10–14^h

A FOLYÓIRAT MEGJELENÉSÉT A BATTHYÁNY LAJOS ALAPÍTVÁNY, AZ INTEREURÓPA BANK Rt. ÉS A WESTEL 900 GSM TÁMOGATJA

A MAGYAR SZEMLE ALAPÍTVÁNY IGAZGATÓSÁGA: ANTALL György András, Dr. BALOGH János, BOD Péter Ákos, CZAKÓ Gábor, GRANASZTÓI György (elnök), JESZENSZKY Géza, KODOLÁNYI Gyula, MAGYAR Péter, SZABADOS György

MAGYAR SZEMLE

Főszerkesztő: KODOLÁNYI GYULA

Szerkesztőbizottság: *BORBÁNDI GYULA, CSEH-SZOMBATHY LÁSZLÓ, KINDLER JÓZSEF, MELLÁR TAMÁS, MOLNÁR GUSZTÁV, SZABADOS GYÖRGY, SZÓCS GÉZA, DR. VARGA CSABA*

Szerkesztőség: *BANGA FERENC, CZAKÓ GÁBOR, CSELÉNYI BÉLÁNÉ, IZINGER ANNA, MAGYAR BERTALAN, VÁCZI GÁBOR*

Szerkesztőségi titkár: ARANY EMILIA

ÚJ FOLYAM V. 6. SZÁM	BUDAPEST	1996. JÚNIUS
CZAKÓ GÁBOR	ÁRU-E A KULTÚRÁRU?	563
BOD PÉTER ÁKOS	AZ ERKÖLCSI ÉRTÉKEKRŐL ÉS AZ ÉRTÉKTEREMTÉS ERKÖLCSÉRŐL	565
PAPP SÁNDOR	TÁRSADALOM-GAZDASÁG -TERMÉSZET	580
OOKA MAKOTO	GONDOLATOK A JAPÁN CSOPORT-ELMÉLETRŐL	591
GALGÓCZI ZSUZSA (szerk)	TERMÉSZETGYÓGYÁSZAT ÉS AKADÉMIKUS ORVOSLÁS	602
MÉHES KÁROLY	A GYERMEKGYÓGYÁSZATI REFORMTÖREKVÉSEKRŐL	610
MOUSSONG-KOVÁCS ERZSÉBET	A GYERMEKRAJZOK ILLANÓ VARÁZSA	619
PÉNTEK JÁNOS	A HUNGAROLÓGIA DILEMMÁI KISEBBSÉGBEN	630
RATKÓ LUJZA	TRADÍCIÓ ÉS MODERNITÁS A NÉPRAJZTUDOMÁNY FÉNYÉBEN	640
PECZE ZOLTÁN	ELKERÜLHETETLEN VOLT-E JUGOSZLÁVIA FELBOMLÁSA?	645
SZABÓ A. FERENC	EGYMÁSBA FONÓDÓ SORSPROBLÉMÁK	655
HIDVÉGI MÁTÉ HORVÁTH CSABA	KÖNYVSZEMLÉI	660
PETHŐ TIBOR	KIÉ LESZ A 21. SZÁZAD?	665

SZÁMUNK SZERZŐI

BOD Péter Ákos (Szigetvár, 1951): közgazdász. 1986-87 ENSZ-szakértő Ghánában, 1987-88: a Portlandi Állami Egyetem (USA) vendégtanára. 1990-91: ipari és kereskedelmi miniszter, 1991-94: az MNB elnöke. 1995-től Londonban az EBRD ügyvezető igazgatója.

GALGÓCZY Zsuzsa (1960, Budapest): gyógypedagógus, újságíró, író.

HIDVÉGI Máté (1955, Budapest): biokémikus, művelődéstörténész, lapunk könyvszemlelője.

HORVÁTH Csaba (1967, Budapest): az ELTE magyar szakán végzett, majd a párizsi École des Hautes Études en Sciences Sociales-on szerzett D.E.A. diplomát. A századforduló regényirodalmával foglalkozik.

MÉHES Károly (1936, Budapest): orvos, gyermekgyógyász. 1987-től a POTE Gyermekklinika Igazgató tszv. egyetemi tanára. A Pécsi Akadémiai Bizottság alelnöke. Az MTA Orvosi Genetikai Bizottságának elnöke. A MTA rendes, az Osztrák Tudományos Akadémia levelező tagja. Kutatási területe: orvosi genetika.

MOUSSONG-KOVÁCS Erzsébet: ideg-elmeorvos, pszichoterapeuta. 1949-91 között az orvosok és a pszichológusok graduális és posztgraduális képzésében vett részt, az utolsó 10 évben tszv. egyetemi tanár a Haynal Imre Egészségtudományi Egyetemen. Hazai és nemzetközi orvosi és pszichológiai szervezetekben, folyóirat szerkesztőségekben tevékenykedik. Kandidátus (1962), kiváló orvos (1981).

PAPP Sándor (1936, Biri): vegyész-mérnök. 1987-től a Veszprémi Vegyipari Egyetem tanára. Kutatási területe: szervetlen fotokémia, környezeti kémia. A kémiai tudományok doktora, 1986. 1989 Apáczai Csere János-díj.

PECZE Zoltán (1957, Budapest): közgazdász. Dolgozott a Magyar Nemzeti Bank munkatársaként, a Határon Túli Magyarok Hivatalában osztályvezetőként, a Honvédelmi Minisztériumban helyettes államtitkárként. Jelenleg tanulmányúton van angol és holland egyetemeken. A DEMYC alelnöke.

PÉNTEK János (1941, Kőrösfő): nyelvész, etnográfus. 1964-től a kolozsvári egyetem magyar tanszékén gyakornok, tanársegéd, majd adjunktus. 1990-től tszv. egyetemi tanár. 1990-től a Magyar Néprajzi Társaság tb. tagja.

PETHŐ Tibor (1918, Budapest): az édesapja PETHŐ Sándor által alapított *Magyar Nemzet* szerkesztőbizottságának elnöke, lapunk külpolitikai szemlelője.

Dr. RATKÓ Lujza (1959, Szeged) A Nyíregyháza melletti Sóstói Múzeum-falu néprajzkutatója, fő kutatási területe a folklór, azon belül is a néptánc, viselet, szokások.

SZABÓ A. Ferenc (1943, Székesfehérvár): történész-politológus, kandidátus. Fő kutatási területei: a népesedés tendenciái, az embervesztések politikai-demográfiai kérdései a 20. században.

ESZÁMUNKILLUSZTRÁCIÓI Moussong-Kovács Erzsébet: *A gyermekrajzok illanó varázsa* c. cikkét kísérik. A fotókat TESZÉRY György készítette.

X008

X374-7

ÁRU-E A KULTÚRÁRU?

NANÁ. A KULTÚRCIKK MINDIG ÁRU VOLT. Amióta a világ világ, fizettek a bábának, a lakodalmi muzsikusnak, a papnak és a harangozónak, a kódex-másoldának. A föl-föllobbanó sajtóvita értelme önmagában van: szerepelhetnek a rászorulók. E téma örökzöldeége bizonyos társadalmi zavarokból ered. Például a szocializmus nevezetű történelmi vakbélgyulladásból: emlékszünk, még a perforálódás előtt is azzal hitegették magukat néhányan, hogy nem, a kultúra nem áru. Reményük rokonszenves; undorító és ízléstelen, hogy eladó ez az egész világ. Tán ennek okáért fejezték ki az írói-művészi honoráriumokat oly kevéske forintokkal, hogy a lublini csodarabbi szombaton is engedélyezte hitsorsosainak a pénztárlátogatást: ennyike forint nem pénz.

A vita kiújulását szitogatja egy közkeletű tévedés. Ti.: nálunk a *civilizációt* és a *kultúrát* szokás egybemosni. Mi több, kötelező. Persze a kettő valaha, időtlen régiségben tényleg egy vala, vagy legalábbis innen egynek látszó. S tagadhatatlan, hogy a marxizmusban buzgott a nosztalgia az „őskommunizmus”-álmom iránt.

Nos, szerintem a kultúra mindazon eszmék, dolgok, folyamatok, szervezetek összessége, melyek által az ember uralkodik a világban. Alapja a kultusz, az áldozat, mely kultúraként nyilvánul meg, amennyiben a közösség együttgondolkodását és együttműködését jelenti alapvető szellemi- és létkérdésekben. Rövidebben és mélyebben: a kultúra otthonlét, részesülés a másik emberből és Istenből. Ahogy PÉTER mondta a színeváltozáskor: Uram, jó nekünk itt. *Gazdaságkor* színeváltozásában — fordított áldozatában! — a kultusz kiszorul a kultúrából, minélfogva a kultúra is a civilizációból. Maradnak az eszközök és a technikák, meg a mosópor- és egészségvallások. A régi kultúra helyén *quasiként* persze tovább látszólagoskodik mindaz, ami belőle piacra dobható: könyv, film, *Milói Vénusz*. A fogyasztó fölcsaphat kép- és könyvtulajdonosnak, még művelt is lehet, de kulturált nem, szintügy egy busz vagy közklozet sem. A remekmű ugyanis hallgat a kultuszon kívül, szellem és közösség nélkül, a tulajdon fogságában legföljebb kultúrcikk. Áru. Adható, vehető civilizációs objektum. És a kultusz és közösség nélkül néma a család, az egyház, az ország is.

Hogy áru-e a kultúra? A keserves válasz mélyére az tekintett igazán, aki eladta már álmait, hazáját, kedvesét.

CZAKÓ Gábor

Janet

U

2-3 ábra. INFANTILIS, HISZTÉRIÁS FÉRFI ÖNGYILKOSSÁGI FANTÁZIÁI

U. Bod Péter Alvar

AZ ERKÖLCSI ÉRTÉKEKRŐL ÉS AZ ÉRTÉKTERMELÉS ERKÖLCSÉRŐL*

MINDAZ AZ ELÉGEDETLENSÉG, csalódottság- és bizonytalanság-érzés, ami a térségben végbemenő rendszerváltozást kíséri, a legtömörebben abból a tényből vezethető le, hogy a magyar (lengyel, román, orosz stb.) társadalom a rosszul működő szocializmusból szegény kapitalizmusba jutott. Még csupán egy fél évtized telt el a központosított gazdaság felszámolásának megkezdése óta — amely elkerülhetetlenül a válságkezelés, helyreállítás és a Schumpeter-i „teremtő pusztítás” időszaka — és mint ilyen, az 1980-as évekhez, azaz a válság felszínre jutása előtti időszakhoz képest sok fontos vonatkozásban rosszabb mutatókkal jellemezhető: a reálbérek, a reáljövedelmek alacsonyabbak, a kimutatott nemzeti össztermék szintje is jóval elmarad a korábitól, megjelent a munkanélküliség.

Mindezen jegyek miatt ma még meggyőző erőt nélkülöz az az állítás, hogy rosszul működő szocializmusból jól (jobban) működő kapitalizmusba vagyunk eljutóban, noha valószínűleg ez lesz az utókor értékelése. Valószínűleg — mondom —, s ebben benne rejlik annak feltevése, hogy ez a bizonyos utókor olyan hatékonyságú piaczgazdaságban és parlamenti demokráciában fog élni, amely utólag indokolttá teszi a rendszerváltozással járó hatalmas anyagi és emberi áldozatokat. Feltevésről és nem bizonyosságról van szó, s hogy mi a mi teendőnk: ez lesz ezen esszé fő kérdése.

A rendszerváltozás legelső éveit az átmenettel elkerülhetetlenül együtt járó veszteségek és a korábbi deficitek felszínre kerülésének jegyei uralták. Jó néhány ágazat vagyoni, műszaki és emberi tőkéjének kizárólag a világpiactól elzárt szocialista gazdasági rendszerben volt értéke: az állami szubvenció megszüntetése, a piacvédelem meggyengülése és a szovjet birodalom vásárlóképeségének összeomlása következtében ezek a vagyonok egyszerűen eltűntek. De elértéktelenedtek bizonyos emberi tőkék is, elsősorban azok, amelyek rendszerspecifikusak. Így például a szocializmus lényegét képező párt- és állami bürokrácia elvileg fölöslegessé válik a rendszer szétesésekor. Ha a város még sincs tele állástalan volt párttitkárokkal, szakszervezeti tisztségviselőkkel, állami kisburokratákkal — legalábbis a kohászok és ipari, mezőgazdasági

* Készült az Érték, Politika, Gazdaság c. konferenciára, a Haza és Haladás Alapítvány szervezésében (Budapest, 1996. február 17.)

esné

Ha a város még sincs tele állástalan volt párttitkárokkal, szakszervezeti tisztségviselőkkel, állami kisburokratákkal — legalábbis a kohászok és ipari, mezőgazdasági

segédmunkások munkanélküliségének arányaival mérve —, akkor az részben azt jelenti, hogy a rendszerváltozás folyamata nem végzett igazi munkát, részben utal a szocialista *establishment* önérdekvédő erejére.

A rendszerváltozás azonban már a kezdet legkezdetén hozott fontos pozitív értékeket, mint a jog előtti egyenlőség és általában a jogállamiság-elveket, az egyéni vállalkozások politikai korlátainak lebontását, a tehetséget és kezdeményezést korábban megbénító állami szabályozás visszaszorulását. Magyarországon — mint a térségben máshol is — hirtelen százazrek váltak vállalkozóvá, azaz vették saját kezükbe gazdasági életük igazgatását.

Leváltható a kormány, a polgármester, választhatunk magunknak más szakszervezeti tisztviselőt, ha akarunk — noha a jelek szerint nemigen akarunk. A térségben megadatott az a csoda, hogy több évtizedes katonai megszállás után az idegen csapatok békésen eltávoztak.

Az külön kérdés, hogy e vitán felüli eredmények mely országokban milyen mértékben tudatosultak és váltak társadalmi tényé. *Csehszlovákia* kormányzata például úgy volt képes 60%-os áremeléssel, a nemzeti valuta radikális leértékelésével kezdeni a rendszerváltoztató folyamatot, hogy a társadalom — amely a változások során visszakapta utazási szabadságát, a szólás- és szervezkedés jogát, szimbolikusan és részben jogilag is elítélhette a leginkább kompromittáltakat — mindezt szükségesnek ítélte és elfogadta. *Csehszlovákiában* a rendszerváltoztató folyamat első napjaira a „forradalom” kifejezést alkalmazzák. *Magyarországon* a rendszerváltozásra nem használják ezt a szót. Hazánkban a közgondolkodást a szűken vett anyagi szempontok uralták és uralják, főként az, hogy miként alakul a reáljövedelem, s e vonatkozásban a lakosság nagyobb hányadának nem volt oka öröme.

MAGYARORSZÁGON 1990 ŐSZÉN az egyetemi hallgatókat ki lehetett vinni az utcára azzal, hogy nem elég nagy ösztöndíj emelést kaptak — miközben békeidőben példátlan megpróbáltatás zúdult az elavult szerkezetű iparra, mezőgazdaságra, kereskedelemre. Az elmúlt tíz év során a magyar történelem legnagyobb tömegeket megmozgató eseménye a rendszer jóvoltából kapott világútlevél és turistaellátmány kiváltása, a pénz osztrák boltokban való elköltése volt. De a megmozdulások ritkák: *a nálunk uralkodó életstratégia egyéni*: szinte mindenki saját magára és legfeljebb szűkebb családjára támaszkodva igyekszik kikerülni a veszélyeket. A közintézmények, politikai pártok és érdekképviselői szervezetek (szakszervezetek) presztízse kicsi, az egyházak vonzereje nem jelentős, a választási részvételi arányok legfeljebb közepesek.

Félreértés ne essék: a konzumerizmus ereje és a közösségi (nemzeti) fellépés iránti pesszimizmus nem a rendszerváltozás terméke, hanem sokkal inkább a megelőző évtizedeknek s főként az 1956-os forradalom vereségének és a sajátos kádári konszolidá-

ciónak a következménye. A rendszerváltozás a családba és fogyasztásba, valamint az egyéni ügyeskedésbe bezárkózó életminta ellenére, azzal dacolva zajlott le, és 1989-90-ben felemelő pillanatokot produkált.

A DEMOKRÁCIA HELYREÁLLÍTÁSÁT KÖVETŐEN ugyan hamarosan bekövetkezett hazánkban is a szűk gazdasági szemlélet visszacsapása, megmutatkozott a megelőző évtizedek társadalmi atomizálásának, vallástalanításának, erkölcsi romlásának, s mindezek miatt *manipulálhatóságának* hatása, de mégis érzékelhető bizonyos polgári és közösségi értékek meggyökerezése.

Jól rögzíti ezért a kelet-közép-európai régió s ezen belül különösen Magyarország mostani helyzetét az a leírás, hogy a szegény kapitalizmusba jutottunk, ahol a hangsúly a „szegény”-en van. A cseh polgár talán nem, a magyar azonban szegénynek érzi magát, és gondjainak listáját gazdasági jellegűek vezetik (miközben a magyar átlagfizetések az 1995-ös példátlan reálbércsökkenésig egyharmaddal meghaladták a cseh szintet). A külvilág némi habozás után valóban a fejlődő világba sorolta be a volt szocialista országokat, hiszen hazánk vagy más „visegrádi” ország egy főre eső jövedelem tekintetében Malajzia, Uruguay, Törökország környékén található: a politikailag érzékeny stílusú gazdasági nyelvben „felemelkedő” (*emerging*) piacnak hívják a még kifejtetlen kapitalista gazdaságokat, s minket joggal számítanak oda.

A szegény kapitalizmus azért is munkaképes meghatározás, mert esetünkben nem kizárólag a tényleges jövedelmi szintről van szó. E tünetcsoporthoz sorolom a jövedelmi és vagyoni különbségek, az országon belüli területi egyenlőtlenségek gyors kinyílását, és a társadalmi szolidaritás, valamint a közélet már említett alig-közepes fejlettségét. Esetünkben *a szegénység társadalomszerkezeti és erkölcsi gyengeségeket is jelent.*

Azonnal felvetődik az a kérdés, hogy lehet-e és milyen alapon minősíteni társadalmakat, erkölcsi állapotokat. Tekintettel arra, hogy az elemzés zöme a gazdasági fejlődésre és azon belül a hatékony gazdasághoz szükséges fejlett munkamegosztásra irányul, célszerűnek tartottam Émile DURKHEIM definícióit alapul venni, aki integrálta egyfelől az Adam SMITH nevével jelzett klasszikus közgazdasági irányzatot és a Max WEBERHEZ kötődő szociológiát.

Adam Smith a közgazdaságtant tudományként megalapozó nagy munkájában. *A nemzetek gazdaságában* kimutatja a *munkamegosztás* meghatározó szerepét

„A különböző iparok termékeinek a munkamegosztás révén bekövetkezett megsokszorozódása idézi elő a jól irányított társadalomban azt az egyetemes jólétet, amely még a legelső néprétegekhez is eljut.” (Smith, 1992. 21. o.)

A gazdasági haladáshoz tehát *munkamegosztás* kell, és „*jól irányított társadalom*”, melynek jellemzői között Smith fontosnak tartotta megemlíteni a jövedelemelosztás bizonyos arányosságát.

DE VAJON MI KELL a munkamegosztás rendjének létrejöttéhez? Durkheim kimondja, hogy a munkamegosztás eleve létező társadalmat feltételez, amelyben hatnia kell a szerződéseknek, továbbá az együttműködés bizonyos közös értékeit illető *konszenzusnak*. Ő ez utóbbit organikus szolidaritásnak nevezi, és hozzáköti a társadalom által elfogadott viselkedési szabályokhoz, a joghoz és az erkölcshöz:

„Tudjuk, hogy mindenütt, ahol az organikus szolidaritás megfigyelhető, ugyanakkor eléggé fejlett szabályozás határozza meg a funkciók kölcsönös viszonyait.” (Durkheim, 1989. 179. o.)

A szerződéses viszonyok együtt fejlődnek a munkamegosztással,

„hiszen az utóbbi nem lehetséges a csere nélkül, amelynek jogi formája a szerződés. (...) A fejlett társadalmakban a szerződéses szolidaritást minden zavaró hatástól meg kell védeni. Mert a fejletlenebb társadalmakban ugyan nem okozhat nagyobb kellemetlenséget a szerződések bizonytalansága, de ha ott veszélyeztetni valami, ahol a társadalmi szolidaritás fő problémáinak egyike, akkor ezzel a társadalomtest egésze is veszélybe kerül.”

A szerződés és a jog nem kizárólag az államhatalom ügye:

„...nem elegendő, hogy a közhatalom vigyázza a szerződéses kötelezettségek betartását, hanem az is szükséges, hogy legalább az esetek nagy átlagában spontán módon betartsák őket.” (uo. 195. o.)

A társadalmi munkamegosztás tehát *értékrenden és erkölcsön* nyugszik.

„Nem csupán azt akarjuk ezzel mondani, hogy az egyéneknek anyagilag kapcsolódniuk kell egymáshoz — erkölcsi kötelekeknek is lenniük kell közöttük”. (uo. 148. o.)

Durkheim a civilizáció (ma inkább azt mondanánk: modernizáció) foka és az erkölcsiség közötti kapcsolatról szólva megállapítja, hogy sajnos az utóbbinak nincs megfelelő mértékegysége,

„rendelkezésünkre áll viszont a kollektív erkölcstelenség mértékegysége. Egy adott társadalomban az öngyilkosságok és a különféle bűntények átlagos száma szolgálhat az erkölcstelenség szintjének jelzésére.”

Ez a mérce — teszi hozzá — nem válik a civilizáció és a gazdasági fejlődés dicsőségére, hiszen

„a bűntények és az öngyilkosságok száma a nagy ipari központokban a legnagyobb: mindenestre nyilvánvaló, hogy a gazdasági tevékenység nem rendelkezik azokkal a külső jegyekkel, amelyekről az erkölcsi tényeket szoktuk felismerni.” (uo. 36-37. o.)

Ezzel szemben:

„erkölcs mindaz, ami szolidaritás forrása, mindaz, ami arra hajtja az embert, hogy számoljon másokkal, hogy mozgását nem egois-

ta impulzusaival szabályozza. Az erkölcsiség annál szilárdabb, minél nagyobb e kötelekek száma és ereje." (uo. 207. o.)

A klasszikus közgazdaságtant az foglalkoztatta, hogy milyen tevékenység-szervezési rendszer révén nő meg a gazdasági tevékenység hatékonysága: s azt a *piaci csere által közvetített munkamegosztásban* találták meg. A kifejlett kapitalizmust vizsgáló szociológusok pedig azt kérdezték a századforduló tájt, hogy milyen társadalmi előfeltételei vannak a piaci csere rendszerének, és *mi tartja össze a társadalmat* a piacgazdaság uralkodóvá válása esetén. A kapitalizmus világméretű győzedelmes elterjedése és mára csaknem teljes uralma azt is megmutatta, hogy bizonyos országok és térségek sikeresebbek, mások viszont tartósan sikertelenek a piacgazdasági sikermércék szerint, továbbá nagyok az eltérések a sikerességet illetően azon országok között, amelyek újabban kívánnak feljutni a fejlett országok körébe. Emellett a sikeres országok csoportjában is elég jelentős értékbeli és intézményes különbözőség figyelhető meg. Mindez ráterelte a figyelmet arra a kérdésre, amely a kapitalizmus kialakulásához szükséges szellemi, erkölcsi előfeltételekről szólt egy évszázada, és Max Weber munkássága révén vált ismertté. (Weber, 1982.)

VAN ABBAN VALAMI IRONIKUS, hogy a liberális kapitalista világrendszer végérvényes győzelmét kimondó Francis FUKUYAMA nagy port felvert munkájának (*A történelem vége*) 1989-es publikálását követően néhány évvel azt fedezi fel, hogy a nemzetek jólétének mértékét és versenyképességét egy átfogó kulturális jellemző, nevezetesen a *társadalmi bizalom* szintje határozza meg (Fukuyama, 1995) A gazdasági fejlődésben elért sikereket áttekintve Fukuyama a társadalmi bizalom és a csoportkapcsolatok erősségével jellemezhető országokat találta az élen, míg megfigyelése szerint a túl individualista beállítottságú országok lelemaradnak a gazdasági versenyben. Megállapítása: ahhoz, hogy megfelelően működjenek a demokrácia és a kapitalizmus intézményei, bizonyos „premodern” kulturális szokásokkal kell együtt járniuk:

„A posztindusztriális társadalmakban a jog, a szerződés és gazdasági racionalitás szükséges, de nem elégséges feltétele a stabilitásnak és jólétnek: ezeket át kell hatnia a kölcsönösség, erkölcsi kötelesség, a közösség iránti odaadás és a bizalom érzésének, melyek inkább a szokásokban, semmint az ésszerű kalkulációban gyökereznek” (i.m. 11. o.)

A közösségi értékek, a bizalom és szolidaritás újrafelfedezése jelezheti a világról való gondolkodás irányzatainak változását, így szakítást a közgazdaságtanban uralkodóvá vált individualista racionális döntéshozóból való kiindulással.

Ha azonban az országok nemzetközi versenyképességét meghatározó tényezők felől közelítünk a társadalom és gazdaság intézményeihez, akkor a neoliberais ember- és társadalom-

felfogással is végső soron összhangba hozható a bizalom és az önkéntes társadalmi szabályok követésének ténye, mégpedig a *tranzakciós költségek* irányzata alapján. COASE híres munkája (Coase, 1937) feltárja, hogy a piaci csere szokásos elmélete nem magyarázza meg azt, hogy miért jönnek létre és bizonyulnak versenyképesnek olyan nagy szervezetek, mint amilyenek az iparvállalatok, amelyek a szervezeten belül nem a piaci adás-vétel logikája, hanem más koordináló mechanizmusok szerint működnek, mégpedig olcsóbban, mintha a piacon, az ármechanizmus révén szerveznék a termelést. Későbbi munkájában meg is nevezi azokat a költségeket, amelyek a tranzakciós költségek irányzatának indokálul szolgálnak:

„Egy piaci tranzakció végrehajtásához ki kell derítenünk, hogy kivel kívánunk üzletet kötni, az embereket tájékoztatnunk kell arról, hogy milyen feltételek mellett kívánunk üzletelni, a megállapodás eléréshez tárgyalásokat kell folytatni, szerződést kell készíteni, intézkedni kell annak ellenőrzéséről, hogy a szerződéses feltételeket betartják-e, és így tovább.” (Coase, 1960)

A termelési költségeket a gépesítés és az emberi munkamegosztás miatti termelékenység-növekedés lezöríthatja, amint ezt a 19. és 20. század gazdasági fejlődése megmutatta. Ma az egy munkásra jutó acéltermelés összemérhetően nagyobb, mint volt 50 és 100 éve, és nemcsak a hagyományos ipari országokban. A nemzetközileg élenjáró termelékenység csupán tőke és üzemszervezés kérdése, márpedig *a tőke ma már igen mobil, és a technológiát is lehet exportálni*. Számos fejlődő ország, mint például valamikor Japán, később Dél-Korea az ipari termelékenység első ligájába került fel. A hazánkban létesített üzemekben, így az Opel (GM) gyárban, az Audi új motorgyárában a termelékenység szintje semmivel sem marad el az illető vállalatbirodalom már országokban, esetleg éppen a legfejlettebbekben, működtetett gyárainak termelékenységétől.

AKÖZVETLEN TERMELÉSI KÖLTSÉGEKKEL SZEMBEN a *tranzakciós költségek mérséklése történelmileg nehezebbnek bizonyult*, az itt elért termelékenység-növekedés földrajzi terjedése bonyolultabb. Az adóbeszedés hatékonysága, a szerződéses kötelezettségek precíz teljesítése, de csak az olyan igen egyszerű dolognak, mint egy találkozó megadott időpontjának betartása kulturálisan determinálnak bizonyult. Bár a jogi és pénzügyi tevékenység termelékenysége is nő, de kevésbé látványosan.

Egy licenyszerződés előkészítésének vagy egy mindennapos közútkihágás bírságolásának hatásfok-javulása aligha mérhető össze mondjuk a számítógépek drasztikus áresésében megnyilvánuló hatékonyság-növekedéssel.

A tranzakciós költségekre érzékeny üzleti tevékenységeket nehezebb exportálni, e piacokra sokkalta nehezebb bejutni, amint azt a bankári, biztosítási és kereskedelmi központok (London,

Frankfurt, Milano, New York, Amsterdam) történelmi szerepének figyelemre méltó állandósága mutatja.

A felemelkedés itt sem lehetetlen, hiszen Tokio vagy Szingapur a csúcsszintet képviseli. Éppen az igen sikeres ázsiai kiemelkedés erősítette fel a siker nem szűken vett anyagi tényezőinek tudományos kutatását, mivel nehéz nem észrevenni annak a takarékos, megbízható, kooperációkész *ethos*znak a meglétét, amely sok tekintetben közel áll a Max Weber által annak idején leírt „protestáns etiká”-hoz. Ez a társadalmi *ethos*z nyilvánvalóan mérséklí a tranzakciós költségeket, még pedig mind vállalati, mind nemzetgazdasági szinten. Szavatartóbb vállalkozók esetén — minden más feltételt adottnak véve — kevesebb a bankok hitelezési vesztesége és kisebb emiatt a tartalékolási kötelezettsége, így olcsóbb a hitel: megbízható beszállítók mellett az összeszerelő üzem ráállhat a „just-in-time” rendszerre, ami anyagkészletek gyakorlati megszűnését és a termelés nagyfokú olcsóbbodását jelenti.

A szocializmus mint gazdasági rendszer éppen a tranzakciós költségek, és nem annyira a közvetlen ráfordítások terén bizonyult reménytelenül versenyképtelennek. Az állami bürokrácia nem bízott a vállalati vezetésben — és jó okkal: de ellenőrizni és szabályozni sem igen tudta azt, bármilyen tervjelentést vagy újabb és újabb gazdasági mechanizmust ötvölt is ki. Nem bízott az állampolgárban sem, aki mindent igyekezett kilopni az állami üzemből vagy hivatalból: ha mást nem lehetett, hát munkaerejét, munkakedvét és fantáziáját. Az ilyen társadalomban az alkalmazottak egyik fele — a bürokrácia — a másik felet figyelí, listázza és utasítja. A beszállító nem szállít időre, így a végső termelő a társadalmi tőke óriási hányadát köti le készletekben, amelyek egy részére talán soha az életben nem lesz szükség. Ez mind-mind veszteség. Vasat és cementet még csak-csak elő tud állítani a „közösségi” társadalom, de a társadalmi együttműködést igénylő (azaz sok tranzakcióval járó) bonyolultabb vállalkozásokban lemarad.

LENIN óvatlanul a munkatermelékenység szintjét nevezte meg, mint a társadalmi-gazdasági rendszerek felsőbbrendűségének ismervét. Ezen ismerv szerint azonban a piaci cserén és a magántulajdonon alapuló kapitalista társadalom fölénye a 20. század közepére vitán felülivé vált a magántulajdontól megfosztott egyének felülről irányított összességével, azaz a szocialista (kommunista) rendszerrel szemben.

KÖZÉP-KELET-EURÓPÁBAN KÜLÖNÖSEN NYILVÁNVALÓ a „szocialista modernizáció” versenyképtelensége: Csehország a századfordulón, majd Csehszlovákia a két világháború között az ipari társadalmak első ligájába tartozott, a cseh életszínvonal nem maradt el az osztrákokétól — ma annak felét sem éri el. Magyarország némileg mindig elmaradt az örökös tartományok fejlettségi szintjétől, mióta a gazdasági statisztikák rendelkezésre állnak, de a korábbi 70-80%-os szintről a szocialista iparosítás és a

világpiac áramlataiból való kiszorulás évtizedei után ma a 35-40% körüli szintre csúsztunk le.

Adam Smith kétszáz éves megállapítása nagyon is igaznak bizonyult hazánkra: munkamegosztás és jól irányított társadalom kellene a prosperitáshoz, de mindkét vonatkozásban hibásnak bizonyult az országra erőltetett keleti modell. Sovány vigasz, hogy e modell minden más sorstárs országban kísértetiesen hasonló árat fizettetett 1990 után: a rendszerváltozást követő három éven belül mind a reformokkal kísérletezgető Magyarország, mind az utolsó percig merev tervgazdaságként irányított Csehszlovákia, mind pedig a hol reformokkal, hol ipari modernizálási kampányokkal megáldott Lengyelország a krízis kitörése előtti nemzeti jövedelmi szint 80%-ára esett vissza. Az öt évtizedes különpálya folytán a térség — és benne hazánk — közepesen fejlett kapitalizmusból a fejlődő világba (azaz a szegény kapitalizmusba) csúszott át.

ASZOCIALISTA KITÉRŐ nem csupán a munkamegosztási viszonyokat, a termelékenységet határozta meg, hanem nyilvánvalóan a társadalmi szerkezetet, az értékrendet, az erkölcsöket és az azokra épülő intézményeket is. Hogy milyen a „szocialista ember”, azt megismerni nem volt időnk, mivel a korszak teoretikusainak az 1980-as évek végéig nem sikerült a definíciót megadniuk, hogy milyen *nem*, azt jobban látni. Nem tagja számos szervezetnek, szerveződésnek, szakmai és kulturális egyletnek, lehetőleg ne járjon templomba, patriotizmusából vagy különösen hazafiságából kinevelendő, másokkal magától ne legyen szolidáris: például szilenciumra ítélt író miatt tiltakozást ne írjon alá és szerezetszolgálatot se végezzen a szegények között. Ez a jellemzés talán ironikusnak hat, holott nem az. Ironizálni akkor lehetne, ha az atomizálásra irányuló kísérlet sikerületlennek bizonyult volna, s azt a társadalom mint valami rossz álmot, elhessentette volna 1990-ben. Magunk és számos külföldi megfigyelő meglepetésére azonban azt kell megállapítanunk, hogy a rendszer gazdasági összeomlását követően, a politikai kontroll megszűnésének pillanatában *nem tört felszínre a polgári kezdeményezések vulkánja*. Emiatt a rendszerváltozásnak valóban volt bizonyos „felülről vezényelt” jellege.

Az okokról elmélkedni itt nincs hely, talán csak a társadalmi-gazdasági folyamatok halmozódó jellegére érdemes felhívni a figyelmet, megkülönböztetve a *follyamat* (*flow*) és az *állomány* (*stock*) fogalmát. Még a statisztikailag viszonylag jól mérhető jelenségeknél is — mint amilyen a jövedelemképződés — értelmezési gondot okoz az időbeli halmozódás hatása, például: a csökkenő reáljövedelem hosszabb időn keresztül nem mutatkozik meg elszegényedésnek, ameddig tart a korábbi vagyon ellensúlyozó hatása, míg azután a vagyon elfogyásakor hirtelen elő nem áll a szegénység. De a másik irányban is működik a jelenség: hiába nő egy személy, család, társadalmi osztály vagy egész társadalom jövedelme akár éveken át, amíg ki nem alakul a vagyon, addig nem

érezhető a prosperitás. A kelet-közép-európai társadalmak a történelmi mintaként tekintett osztrák szinttől lényegében az 1950-es évek óta gyorsan szakadtak le, de *a nagy kontraszt ma látszik, a frusztráció ma hat*, nem a jövedelemolló leggyorsabb kinyílásakor. És hiába nőne gyorsan gazdaságilag hazánk — melynek feltételeiről később essék szó — még hosszú-hosszú évekig tart, amíg az érezhető vagyoni javulás bekövetkezik.

A kumulatív folyamatok a társadalmi élet más területeit még kevésbé áttekinthetően jellemzik. Tekintsük az erkölcsi romlás Durkheim által használt mércéjét: az öngyilkosságot és a súlyos bűnöket. Nemzetünket mindig jellemezte a saját élet elleni bűntett, így a későbbi időszak nagy szuiciditásában szerepet játszhat az előző korok mintája, mint sajátos kumuláció. A szocializmus kiépülését és tartós érvényesülését mégis jellemzi az a tény, hogy az 1954-es év magas 17,7/százezer fő gyakoriságú öngyilkossági rátája három évtized alatt, 1984-re 45,9/százezer fő magasságába kúszott fel. 1988 óta mintha mérséklődne a folyamat: 1993-ban e mutató 35,9 volt. Egy másik sokatmondó megfigyelés a májzsugorban elhalálozottak arányszámára irányul, mivel az a halálnem az életmódszerű italozás elfogadott mércéje: míg 1950-ben százezer személyre évi 5, 1989-ben évi 52 ilyen elhalálozás jutott. Ha feltennék — bárcsak feltennénk —, hogy a polgári demokrácia helyreállítása után a magyar lakosság jobban törődik egészségével, tehetségével, életével és hozzátartozói jövőjével, a korábbi kumulációk miatt akkor se lehetne számolni például az alkoholizmus és más önsorsrontó folyamat érezhető javulásával. Sőt — látszólag ellentmondva a polgári társadalomhoz fűződő várakozásainknak — egy jó darabig még romlás is bekövetkezhet a kriminalitás, demográfia és erkölcsi normák terén. A társadalmi folyamatok felgyülemelésének és tehetetlenségi erejének ismeretében helytelen volna büntudatot érezni vagy a javulásba vetett hitet feladni annak láttán, hogy a sokunk által várt és elősegített rendszerváltozás a polgári kormányzás négy évében nem mutatkozott meg mérhető javulásban.

KÜLÖNÖSEN HIBA — LOGIKAI TÉVEDÉS IS — LENNE a polgári demokrácia és a piacgazdaság helyreállítása során napfényre jutó anyagi és társadalmi veszteségeket az *átmenet* veszteségeinek, nem pedig a csődöt valló szocialista rendszer deficitjének minősíteni.

Az viszont tény, hogy a piacgazdaságok világméretű versenyében nem előnyös a helyzetünk. A mögöttünk hagyott rendszer évtizedei során tartósan meggyengült a közösség (haza) iránti odaadás, az emberek közötti bizalom, az erkölcsi kötelesség és a szolidaritás érzése, vagyis minden, ami Fukuyama elemzése szerint a stabilitáshoz és a jóléthez a jogállamiságon *felül* szükséges. De gond van a jog és a szerződés érvényesülésével, ami nem csoda több évtizedes jognélküliség, jogmellőzés után. A rendszerváltozás során szerencsére felszámolódott a bürokratikus túlszabályozás

egy nagy része, ám elég lassan és késve alakult ki a polgári társadalom és a cserén (piacon) alapuló gazdasághoz szükséges kemény szabályozás. Durkheim korábban idézett szavai igen fontosak: amíg a fejlettebb társadalomban — mint a szocialista tervgazdaságban — nem okoz túlzott többletgondot a szerződéses fegyelem be nem tartása, a munkamegosztás magasabb fokán a szerződéseket (Durkheim szavával: a szerződéses szolidaritást) minden zavaró hatástól meg kell védeni.

És meg is védik. Magyar szempontból roppant tanulságos volt a *Baring-bankházat Szingapurban* csődbevivő angol devizakereskedő ügye. Az illető rossz kalkulációval nagy összegeket veszített a devizapiacokon az ún. deprivatív műveletekkel, majd a veszteségek nagyságát elleplezte felettesei elől. Nem lopott, de oly mértékű kárt okozott, hogy a bank teljes tőkéje ráment sikerületlen spekulációira. Bankcsőd nálunk is előfordulhat, sőt — sajnos — más körülmények között több esetben is előfordult. Ami ezután következett, az viszont figyelemreméltó. A tönkretett bankot elhagyó bankárt Frankfurtban átutazóban a német hatóságok letartóztatták, holott akkor semmi bűnügyi bizonyíték nem állt rendelkezésükre, és attól sem kellett tartaniuk, hogy szabadlábban eltűnhetnek a nyomokat. A vádirat később érkezett meg Szingapurból, szoros értelemben talán jogalap sem volt az őrizetbe vételére — de a polgári társadalom nem tolerálja a pénzügyi károkozás ilyen mértékét. Az angol jegybank másnap megkísérelte a bankház megmentésére rávenni a nagybankokat, a sikertelen kísérlet után a bankot csődgondnokság alá helyezték. Az akció csütörtök estétől hétfő reggelig úgy zajlott le, hogy a pénzpiacokon az ügy nem okozott fennakadást, szerződést nem kellett felmondani, állami pénzt nem vettek igénybe, a bírói beavatkozás professzionális és villámgyors volt (a kijelölt bíró a hétvégén, a lakásáról intézkedett). Vessük mindezt össze a számos magyar bankcsőddel: mennyi idő kell a bank tönkremenetelének (kifosztásának) észleléséhez, a vélhető felelősök előállításához, az illető ártatlanságának vélelmezése vagy a bank romlása nyom-e többet a latban, milyen sebességgel dönt a bírói testület az ügyben stb. stb.

A SZAKMAI HIBÁZÁS MELLÉ KÖNNYEN TÁRSUL a szándékos visszaélés és *korruptió* is. Sajnálatos, hogy a mai magyar gazdaságnak a külföldi elemzők szemében immár sajátossága lett a megvesztegethetőség. Az *Economist Intelligence Unit* legutóbbi magyarországi elemzése (EIU, 1995) négy fő pontban foglalja össze a helyzetet: az első a hazánkba áramló külföldi tőke nagyságát méltatja, a második a gazdasági növekedés ütemének visszaeséséről tudósít, a harmadik arról is, hogy a kormánypártok nagyon népszerűtlenekek, de a lakosság a jelek szerint beletörődött nehéz sorsába, végül negyedszer azt mondja ki, hogy *a bürokrácia és a korruptió az üzleti környezet szerves részévé vált.*

MÁSEZ A TÁRSADALMI KÉPLET, mint amely mellett a társadalmi munkamegosztás hatékony, a gazdaság tranzakciós költségei mérsékeltek, az erkölcs szilárd, azaz esély van gazdasági felemelkedésre.

A kor kérdése ezért az, hogy *hazánk miként emelkedhet az emberi kapcsolatok, munkamegosztási viszonyok olyan szintjére, amely már nem „szocializmus utáni”, hanem valóban polgári jellegű.*

A teendőket nem a kormányzat feladataival kezdem. E térségben túl sokáig élt az a nézet, hogy minden kudarcért és sikerért a kormány a felelős. E nézetet táplálta a megelőző korok történelmi tapasztalata, ennyiben tehát erős hagyományról van szó. Azonban az állam, a kormány, a „fentiek” túlsúlyát a társadalom érvként is használhatja ahhoz, hogy elzárkózzék a társadalmi szolidaritástól. Márpedig a magyar társadalom mai sokrétű válsága azt mutatja, hogy *az egyéni érdekérvényesítésre épülő stratégia nem vált be.*

A mai fogyasztás-központú Magyarország a gazdasági munkamegosztás jelenlegi szintjén nem tud olyan fogyasztást nyújtani a társadalom mintegy felének, amely történelmi és földrajzi helyzetünknek megfelelne. A társadalmi kapcsolatait a családra és szűk rokoni/baráti körre redukáló társadalom a család (egyébként Európa-szerte általános) válságával szembesül. 1980 óta félmillióval csökkent az ország lélekszáma, ami a nyugdíj- és egészségellátó rendszerek válságának állandósulását vetíti előre, s e szerkezeti válságon semmiféle pénzügyi reform nem segíthet (legfeljebb ronthat).

Az első következtetés tehát az, hogy az individualista életstratégiák csődjét tudatosítani kell, és a társadalmi cselekvésnek elsősorban a *polgári kezdeményezések* megszervezésére kell irányulnia.

A demokrácia helyreállításáért 1989-ben megszerveződő erők kivívták annak jogi kereteit és deklarálták a szabadságjogokon nyugvó társadalmat. ANTALL József azonban nem ok nélkül hivatkozott az MDF első országos gyűlésén EÖTVÖS József intelmére, mely szerint *a demokráciát nem kimondani, hanem megszervezni kell.* Ez a szervező munka elsőrangú kötelessége minden demokratikus politikai pártnak, de a *szolidaritás* értékeit illetően feladata az egyházaknak, tudományos és kulturális szervezeteknek, a *gazdasági önkéntes rendszabályok* terén pedig a kamaráknak és szakmai szövetségeknek.

Ami a kormányt illeti: *a kormányzás stílusa* mintát ad. Ezen keresztül a társadalmi szolidaritás erősítésére ugyanúgy alkalmas, mint gyengítésére. A ma érvényesülni látszó tévhittel szemben a *jogszerűség* nem formai kellemelenség, amin nagyobb célok érdekében a kormányzat átléphet. Nem: különösen abban a társadalomban és gazdaságban, amelyben nem fejlődhetett ki eléggé a stabilitás és kiszámíthatóság értéke, a *jogszerűség* és *jogkövetés* a kormányzati munka elsőrendű minősítő kritériuma.

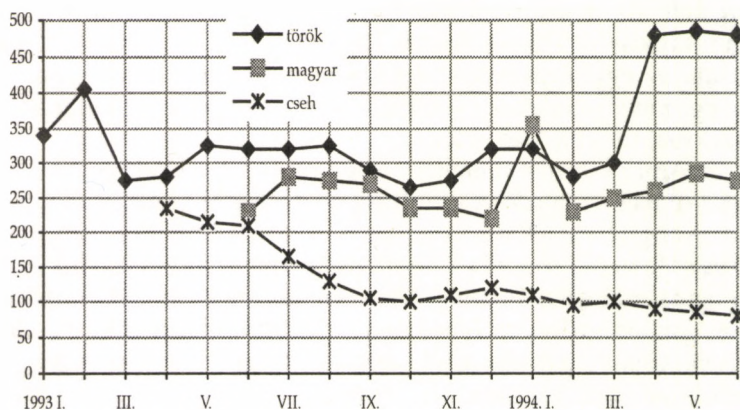
A korrupció terjedését immár a külvilág is észleli: ennek megfékezése sem kizárólag kormányzati ügy, hiszen — amint Durkheimtől az imént olvashattuk — nem elegendő az állami cselekvés, az is kell, hogy a jogszabályokat az esetek nagy átlagában betartsák. A korrupció azonban olyan bűn, amely definíció szerint leginkább az államszervezetben (központi kormányzatban, helyi önkormányzatban) valósul meg. Bizonyos fokig érthető, hogy a széles és kialakult „elvtársi” körrel a háta mögött a hatalomba visszatérteknek nehéz a dolga, mivel az esetek döntő többségében azokkal szemben kellene a közjót képviselni, akiknek anyagi és szervezeti támogatásával a hatalomba bekerültek. Azonban a kormányzók felelőssége éppen abban van, hogy — a köz szolgálatában — szükség esetén a saját bázisukkal szemben is fel tudjanak lépni.

A kormányzat a jogszerűség és erkölcsösség mellett legyen *kiszámítható* is. Amit a közgazdaság tranzakciós költség néven ismer, az nagyrészt az emberi-intézményi kapcsolatok bizonytalanságai és kockázatai miatt lép fel.

A bizonytalanság legkézenfekvőbb megnyilvánulása a hitelügyletnél felszámított kockázati prémium, vagyis az a kamattöblet, melyet a kölcsönadó kizárólag azért épít be a kölcsön árába (kamataiba), mivel az ügyfél megbízhatóságáról nincs teljesen meggyőződve.

E MIATT VAN AZ, HOGY A LEGJOBB HÍRNEVŰ ADÓSOK (Japán, Németország, vagy az USA) nemzetközileg a legolcsóbban tudják finanszírozni államadósságaikat, míg a nagyobb kockázatot képviselő országok hatóságainak ennél nagyobb kamattjévedelmet kell ígérnünk. Magyarország számára — amint az ábra mutatja — az amerikai állampapírokhoz képest 2-3%-os felárat, vagyis többletköltséget jelent ez a „hírnév”-tétel, szemben például Csehország 0,5-1%-os kamattöbletével.

1. ábra. Államkötvények hozama 1993-94-ben, bázispontokban (forrás: IMF, 1995)

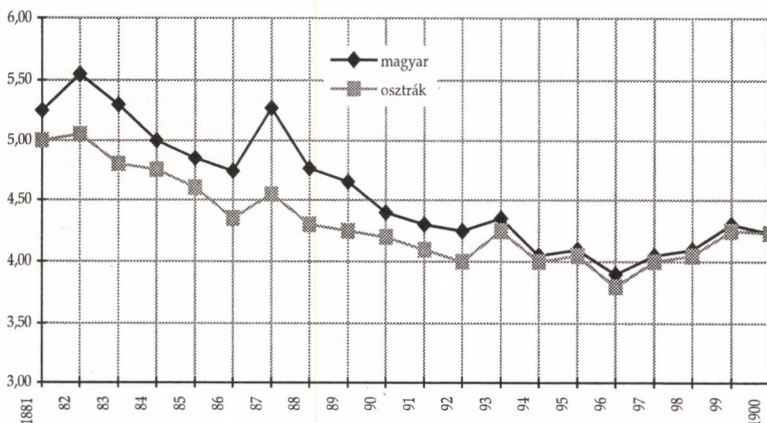

A tapasztalat azt mutatja, hogy bizonyos idő után a külvilág elismeri és beszámítja a megbízható viselkedést. Jó fiúnak, „eminens tanulóknak” nem szűk értelemben vett lelkiismereti okokból kell lennünk: az önérdék is a kiszámítható partner szerepet ajánlja számunkra.

AZ ÜZLETI HÍRNÉV MEGSZERZÉSE IDŐT IGÉNYEL. Példaként tekinthetjük a száz évvel ezelőtti viszonyokat. Akkor a magyar állampapírok piaci eladhatóságához magasabb kamatot kellett ajánlani, mint az osztrák papírok esetén. Az ok nyilván az volt akkor is, hogy a magyar adósságot valamivel kockázatosabbnak ítélték, és az államcsőd eshetőségét beépítették a kamatszintbe.

Mivel azután a magyar adósságok törlesztése éppúgy rendszerben zajlott, mint az osztrákoké, egy idő múlva a két ország állami papírjainak kamata azonos lett, tehát megszűnt a kárunkra fennálló kamatkülönbség. A 2. számú ábra azt is megmutatja, hogy ez a konszolidációs folyamat, sajnos, vagy másfél évtizeden át tartott.

2. ábra. A magyar és osztrák aranykötvények hozama, 1881- 1900 (%)

A jogtalanságtól és a (nemzetközi) szerződészegéstől való kormányzati távolságtartás fontos, de nem elégséges feltétele a prosperálásnak.

Mai helyzetünkben a kormánynak aktív politikát kell folytatnia a gazdaság és a társadalom válságának és sikertelenségeinek feloldása, valamint a szolidaritás és bizalom erősítése terén. Nem elégséges az állam jóindulatú semlegessége a *demográfia*, az országon belüli *területi aránytalanságok*, a *közteherviselés* nyilvánvaló megsértése (adócsalás, támogatással való visszaélés), az *egészségügyi* állapotok terén.

Végül: mind a társadalmi szolidaritás, mind a gazdaság tranzakciós költségei szempontjából döntő a *pénzhígulás megállítása*. Az a kormánypolitika, amely a bevételek és a kiadások közötti rést az inflációval tünteti el, nem csak hogy nem becsületes, de követhe-tetlen társadalmi változásokat is generál, melyek gyengítik a szoli-daritás és a folyamatok kiszámíthatóságát.

EZEK AZ AJÁNLÁSOK nem lépték át az erkölcs szűken vett (utilitárius) értelmezését. Nem érintettem a igazságosság, a szellemi összetartozás témáját. Nem tértem ki a *nemzeti érzés gazdasági felemelkedést szolgáló erejére*, bár néhány friss példa elemzésre kínálja magát: a külső megfigyelőknek pozitív meglepe-tést okozott a szlovák, horvát nemzeti önállósodást kísérő gazda-sági stabilizáció sikere, és részben idevonható a cseh fejlődés pél-dája is. Mindezek elemzése nélkül is bizonyítottnak látom azt a tételt, hogy a *társadalom erkölcsi viszonyai meghatározzák a jog, a szóbeli és írásos kötelezettségvállalás, a mások szempontjainak be-számítása, a társadalmi bizalom és szolidaritás erejét*, ezen társa-dalmi intézmények pedig determinálják a *munkamegosztás szint-jét és hatékonyságát*. Ha a rendszerváltozás lelassul vagy elakad, és nem vezet el a modern polgárodottság szintjére, akkor csak az olcsó bérű, mindenhol megcsinálható munkák maradnak nekünk. Ez viszont bezárná az ország nagyobb felét a késő szocializmus fogyasztási, emberi újratermelési mintájába. Ez a minta az érintet-tek önkizsákmányolásához, állandó csalódottságához és a társada-lom (a nemzet) egészségétől való távolodásához vezetne. Ezt elfogad-ni nem szabad.

BOD Péter Ákos

Hivatkozások:

- Coase, R. H. (1937): *The nature of the firm*. Economics, No. 4.
- Coase, R. H. (1960): *The problem of social cost*. *Journal of Law and Economics*, No. 3.
- Durkheim, Émile (1986): *A társadalmi munkamegosztásról*, MTA Szociológiai Kutató Intézet kiadványa, Budapest
- Economist Intelligence Unit (1995): *Hungary — 4th Quarter*
- Fukuyama, Francis (1995): *Trust — The social Virtues and the Creation of Prosperity*, Hamish Hamilton, London
- IMF (1995): *Private Market Financing for Developing Countries*
- Komlos, John (1983): *The Habsburg Monarchy as a Customs Union*, Princeton UP, New Jersey
- Smith, Adam (1992): *A nemzetek gazdasága*, KJK, Budapest
- Weber, Max (1982): *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*, Gondolat, Budapest

4-5. ábra INFANTILIS, HISZTÉRIÁS FÉRFI ÖNGYILKOSSÁGI FANTÁZIÁI

Környezetudomány

Papp Sándor

TÁRSADALOM — GAZDASÁG — TERMÉSZET

avagy az euro-amerikai civilizáció
egyensúly nélküli hármassága

gondolatok a természeti környezet
udvarodási folyamatokról

P. SOROKIN az emberiség művészi formáinak, filozófiai, jogi és tudományos rendszereinek és társadalmi alakulatainak történeti áttekintését nyújtó, 1937-ben megjelent háromkötetes szociológiájában (*Social and Cultural Dynamics*) a 20. századhoz érve a következőket írja:

„... az utóbbi két évtized alatt végtelen sokasága volt szüntelen kisebb válságoknak, amelyek rajtunk keresztül ömlöttek, mint az óceán hullámai...”

Politikai, mezőgazdasági, kereskedelmi és ipari válságok. A termelés és a fogyasztás válsága. Morális, jogi, vallásos, tudományos és művészeti válság. A tulajdon, az állam, a család, az ipari vállalkozás, a köztársaság és monarchia, az autokrácia és demokrácia, a diktatúra és önkormányzat, a kapitalizmus és szocializmus, a fasizmus és kommunizmus, a nacionalizmus és internacionalizmus, a pacifizmus és militarizmus, a konzervativizmus és radikalizmus válsága. Az igaz, a szép, az igazság és az igazságosság válsága. Kultúránk egész értékrendszerének válsága...

E krízisek mindegyike megrázza kultúránk és társadalmunk legmélyebb alapjait, és mindegyike a legyőzöttek és a romok légióját hagyja maga mögött.”

ESOROKAT OLVASVA SZINTE ELFOGY A LEVEGŐNK, különösképpen akkor, ha arra gondolunk, hogy mindezekhez a 20. század második felében egy újabb, az ember és a természeti környezet közötti konfliktus társult. A bioszféra és az ember alkotta művi világ, a techno-ökonoszféra kapcsolatrendszerében súlyos zavarok támadtak, egyre határozottabb a felismerés, hogy a nyersanyag- és energiaforrások kimerülhetnek, a természeti környezet hulladéktűrő képessége pedig nem korlátlan. Kényszerítő erővel fogalmazódik meg a kérdés: a visszaélés az erőforrásokkal milyen mértékben fosztja meg a jövő generációkat és a másfajta berendezkedésű társadalmakat az értelmes és elfogadható emberi létezés lehetőségétől.

A „BIOSZFÉRA-TECHNO-ÖKONOSZFÉRA” kapcsolat, másként fogalmazva az anyagcsere erősödése a természeti környezettel a helyi mértékű gondokat globális méretűvé változtatta, s az emberiség történelme során eddig még nem tapasztalt kölcsönös gazdasági és környezeti függőséghez vezetett el.

Az elmondottak alapján kézenfekvő, hogy az ökológiai és a technológiai-gazdasági alrendszerek szoros kapcsolata, kölcsönös függősége nem engedi meg, hogy a jelentkező problémát egymástól elválasszuk. Az ökológiai szempontok figyelmen kívül hagyásával a technológia és a gazdaság növekedése nem több, mint rövid távú rablógazdálkodás. Másként fogalmazva: az ökológiai szempontokra érzéketlen gazdaság és fogyasztás hosszabb távon fenntarthatatlan, a közeljövőben pedig hatalmas károkat okoz.

A két alrendszer hosszú távú, működő egymáshoz illesztése — fenntartható rendszerben — teljességgel eltérő értéktartalmuk miatt nehezen valósítható meg. Hatékonyság, termelékenység, állandó növekedési kényszer, profit-orientáltság, mamuttechnológiák, monokultúrák az egyik oldalon, míg a bioszféra értékei: sokszínűség, változatosság, széles határok közötti alkalmazkodóképesség, körfolyamatok, öngyógyító képesség.

A két szféra időskálájának egybevetése is igen tanulságos. A bioszféra „kész” világforma, míg a művi világ létrejövő, készülő. Változásai, átalakulásai, növekedése rendkívül gyors a természet időskálájához mérve. (Az ásványolaj kitermelési sebessége ma mintegy hatmilliószorosa képződési sebességének.)

A két alrendszer kapcsolata tehát kényszerkapcsolat, az egymáshoz illesztés egyetlen alternatívája valamilyen optimalizációs folyamat eredménye lehet.

2.

Mi ebben az új? — fogalmazódik meg gyakorta az erőltetetten optimista kérdés, hiszen mióta ember az ember a vázolt kapcsolatrendszer nagyjából és egészében véve így működik. A döntő különbség mégis az, hogy a 20. század második felére az ember anyagcsereje természeti környezetével oly mértékben felgyorsul, hogy bizonyos korlátok kényszerítő erővel kirajzolódni látszanak.

Az emberiség történelme során a természeti környezethez való viszonyt tekintve végső soron három nagy korszak különíthető el. A mítoszok korában, ezt talán „édenkerti” létezésünk idejének is nevezhetjük, az ember benne él a természetben, annak integráns része. Idézzünk csak a *Biblia* teremtéstörténetéből:

„És vevé az Úr Isten az embert, és helyezé őt az Éden kertjében, hogy művelje és őrizze azt. És parancsola az Úr Isten az embernek, mondván: A kert minden fájáról bátran egyél. De a jó és gonosz tudásnak fájáról, arról ne egyél; mert a mely napon ejéndel arról, bizony meghalsz.” (1Mózes 2,15-17.)

Messze vezetne, ha ezen a ponton arra keresnénk a választ, hogy a tudás fájáról szóló történet mennyire képezi, képezheti kiegyenlítését a gyakorta tévesen értelmezett „hajtsátok birodalmatok alá” szakasznak (1Mózes 1,28.), s a „tiltott fa” mi módon figyelmezteti és óvja az embert, hogy mindezt úgy fogadja el, ahogy kapta, „mívelje és őrizze”, de a birtokba vételnek, a behatolásnak igenis határozott korlátai vannak. Az ember legyen tehát jó sáfára és hűséges szolgálója a rábízottaknak.

A második nagy szakasz a konfrontáció korszaka, amely az európai kultúrában markánsan a DESCARTES-i gondolat, a valóság kettéválasztása (*res cogitans* — *res extensa*) nyomán indul világhódító, lélegzetelállító fejlődést-növekedést hozó útjára. A valóság racionális feltárását középpontba helyező, mára túlhangsúlyozó felfogás oda vezetett, hogy végső soron elhatároltuk magunkat természeti környezetünkötől, s megfedkezünk arról is, hogy mi módon kommunikálhatunk és kooperálhatunk a környezetünkben lévő organizmusok sokaságával. A Descartes-i gondolat nyomán az univerzumot egymástól elválasztott objektumokból álló mechanikus rendszerként kezeljük, s az objektumokat azután az anyag alapvető építőköveivé redukáljuk. Ezek tulajdonságai és kölcsönhatásuk minden természeti jelenséget meghatároz. A természetnek ezen induktív, analitikus, redukcionista és atomizáló szemlélettel kialakított képét utóbb az élő organizmusokra is átvitték.

NEM NEHÉZ KIMUTATNI, hogy a világ ilyen mechanisztikus felfogása a legtöbb tudománynak ma is alapját képezi, és életünk minden területére erős befolyást gyakorol. Ez vezetett az akadémiai diszciplínák mára áttekinthetetlen, összefoghatatlan specializációjához, aminek bürokratikus következményei kézfelfoghatóak.

A 20. század végén egyértelmű a szemléletváltoztatás szükségessége: a kartéziánus-newtoni közelítésmód nyomán gyakorlattá vált konfrontáció helyett: együttműködés. A természet jó kooperáló partner, antropogén beavatkozásokat kiegyenlítő képességei hihetetlenül nagyok, de — természetesen — nem végtelenek. Ma ott tartunk, hogy kapacitásait bizonyos helyeken (a nem megújuló vagy a lassan regenerálódó erőforrásokat, a környezet hulladéktűrő képességét) már kimerítettük. Sok nehézséggel globális méretekben is szembe kell néznünk. Persze a gondolat, hogy együtt kell működnünk a természettel, a civilizációs életformába beágyazott ember számára — minden bizonnyal — meghökkentő következtetésnek látszik, hiszen figyelme az együttműködésnek csupán antropogén formáira irányul, másfelől ehhez — mint azt az imént láttuk — képességét csaknem teljesen elveszítette. Meggyőződésem, hogy a környezettel való kommunikáció nyelvét újra meg kell tanulnunk. Filozófiai fejtegetés tárgykörébe tartozik, hogy ezt csupán utilitárius nézőpontból, biológiai létalapunk megőrzése érdekében tesszük-e, vagy azon felfogás alapján, hogy az ember nem uralkodója, csupán egyike a Földet benépesítő fajoknak.

Az együttműködés korszakába való belépés megvalósításának előfeltétele tehát szemléletbeli változásunk, egy új értékrend kialakítása.

3.

MIELŐTT NAPJAINK URALKODÓ ÉRTÉKRENDJÉRŐL, annak elkerülhetetlenül szükséges átalakításáról beszélünk, időt kell szakítanunk arra, hogy a bevezetőben leírt kettős nagyrendszert (techno-ökonoszféra — bioszféra) kibővítsük. A bioszférából sajátos adottságai (gondolkodó lény) révén kivált és társadalommá szerveződött ember a maga viszonyrendszerével és értékfelfogásával adja a civilizációs társadalmakat leíró modell harmadik pillérét. Ezen társadalmak értékészletének vizsgálata alapvető fontosságú abból a szempontból, hogy egyértelműen meghatározza, hogy a társadalom milyen művi világot (technológiai-gazdasági rendszert) hoz létre és működtet, továbbá milyen a viszonya a bioszférához, azaz a természeti környezetéhez.

Az euro-amerikai civilizáció gyökerei a görög-római-zsidó-keresztény/keresztyén hagyományokba nyúlnak vissza. A középkori európai ember számára századokon át ez a tradíció a meghatározó, annak is három oszlopa, PÁL apostol korinthusbeliekhez írott I. levele szerint: „Most azért megmarad a hit, remény, szeretet, e három; ezek között pedig legnagyobb a szeretet.” Ez az értékrend a valóságot, a valóság lényegét a materiális világon túl, a spirituális térben keresi. Ebben a felfogásban az etikai értékek abszolutizálódnak, s az ezen alapuló létezés a jóság, az igazság és szépség transzcendens normái szerint működik.

Az elvilágiasodás kezdetei az európai reneszánsz korához kapcsolódnak, s ez egyben az értékfelfogás markáns megváltozását hozza magával. Jellemző mozzanatai: individualizmus, realizmus, az antikvitás értékeinek feltárása, a természet felfedezése, továbbá az, hogy „az eredmény, a siker feledtet, hogy az eszközök esetleg nem voltak tisztességesek” (MACHIAVELLI). Megkezdődik az erkölcsi értékek realizálódása.

A felvilágosodás és a francia forradalom megajándékozta Európát a világtörténelem leggyönyörűbb, ám legálságosabb — mert teljesíthetetlen — jelszavával: *szabadság, egyenlőség, testvériség*. Mára jól tudjuk, hogy az egyéni és csoportszabadság adott határon túli hangsúlyozása és megvalósítása súlyosan sérti az egyenlőség elvét. Történelmi tapasztalat, hogy az anarchia felé hajló szabadság-mámor nem áll meg mások szabadság-köreinél. Az egyenlőség mértéken túli hangsúlyozása pedig egyenlősít eredményez, és súlyosan sérti a szabadság elvét. A testvériség szerződéssel szabályozott érdek-csoportosulássá változott, amelyet bármely szerződő fél — ha érdekei úgy kívánják — könnyedén felbonthat. A belső értékvállalással egybetartozó közösségek helyett megjelenik a rendszerint kívülről, mechanikus eszközökkel egybetartott kollektívum.

A jelenlegi civilizációs növekedés két pillére: maximális anyagi fogyasztás és ehhez kapcsolódó optimális termelés. Az anyagi fogyasztás misztifikálódott, több tekintetben presztízs fogyasztás jelleget öltött, s ez a tény eddig még soha nem tapasztalt módon terheli a Föld véges erőforrásait, másfelől a roppant tömegű termelési és fogyasztási hulladék elhelyezése, ártalmatlanítása illetve átalakítása alig megoldható nehézségeket támaszt. Mindezt tetézi, hogy a Föld népességének anyagi javakban hiányt nem szenvedő húsz százaléka használja fel az erőforrások nyolcvan százalékát. Ebből fakad mindaz, ami a jövőtől való félelemre okot ad: demográfiai csapda, urbanizációs gondok, az energiaválság és a nukleáris energia kérdőjelei, hulladékhegyek és újrahasznosítás, a műtrágyázás és növényvédelem káros kísérőjelenségei, a természet spontán anyagforgalmának megzavarása, a melegházhatásból eredő globális klímaváltozás lehetősége, savas ülepedéstől pusztuló erdők látványa, a sztratoszféra ózonrétegének pusztulása, talajerózió, a biológiai sokszínűséget érintő veszélyek — hogy csak a legégetőbb gondokat idézzük. Mindez társul az ember testi- és lelki állapotát károsan befolyásoló szimptomákkal: növekvő erőszak (egy sajátos újbarbarizmus megjelenése), degenerációs betegségek, kábítószer, alkoholizmus, az öngyilkosságok fokozódó száma, az ember elmagányosodása.

4.

EZEN JELENSÉGEK — TUDNUNK KELL — nem minden előzmény és előzetes figyelmeztetés nélkül szakadtak a nyakunkba a század végén. Hogy csak egyetlen példát említsek, O. SPENGLER a húszas évek elején publikálta akkor nagyhatású, ám nálunk az elmúlt negyven évben nem igen olvasható művét, *A Nyugat alkonyát*. Ebben az emberiség történelmét nyolc nagy kultúrkörre bontva — babiloni, kínai, egyiptomi, indiai, antik, mexikói, arab, nyugati — mint hatalmas freskót vázolja fel. Mondandójának lényege abban foglalható össze, hogy ezen kultúrkörök kezdeti szakasza a kultúra korszaka, amely a teremtést, a teremtett világot megérteni törekvő emberi génusz működésének és működési formáinak a kora. Ezen kör késői, hanyatló korszaka a civilizáció, amelyben az emberi aktivitás következtében létrejövő második valósággra, a művi világra vonatkozó ismeretek és műveletek válnak elsődlegesen fontossá (technikák, technológiák, gazdaság, pénzügyek, stb). Ez a szakasz tehát művi állapotot testesít meg, és valamilyen eredendő kiszolgáltatottság a jellemző rá. Bár roppant erős, mégis törékeny és sérülékeny; alapállapota a ráutaltság és függőség. Napjainkban a civilizáció eredendően nyersanyag-, energia- és információfüggő alakzat.

Más spengleri jegyek: kialakul a világváros és az akár kontinensnyi méreteket öltő vidék ellentéte (ma talán az ún. fejlett és fejlődő világ konfliktusa); az organikus nép, amely a kultúra kor-

szakára jellemző, a civilizáció fázisában szervetlen tömeggé válik; a civilizáció alapkritériuma a hasznosság; a technikai tökéletesség soha nem látott szintre emelkedik, a művészet és a filozófia ugyanakkor végóráit éli; a demokrácia látszatdemokráciává torzul; az eredendő vallástalanság a civilizáció jellegzetes vonása; a civilizációs szakaszt egy vegetatív posztkultúra szakasza követi.

5.

AZ EZREDFORDULÓ IMÉNT VÁZOLT SÚLYOS KIHÍVÁSÁRA eddig adott válaszok nagyjából három csoportra oszthatók. Az első válasz és a mögötte felsorakozó csoport a kiutat a termelés, a növekedés fokozásával, a jelenleg fő irányok folytatását képzeli el. Továbbra is bízik az új technológiai vívmányokban, s a gazdaság helyzetét kívánja szinte minden áron egyensúlyba hozni. Roppant erőfeszítéseket tesz arra, hogy a „növekedés–infláció–munkanélküliség–külső/belső egyensúly” mágikus négyszögében, amit talán helyesebb lenne a civilizációs társadalmak Bermuda-négyszögének nevezni, rendet teremtsen, egyensúlyt hozzon létre, holott valójában másra nem képes, mint arra, hogy a problémákat a komplex társadalmi összefüggések szövetében ide-oda tologassa.

Ez a felfogás értékrendjének középpontjába a technológiai-gazdasági rendszer növekedési igényeit helyezi, a társadalom szempontjait csupán azon a szemüvegen keresztül szemléli, hogy az ember termelési és fogyasztási tényező, és minden cselekedetét gazdasági racionalitás vezérli. Ami gazdaságtalan, az nagyobb rossz, mintha valakiről azt állítjuk, hogy ocsmány és erkölcstelen. A szociális szempontokat gazdaságon kívüli kényszerszempontként érzékeli, s a természeti tőke, mint közös kockázati tőke amortizációjával sem számol. A hármas nagyrendszer — társadalom, gazdaság–technológia, természet — elemei közül tehát a másodikra helyezi a hangsúlyt.

A második csoport nem híve ezen tendenciák továbbvitelének, az anyagi javak tömegével szembehelyezi egy új — részleteiben még kidolgozatlan — életminőség igényét. Ellenzi a mamut-technológiákat, a termelési monokultúrát, a nukleáris energiát, a megújuló és veszély nélküli energiaforrásokért száll síkra, és a természettel összhangban álló életformát hirdeti. A hangsúly itt tehát a természeti környezetre, mint biológiai létezésünk alapjára helyeződik. Az egyik közvetítés szerint nagyon is praktikus okokból: ne vágjuk magunk alatt a fát!, a másik felfogás viszont azt a filozófiai kérdést vizsgálja, hogy az ember valóban a természet egyedülállóan kiemelkedő teremtménye, vagy csak egy a többi között, s a válasznak milyen következményei lehetnek.

A harmadik közelítésmód áthidaló megoldást keres. Elismeri ugyan, hogy életmódunk alapja csak egy hatékony közgazdasági rendszer lehet, de a növekedést egy emberibb lét szolgálja

tába kívánja állítani. Ez a felfogás a szükségletek oldaláról indul ki, amelyeknek kielégítése még a gazdag országokban sem teljes, nem is beszélve a harmadik világról. A stratégiát ezen modellek szerint világméreteken kell megtervezni — gazdasági, társadalmi, környezeti kölcsönös függőség — és azt a déli és északi országokban egyaránt felmerülő szükségletek feltárásához kell kötni. Egyértelmű, hogy ez a szándék a nemzetek fölötti értékeket helyezi előtérbe, s a nemzeti értékeket vagy azok adott körét az előbbieik mögé helyezi. A végső cél — világosan látnunk kell — itt is a növekedés fenntartása, jóllehet ellenőrzött körülmények között, s a gondok megoldása kapcsán az országhatárok okozta gátak lebontásával a problémamegoldás globális szintre terelése.

A reális országok reális kormányai ma — roppant tehetetlenségi erő szorításában, aminek gazdasági, társadalmi és politikai okai egyaránt vannak — lényegében véve az első csoport által megfogalmazott elveket követik, bár napjainkban már a harmadik csoport által körvonalazott értékrendnek is vannak hívei.

6.

AZ IMÉNT VÁZOLT, EGYRE SÚLYOSBODNILÁTSZÓ konfliktus-halmaz mögött — talán nem túl kockázatos kijelenteni — valójában az emberi személyiség, az egyén újszerű felfogása áll. A vezető civilizációs társadalmakban a század hatvanas éveiben bekövetkezett nagy változás új korszakot indított el, amelyet hedonizmusnak, narcizmusnak vagy neo-individualizmusnak egyaránt minősíthetünk. (Gondoljunk itt a Max WEBER-i osztályozásra: puritán-felhalmozó, avagy hedonista-fogyasztó magatartás.) Az egyes ember, generációtól függetlenül, önmaga keresését tekinti a legfontosabb céljának. Mintha rádöbrent volna, hogy addig előírásoknak, kötelezettségeknek engedelmeskedett, korlátok szerint élt, s ezen állapotából az egyéni kibontakozás, az önmegvalósítás mint központi érték felé vette az útját. Mindez persze a materiális fogyasztásnak, pontosabban a Föld erőforrásai fokozott felelésének új és új lendületet adott. A szükséges eszközöket pedig mindezekhez az új és még újabb technikák és technológiák egyre gyorsuló ütemben szállították és szállítják.

Mindehhez társult a szabadság újszerű értelmezése. Korábban a szabadság „eszközértéket” jelentett, értelmét azoktól a szép és nemes céloktól, értékektől nyerte, amelyekhez elvezetett. Eszköz volt tehát a jó és nemes eléréséhez. Ha a szabadság „végső érték”, nem eszköz, hanem lélcél, akkor nem jelent mást, mint minden kényszer megszűnését. A tartós kapcsolat, az elkötelezettség, vállalás, ígélet, adott szó, értelmes önkorlátozás, előbb-utóbb úgy tűnik fel, mint a szabadságtól való megfosztás. Ez a fajta szabadság nem ismerheti a felelősségvállalás kategóriáját sem, hiszen az ezt vallónak nincs miért felelősséget vállalnia, minthogy

az ily módon „felszabadult” egyén minden érték legmagasabbika, letéteményese és mértéke, afféle pszeudo-istenség.

Azonban nagyon fontos figyelemmel lennünk arra, hogy az ily módon magát a társadalomból, az emberi közösségekből önként kirekesztő, talajtalanná váló, kapcsolatok nélküli személy ismét csak az anyagi fogyasztás fokozásában véli megtalálni az egyetlen járható utat. Pedig a szükséglet minden növekedése végső soron úgy hat, hogy megnöveli az ember függőségét a számára ellenőrizhetetlen külső erőktől, s ezért megnöveli az egzisztenciális félelmet. Az „üvöltő magány” szabadsága önvédelemként teremt meg a másság elismertetésének kényszerét. Azonban, ha minden másságot egyformán piedesztálra emelünk, többé nincs értelme a jó és rossz, az értékes és értéktelen, a bűn és erény, a jelentékeny és jelentéktelen a fontos és lényegtelen megkülönböztetésének, pontosabban: a döntő, hogy hányan állítják ezt vagy azt, mindent relativizálandó. Az értékek hierarchiája megszűnik, eltűnik a hagyomány, mögöttünk — ezen felfogás szerint — ily módon nem ősök sorakoznak, hanem eltemetett vagy eltemetetlen hullák, s előttünk — meglehet — pusztán elkapart embrió- töredékek. Ennek a felfogásnak két alapjellemzője: a test és a jelen idő, az időben egydimenziós pontszerű szeletember-lét.

Mindez jól működik addig, amíg a fizikai állapot megfelelően funkcionál, a materiális igények kielégíthetők. Roppant kérdés, persze, hogy a kollapszus után egy ilyen felfogástól uralt társadalomban milyen mértékű lehet és hogyan működhet az egyes ember számára a közösségi ellátás rendszere.

ÉS EZEN A PONTON elkerülhetetlenül meg kell fogalmaznunk egy drámai kérdést. SZOPHOKLÉSZ vajon megismélté-e ma az ember iránti csodálatáról szóló mondatát, ha szemtanúja lenne azon pusztításnak, amit az ember a természeti környezetben, a saját biológikumán és kulturális örökségében véghezvitt? Valószínű, hogy hallgatna, mert mindez rádöbbené, hogy világ mai nehézségeinek egyik szemléleti összetevője az ember „öncsodálata”, egyfajta önteltsége, a szellemi képességeivel, racionalizmusával összefüggő tevékenysége. Descartes kijelentése — „*Cogito ergo sum*” — az euro-amerikai civilizáció emberét felbátorítja arra, hogy magát inkább értelmével, mint teljes „hármasságával” — biológiai lény, gondolkodó lény, társadalmi lény — azonosítsa. A hármas nagyrendszer — társadalom, technológia-gazdaság, természet — konfliktusainak alapvető szemléleti oka — ma már látjuk — az euro-amerikai civilizáció emberének önértékelési zavara, az a tény, hogy a nyugati ember „kigondolkodta” magát természeti és társadalmi környezetéből. Ezzel együtt a természeti környezet elemei leértékelődnek, pontosabban az ember számára való felhasználhatóságuk lesz az egyetlen értékük. A végeredmény: a természeti környezet, s ezzel együtt az emberi biológikum lepusztulása.

7.

AZ ELMONDOTTAKBÓL — ÚGY GONDOLOM — egyértelművé válik, hogy döntéseinkben a racionális, analitikus gondolkodás túlhangsúlyozása antiökologikus magyarázathoz vezet el. A racionális szellemiség legbelső természete az ökológiai rendszerek viselkedésének megértését valójában éppenhogy megakadályozza. (Ezeket a rendszereket úgy definiáljuk, mint a természeti környezet tetszőleges, valódi vagy képzelt határokkal rendelkező részét, amelyeket a bennük létező organizmusok egymáshoz és a biotikus környezetükhöz való komplex viszonya jellemez.) A racionális gondolkodás klasszikusan lineáris (ok-okozat lánc), míg az ökológiai tudat nem-lineáris rendszerek intuitív megismeréséből fakad. Az euro-amerikai kultúra emberének nehéz felfognia, hogy egy jótettből nem feltétlenül születik nagyobb jó, ha még több jót teszünk hozzá. Az ökológiai rendszerek úgy léteznek, hogy dinamikus egyensúlyban tartják magukat, mely ciklusokon és folytonos ingadozásokon — tehát nem-lineáris folyamatokon — nyugszik. Éppen ezért, a hozzájuk kapcsolt technológiai-gazdasági növekedés, vagy akár a Föld lakói számának növekedése megzavarja a természetes egyensúlyt, és előbb vagy utóbb súlyos károkhoz vezet.

Az eddigiekből kézenfekvő az a következtetés, hogy a „társadalom-technológia/gazdaság-természet” hármas nagyrendszer elemei csupán együttesen kezelhetők. A társadalom érdekét szolgáló gazdasági cél, feladat, stratégia nem fogalmazható meg az ugyancsak a társadalom hosszú távú érdekeit is szolgáló környezeti cél, feladat, stratégia nélkül és megfordítva! A civilizációs társadalmak mai szintjén az együttes vizsgálat és az egyes alrendszerek értékkészletének együttes figyelembevétele nélküli megoldás aligha képzelhető el.

A feladat nem ígérkezik könnyűnek. Korábban már láttuk, hogy a természeti, a technológiai-gazdasági alrendszerek értéktartalmai, továbbá a társadalmi érték- és érdekfelfogása között milyen lényeges különbségek mutatkoznak. Elegendő legyen itt utalnom ismét arra, hogy önmagában véve az első nem-profit, míg a második profit-orientált rendszer. A társadalmak érték- és érdekfelfogása pedig történelmi távlatban a legváltozatosabb képet mutatja. Ma azonban egyértelműen az anyagi fogyasztás vált a társadalmak értékrendjének döntően meghatározó elemévé.

A közügyekkel foglalkozó embernek, a *Homo Politicus*nak ebben az érték-dzsungelben kell — az adott történelmi, társadalmi helyzetet és a lehetőségeket figyelembe véve — az egyensúlyt megteremtenie, az optimumot megvalósítania. Ha ezt sikerrel teszi, akkor létrehozza az ökoszociális jelzővel illelhető piacgazdaságot, amelynek legfőbb jellemzője talán az lehet, hogy a technológiai-gazdasági döntés egyidejűleg értékítéletet is tartalmaz. A döntést tehát nem csupán a pénzben kifejezhető haszon orientálja, a

mennyiségi különbségek mellett az etikai és esztétikai minőség is szerepet kap. Csupán számokban gondolkodva ugyanis gazdaságos lehet a környezetet pokollá változtató tevékenység is, míg a környezetet megóvó gazdaságtalan. A figyelmeztetést talán a következőképpen fogalmazhatjuk meg: a tervutasításos gazdaság összeomlott, mert nem vette figyelembe a piacgazdaság törvényeit, a piacgazdaság — hosszabb távon — összeomlik, ha nem veszi figyelembe az ökológia törvényeit.

RÁ KELL JÖNNÜNK ARRRA, hogy az emberi lehetőségek nem korlátlanok, illetve, hogy a természeti környezet és az emberi tevékenység értékét nem csupán az elérhető gazdasági haszon adja. A gazdasági növekedés, a gazdasági teljesítmény, a gazdasági terjeszkedés a civilizált társadalmak központi témájává, ha nem rögeszméjévé vált. Pedig a közgazdaságtan ítéletei töredékesek, módszeresen korlátos látókörűek, értékítéletet nem tartalmaznak, és csak rövid távon érvényesek.

A maximális fogyasztás és az ehhez illeszkedő optimális termelés civilizációs modelljét szükségszerűen át kell alakítanunk. Remélnünk kell, hogy működőképes lehet az a társadalom is, amelynek alapja a következő elv: maximálisan jó emberi és társadalmi közérzet, és ehhez társuló optimális anyagi fogyasztás. Könnyen belátható, hogy ez kevésbé pazarló modell, egyben azonban értelmezési problémákat is megfogalmaz. A „maximálisan jó emberi és társadalmi közérzet” napjainkban, a közfelfogás szerint, egyértelműen a maximális anyagi fogyasztáshoz kapcsolódik, másfelől számos, nem kvantifikálható tényezőt tartalmaz. Ily módon a kartézianus gondolkodás keretei között nem értelmezhető. Az új értékrend kialakítása másként, mint új, vagy az elfelejtett, mert fölöslegesnek tartott régi spirituális értékek beépítésével, nem látszik lehetségesnek.

A *Homo Sapiens*nek, pontosabban a *Homo Faber*nek vissza kell magát gondolkodnia, vagy inkább „álmodnia” a természetbe, újra fel kell fedeznie létének, intellektuális képességeinek természeti gyökereit. Erre a kvantumfizika oldaláról már korábban elhangzott a felhívás. Niels BOHR, a századelő egyik legnagyobb fizikusa így fogalmazott: az ember nem csupán külső szemlélője, de résztvevője is a természet gyönyörű színjátékának.

A Föld mai állapota már következmény, az imént vázolt emberi magatartás következménye, s a bolygónk arculatát az utóbbi fél évszázadban drámai módon megváltoztató ember belső világa az a pont, ahonnan — megújulást keresendő — el kell indulnunk. Történelmi tapasztalat, hogy a kultúrák, a civilizációk halálos veszedelemben kerülnek, ha sorsproblémáikat időben felismerni és azonosítani nem képesek, mert azok felhalmozódnak, és egyre súlyosabbá válnak. Ma az emberiség civilizációi közül az eddig legrövidebbnek ígérkezőt, az ún. „kőolaj-civilizáció” korát éljük. A sorsproblémák pedig sokasodni látszanak! Hinnünk kell, hogy vannak cselekvésre kész erők, amelyek a válságot enyhíteni képe-

sek. Hogy a leginkább kívánt állapot elérhető-e, azt tekintve nem tagadhatjuk el erős kétségeinket. Spengler kultúrpeszimizmusa ugyanis nem értékítélet, hanem egyszerűen csak a tények tudomásulvétele. A történelem mélyáramlataiban — láthatóan — olyan roppant erők munkálkodnak, amelyeket a maga racionalitására és cselekvési szabadságára oly büszke ember csak helyileg, és viszonylag rövid időre, képes módosítani, rendszerint katasztrófák után. A látszat szerint a racionális ember lassan meghódítja a világot, de önmagát végletesen elveszítette, biológiai lény-önmagát fokozódó mértékben pusztítja, a társadalmat pedig atomizálttá, magányossá tette. Ha nem tudunk hinni abban, hogy létezésünknek van végső értelme, a növekvő planetáris félelem jegyében reménytelenné vagy embertelenné válunk.

PAPP Sándor

Források

- Fritjof Capra: *Wendezeit*; Scherz Verlag, Bern, München, Wien, 1984.
 Schumacher, E. F.: *A kicsi szép*; Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1991.
 Oswald Spengler: *A Nyugat alkonya*; Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994.
 Konrad Lorenz: *Der Abbau des Menschlichen*; R. Piper Verlag, München, Zürich, 1985.
 Hamvas Béla: *A világválság*; Magvető Kiadó, Budapest, 1983.
 Czákó Gábor: *Mi a helyzet? — avagy a Gazdaságkor tíz titka...* Zsámbéki Katolikus Tanítóképző Főiskola, kultúrantropológiai jegyzet, 1994.
 Rezsőházy Rudolf: *Múlt és jövő között*; *Katolikus Szemle*, 4, 1987, Róma; in *Félbemaradt reformkor*, Róma, 1990.
 Nánási Irén: *Az ökológiai látásmód történeti formái*; *Környezet és Fejlődés*, 1/1992. 81. o.

6. ábra. HAT ÉVES GYERMEK IDŐÁBRÁZOLÁSA

u Doka Makoto

KÖRBEN ÜLVE — GONDOLATOK A JAPÁN CSOPORT-ELMÉLETRŐL*

EGY EPIZÓD AZ ATLANTI ÓCEÁN FELETT

MINTEGY TÍZ ÉVE Párizsból New York-ba utaztam egy amerikai légitársaság gépével. A jumbo hátsó részén ültem, a gép európai és amerikai utasokkal volt tele. Alig értünk az Atlanti óceán fölé, hangos beszédre és nevetésre lettem figyelmes, amely a néhány sorra előttem ülőktől eredt. Voltaképpen az ütötte meg a fületem, hogy ebben a különös környezetben honfitársaimat hallottam anyanyelvükön beszélni. Könyvemből felnézve, megtaláltam a zaj forrását: egy hét vagy nyolc tagból álló japán csoport, zömében férfiak, kártyáztak néhány sorral előttem, meglehetősen hangosan. Lezseren öltözött társaság volt, turistáknak néztem őket: talán egy divatmagazinnak dolgozhattak, vagy a filmiparban. Ami a korukat illeti, húsztól negyvenig járhattak. A középső szakasz két sorát foglalták el, négy-négy ülést, és legnagyobb meglepetésemre a kártyaparti úgy folyt, hogy az elülső sorban ülők előrehajtották üléseik háttámláit és előre görnyedt tartásban azon helyezkedtek el, szemben a mögöttük lévőekkel.

Soha sem gondoltam volt, hogy a repülőgépek támláit teljesen előre lehet hajtani, ezen ámultam el először. Leginkább mégis az döbbenett meg, hogy honfitársaim ilyen hangosan szórakoznak, miközben a többi utas csendesen üdögél a helyén. Először furcsának találtam, hogy a repülőgép személyzete meg sem kísérelti visszafogni őket, de aztán az jutott eszembe, nyilván szokva vannak a dologhoz. Végül a vidám társaság álomba merült, és ezzel a légi partinak is vége szakadt.

Meglehetősen zavarba hozott, hogy szemtanújává váltam egy ilyen japán jelenetnek, ahol honfitársaim még a repülő ugyancsak szűkös terében is létre tudták hozni befelé néző körüket, tudomást sem véve a többi utasról. Vajon a közvetlen közelükben ülők hogyan vélekedtek a ricsajos japán buliról, töprengtem magamban. Néhányan nyilván sehogy; hiszen ehhez hasonló hangoskodó amerikai csoportokkal lépten nyomon találkozhatunk az Egyesült Államok belföldi járatain. Az is igaz, hogy mások viszont rosszallóan, sőt dühösen méregették őket. A csoporton és a szűk

* A szerző és a *Japan Echo* engedélyével

a kara oke
a kurumaro
a befelé forduló társaság

kis körök által kiváltott reakción töprengve, belém hasított a felismerés: „a körben ülés” egy olyan kép, amely Japán és általában a japánok szimbóluma is lehetne. Japánul a körben ülést *kurumazá*-nak mondják, de a szó szerinti fordítás „kerék ülés” lenne. A *kurumaza* megformálásával másokat kizárhatunk, hiszen a kört formáló csoport tagjainak csak a hátát láthatják, ami azt is jelentheti, „Ti többiek kívülről álltok csupán”. A körön kívül álló idegen a körben tőle távolabb lévő, de vele szemben ülők arcát látja. Azok pedig a velük szemben ülő társaikat nézik. Az idegent, bármennyire is közel álljon hozzájuk, a csoport nem fogja figyelemre se méltatni. Ez a fajta, mások iránti közömbösség látható például a virágnéző rendezvények szorosán tömörült tivornyázó csoportjainál is az Ueno park fái alatt, cseresznyevirágzás idején.

A *karakoe* nevű, hihetetlenül népszerű játék, ami nem más, mint felvett hangszeres kíséret melletti közös éneklés, a *kurumaza* új megjelenési formája. Az 1970-es évek második felében támadt valakinek az a zseniális ötlete, hogy a *karakoe* nevű berendezést felállítja egy bárban, ami hamarosan egész Japánban elterjedt. A régi csendes bárók, ahová egykor jártam, az új szeszéllyel népesült be, és a tulajdonosok kedvenc dalaikat harsogják a zenére.

NEM MINTHA ROSSZNAK TARTANÁM A KARAOKÉT. Nem egy jó barátom kedveli, és néha, amikor beülünk velük valahová, még az is előfordul, hogy én is eléneklek egy vagy két dalt. De egy ilyen magamfajtanak, akinek a repertoárja a 15-20 évvel ezelőtti számokból áll, az igazi *karaoke*-megszállottak épp oly idegenek, mint a *kurumaza* csoport. Képtelen vagyok beállni közéjük. Nem tudok szabadulni a gondolattól, hogy kívülről vagyok, ünneprontó, és ez még akkor is így van, amikor a velem lévőeknek egyáltalán nem áll szándékukban, hogy kirekesszenek.

Első pillantásra ugyan úgy látszik, mintha a karaoke-bárók virtuóz előadói roppant jól mulatnának, de nekem az a gyanúm, hogy ugyanolyan görcsösen hajtanak, mint a legnagyobb versenyek résztvevői. Sőt mi több, a munkahelyi ranglétráról sem feledkeznek meg egy pillanatra sem, hiszen attól függ, hogy mikor ki és mit énekelhet. El tudom képzelni, milyen kimerült arccal térnek haza. Japán *kurumaza* társadalmi felépítésében, ez az óráig való éneklés is munkahelyi kötelességnek számít. Ugyanez vonatkozik a golfra is, amely Japán-szerte dívik.

A *kurumaza* csoport boldognak és kiegyensúlyozottnak látszik, de ez csak nézőpont kérdése. Ha perverzek akarnánk lenni, még azt is mondhatnánk, hogy a kör egy olyan képződmény, melyben a tagok állandóan egymást figyelik, nehogy kiválhasson közülük valaki.

Japán, szorgalmának, összetartásának, hűségének, állhatatos önképzésének és más, a japán népre jellemző értékes tulajdonságának köszönheti, hogy ilyen drámai hirtelenséggel gazdasági szuperhatalommá válhatott. Ezekre a jellemzőinkre büszkéek lehetünk. Azonban annak is tudatában kell lennünk, hogy ugyanezek

a tulajdonságok exkluzionizmushoz vezethetnek. Nyilvánvalóan ez fog bekövetkezni a jövőben, hiszen a japán vállalatok megpróbálnak mind nagyobb számban olyan külföldieket alkalmazni, akik hajlandóak egy másfajta fűttszóra táncolni. Ugyanazok az emberek, akik a körön belül nagyvonalúak, egymást kölcsönösen segítik, nagyon is hajlamosak arra, hogy félelmetesen nehézkes, arrogáns, goromba és intoleráns egyénekké váljanak, amint külső tagokkal kerülnek szembe. Ami engem, személy szerint a leginkább megijeszt és megriaszt, az az a tény, hogy kénytelen vagyok belátni, én is hajlamos vagyok rá, hogy hasonlóképpen viselkedjek.

Semmi okunk azt képzelni, a japánok fanatikus xenofóbiája már a múlté. Noha a *kurumaza* a fanatizmus tárháza. Az egyetlen oka, hogy mindeddig nem találkoztunk egy új fanatikus hullámmal, az annak, a szinte egyetemesnek tekinthető hozzáállásnak köszönhető, melyet leginkább a „gazdag ember nem harcol” mondat jellemez. Azt azonban csak az Isten tudja, mit hoz ezzel kapcsolatban a következő tíz év.

EGY BEFELÉ FORDULÓ TÁRSADALOM

AKURUMAZA ÉVSZÁZADOK ÓTA MEGTALÁLHATÓ a japán nyelvben. A híres *Nippo jisho* (japán-portugál szótár), melyet Nagasakiban a jezsuiták adtak ki 1603-ban, tartalmazza a „*curumazani*” szót. (a -ni a szó végén -ban, -ben-t jelöl: és ez a mondat: „*curumazani nauoru*” így foglalható össze: „minden ember leül a körbe”. A „*gururito*”-ra adott példamondat (a határozószó „körbe”-t jelent), mely így hangzik: „*gururito curumazani nauoru*” magyar jelentése „ülést változtatni” úgy, hogy egy emberi kör jöjjön létre, vagy ilyen formában leülni.

Bár nincs rá semmiféle bizonyíték, mégis úgy vélem, hogy a *kurumaza* valószínűleg Japán középkori vad háborús korszakában vált népszerűvé. A szó hallatán kirajzolódik előttünk a feszült arcú férfiak köre, a csatába készülők harcosoké, vagy talán azoké a gazdag kereskedőké, akik titokban azon tanácskoznak, hogyan is védhetnék legjobban az érdekeiket, vagy a falutanács ült össze megvitatni, hogyan reagáljanak a földesúr legújabb, mértéktelenül nagy adóemelésére.

Nők persze nem voltak jelen az ilyen komoly kurumazákon. Nyilvánvaló, hogy amikor a vészhelyzeteket sikerült valahogyan megoldani, a tanácskozás átalakult ünnepi mulatsággá, ivászattal, énekléssel és tánccal összekötve. Ilyenkor a nők jelenléte bizonyára feldobta a kör hangulatát, sőt lehet, hogy ők adták meg a dolog varázsát. Majd pedig, amikor az országban lecsillapodtak a harcok és eljött a béke, ez utóbbi összejövetelek váltak gyakoribbá.

Akárhogyan is, ez a kör alakú formáció egyesíti legjobban a csoport pszichéjét, biztosítja a szolidaritás és összetartozás érzetét egymás iránt, ugyanakkor a kirekesztettség érzetét a kívül-

rekedtekben. Az egyetemi baseball- és röplabdaedzők mindig a kurumazával élnek, amikor a csapat szorongatott helyzetbe kerül.

Ez a fajta köralakzat valószínűleg minden olyan népnél megtalálható, ahol szokás a padlón vagy a földön ülve elhelyezkedni. Viszont nem találunk minden nyelvben a *kurumaza*ra pontos megfelelőt, olyat, ami ennyire képszerűen kifejező lenne.

A *kurumaza* szót a kínai jelekben kerék (vagy kerek jármű) és az ülés jel felhasználásával írják le. A kifejezés azonban a kínai nyelvben soha sem létezett. Gyanítom, hogy ennek az a magyarázata, hogy a kínaiak ősidők óta székeken ültek és a lakásban is cipőt hordtak. Széken ülő emberek nem tudnak *kurumazát* kialakítani, mert ahhoz törökülésben, a földön kell ülni. Ezzel a fajta ülés móddal a csoport összetartozásának érzetét erősítik, hiszen valamennyi résztvevő teste ugyanazzal az anyafölddel érintkezik. ez az érzés cseppet sem hasonlítható össze a székeken egymástól függetlenül ülőkével, akikben pontosan individuális különbségeik érzete erősödik inkább fel.

A Nyugaton, valamint Kínában létrejött életstílus szükségszerűen ellentétes a *kurumaza* kialakulásával. Az angolban például a legközelebbi megfelelője a szónak legfeljebb a „körbe ülés” féle körülírás lehet, de ez távolról sem ébreszt bennünk a japán szóéhoz fogható különös érzetet. Azt gondolom, hogy az Egyesült Államok és Japán között az egyre erősödő feszültségek magyarázata a *kurumaza* és nem *kurumaza* társadalmak közötti alapvető ellentétben rejlik. Ennek az ellentétnek az áthidalásához emberöltőkre lehet szükség, de én attól tartok, hogy még súlyosabb összeütközésre is sor kerülhet a két ország között.

A JAPÁN ARC

MI JAPÁNOK BECSAVAROGJUK AMERIKÁT (sőt az egész világot), földet, épület és műalkotásokat vásárolva felhajtjuk az árakat; ugyanakkor mindent megteszünk, hogy az idegeneket távol tartsuk saját piacainktól. A szabad kereskedelmet és nyílt piacokat hirdetőik szemében az általunk képviselt álláspont nyilván érthetetlen, sőt még az is lehet, hogy gonosz népnek titulálnak minket, mely titokban világalomra tör.

Lehet, hogy nincsenek ellenséges szándékaink, de mivel makacsul hátunkat fordítjuk a kívülről érkezőknek, ugyanakkor magas feszültségen tartjuk saját zárt áramkörünket, szükségszerűen távol tartjuk a többieket. Ráadásul tekintetünk befelé irányul, így nagyjából nem is vagyunk tudatában annak a képnek, melyet a külső szemlélőkben keltünk.

Mivel nem vezetne úgysem messze, ha csekély szakértelmemmel olyan területekre kalandoznék, mint a kereskedelmi sűrűlódások vagy Japán gazdasági szuperhatalmi státuszának vizsgálata, így ezt nem is feszegetem. Mindössze azt az általános megállapítást tenném, hogy más országok népei a japán nemzetet nyil-

vánvalóan ritka negatív hozzáállással vizsgálják. Bármilyen hosszú ideig és alaposan figyelnek minket, nem juthatnak el jellemzőink lényegéhez. Egy befelé néző kör formáját képező társadalom elkerülhetetlenül ilyen képet nyújt.

EGY NÉP IGAZI ARCULATA nem gazdasági vagy katonai hatalmában rejlik, hanem abban a képességében, ahogy kulturális történetét kiemeli. Ennek elfogadásához nem kell különösebben mélyreható kutatásokat folytatni. Ha az ember külföldön mászkál, legyen bármelyik országban is, rögtön szembejön neki az emberek arcán és viselkedésében megjelenő egymástól különböző méltóság és udvariasság kifejezése, valamint beszédmódjuk, de még hallgatásuk is jellemző. Ez annak a földnek az évszázadok során kialakult egyéni kulturális arculatához tartozik. Az emberek hazájuk kulturális örökségének hordozói.

A Japánba látogató külföldi is ugyanezt a vizsgálódást végzi. A figyelmes szemlélő számára egyetlen percnyi beszélgetés is évszázados történelmi igazságot közöl. A japán nép arculta minden pillanatban ott tükröződik a több millió egyéni arcon, mosolygósan vagy affektálósan, járjunk Japán bármelyik városában vagy vidéken. A Japánban látott arcok kissé különböznek, komplexebbek és változatosabbak, talán barátságatlanabbak is azokhoz az arcokhoz képest, melyeknek tulajdonosai olyan sajnálatos módon elterjedtek külföldön. Azokra gondolok, akik befektetési szándékkal felvásárolják a festményeket, arcátlanul licitálnak olyan műalkotásokra, melyekbe a művész a lelkét is beleadta.

A világ nagy része nem tudja, hogy Japánnak van egy másik arca is. A világot járó japánok nem igazán öregbítik az összetartó japánság képét, épp ellenkezőleg. Ha nem akarjuk, hogy ez így maradjon, arra kell törekednünk, hogy minél több külföldi látogasson el hozzánk, hogy belülről tanulmányozhassák a körben ülők egyéni arckifejezését.

A FORDÍTÁSBÓL ADÓDÓ PROBLÉMÁK

A *kurumaza* társadalom struktúrája és a japán nép ebből adódó pszichológiai jellemzői fokozatosan felerősödtek a történelem évezreidei során. Ezt lehetetlen megbontani: hiszen a japán népet mint olyat kellene felszámolni, ha ez az abszurd ötlet egyáltalán megfoganna valaki agyában.

Szinte minden társadalomnak megvannak a maga alapvető építőelemei, melyek az idegen számára furcsának tűnhetnek föl. Ha csak a nyelvet nézzük, annak az adott népnek a kultúrájában központi szerepet játszott szavak vagy kifejezések más nyelvre gyakran csak nehezen átültethetőek. Például távolról sem egyszerű az olyan szavak különös kulturális töltésű nüanszait visszaadni, mint a *tsuki* (hold) és *hana* (virág), melyek a japán költészetben az őszi éjszakák és tavasszal virágzó cseresznyefák képzetét adják. Ahhoz, hogy ezt megérthessük, egy több évszázad során kialakult

folyamatot kellene megértenünk, a japánok életről és halálról, szépségről és halhatatlanságról alkotott felfogását, mely a közös japán tudatban ilyen egyszerű szavakkal ilyen bonyolult képzeteket formálnak.

Látszólag szegényes szókincsű emberek írják a verseket, mégis ismerik a kultúra lényegének és alapvető formájának kulcsát. Még a legközönségesebb szavak is a szellemi történet rétegeinek sokaságát rejtik és a költők formálta sorok az idő folyamatosságára ébresztik az olvasót, melyben a látszólag egymástól függetlennek tűnő egységek szorosan összetartoznak, velünk és egymással. A költészet valódi lényegéhez nem juthatunk el, ameddig a verseket csupán néhány különösen érzékeny elme haszontalan alkotásának tekintjük.

AJAPÁN KÖLTÉSZETBEN FEL KELL ISMERNÜNK a *kurumaza* szerkezetet is. Bizonyos értelemben a *kurumaza* struktúra a japán költészet alapszerkezetéhez hasonló. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy költészetünk gyöngyszemei akkor születnek, amikor sikerül elszakadni a *kurumaza* struktúrától. Ezt a kérdést tölem telhető legjobb módon már tárgyaltam könyvemben, az *Utage to koshin*-ban (A bankett és a magányos elme), de most itt egy másfajta perspektívával kívánok vele foglalkozni.

Egyszer észrevettem, és rögtön érdekelni kezdett a következő szavaknak, mint az *au* (találkozni, összegyűlni, egyetérteni) és képződményének, az *awasu*-nak (összehozni, egyetértésbe kerülni) a japán nyelven elfoglalt főszerepe. A japán nyelvész, ONO Susumu vizsgálata hívta fel a figyelmemet a jelenségre, amikor is egy kerekasztal-beszélgetésen, melyen mindketten részt vettünk, Ono rámutatott, hogy az *osafu*, az *osaeru* ige régies alakja (megakadályozni, visszatartani), nem más, mint az *osu* (nyomni) és az *afu*, az *au* régies formájának szóösszetétele. A szónak egy pontosabb magyarázatát adja nagylélegzetű munkájában, az *Iwanami kogo jiten*-ben (A klasszikus japán iwanami szótára):

„Úgy nyomni, hogy erő kifejtésünket az ellenfél erejéhez igazítjuk, még pedig olyan módon, hogy az ellenfelet ne készítsük helyzetváltóztatásra.”

Vagyis, ez az egyetlen szó — melyet egyébként még ma is használunk — magába szövi egy kapcsolat lényegét, ahol a cselekvés egyik résztvevője felméri az ellenfél erejét és annak megfelelően fokozza vagy csökkenteni saját erő kifejtését, azt kiegyenlítendő.

Akkor, ennek tudatában, elkezdtem vizsgálni a japán szó-kincset. Megdöbbenve tapasztaltam szóösszetételeinkben az *au* és *awasu* ige, illetve ezek főnévi alakjainak az *ai*-nek és *awase*-nak gyakori előfordulását. Az *au* használata nem meglepő az olyan szavakban, mint a *yoriau* (összeülni) vagy mint az *ochiau* (találkozni), hiszen mindkettőnél az „egymással” beleértendő; azonban vannak olyan szavak is, melyek esetében az *au* jelentése nem egyértelmű azonnal, például olyan főnevek estében (az *ai* alakot

használva), mint *amaai* (szünet) és *kiai* (szellem). Mindkét szó nagyjából a ma és ki jelentés megfelelője, de az *ai* kihagyása mégis elvesz valamit jelentésük teljességéből. A *fuai* szóban, mely kifejezi egy anyag tapintását és látvány adta hatását, ugyancsak nehéz az *ai* elemet levezetni, pedig határozott szerepe van, hiszen ha csak a *fu*-t használjuk (stílus, mód) egy sokkal általánosabb jelentéssel kell beérnünk. Az *au* vagy *awasu* hozzátoldása bizonyos szavakhoz a japán szókincs megkülönböztetett ízét adja. Hadd említsünk néhányat: itt van például az *omoiau* (egymásba szerelmesnek lenni); a *noriawasu* (ugyanabban a járműben utazni); az *ariawase* (egy bármilyen gyűjtemény); a *miau* (egymásra nézni, megfelelni valaminek) és ennek képzett alakjai, mint az *omiaai* (előre megbeszélt házasságban a felek találkozása), az *ukeau* (elvállalni, megengedni); a *deau* (szembe találkozni) és a *kiawasu* (véletlenül találkozni).

Rá kellett jönnöm, hogy az *au* és képzett alakjai az együttléte, egyetértést vagy kölcsönösséget olyan eltérő helyzetekben jelölhetik, hogy ez a jelenség mindenképpen a japán nép interperzonális kapcsolataira való állandó érzékenységet tükrözi.

UTAGE ÉS AWASE

KÖRÜLBELÜL EGY IDŐBEN AZZAL, hogy az *au* széles körű használatával foglalkoztam, szemet szúrt nekem az *utage* (bankett) jelensége is, melyet fontos kulcsnak tekintettem a japán költészet fejlődésének megértéséhez.

A Genkai-szótár az *utage*-t egy olyan szóból vezeti le, aminek jelentése „kézzel való ritmikus taps” és ezt többnyire mindenki el is fogadja. Az *utage* egy olyan esemény, ahol az emberek megosztják egymással érzelmeiket, jókat nevetnek és mindenképpen sokan gyűlnek össze egy baráti összejövételre. (Véletlenül az ősi japán nyelvben az ilyen típusú összejövétel neve *matoi*, amely a „körben ülés” kifejezésből ered. Az az ötletem támadt, hogy az *utage* fogalmát költészeti és irodalmi környezetben vizsgálva, jobban bepillantathatók a japán irodalom jellemzőibe.

Az *utage* jelensége a japán kultúrán, mint egy erős főartéria fut végig. Megtalálható az *utaawase*-ban (költészeti versenyek) és a *renga*-ban, valamint a *renku*-ban (két fajta kapcsolt költemény); a modern korszakban ugyanezt a jelenséget tapasztaljuk az irodalmi társaságok megjelenésénél és az irodalmi körök által kiadott publikációkban, sőt még az egyes lapok által szervezett kerekasztal-megbeszélések gyakorisága is ide vezethető vissza.

Az irodalmi műalkotásoknak ezek a megjelenési formái az *awase* (összhangba hozni) erőteljes jelenlétét jelzik, és az *utage* alapkörébe tartoznak. Semmi esetre sem túlzás azt állítani, hogy ez az összhangba hozás-elv adja meg a japán irodalom alaphangját. Mindenütt jelen van: a *kakekotoba*-nál, az *engo*-nál (asszociációs szavak) és a *honkadori*-nál (híres versek adaptációja), valamint a

finom, de erősen érezhető kölcsönhatásban, amely megelőzi és követi a kapcsolt verseket; ugyanezt a technikát alkalmazzák a Muromachi és Edo periódus *no*-iban és más verses illetve prózai műveiben, melyeket sűrűn átszőnek más korábbi mesterművek strófái és utalásai.

Az irodalom, azon belül is elsősorban a költészet, a japánoknak egy abszolút esztétikai példával szolgál egészen az ősidők óta. Az *utage* elve és az *awase* esztétikája olyan jelentős erőt képviselt az irodalomban, hogy szükségszerűen hatnia kellett az emberek életének más aspektusaira is. Csak hogy egyetlen példát mondjunk, a *byōbu* (összehajtogatható paravánok), melyek a Heian-kor (794-1185) lakberendezésének főelemét adták, képesek voltak ötvözni a festészetet és a költészetet az *utage* vizuális formájában. Azok számára, akik ilyen szobákban laktak, a berendezés és a mindennapi élet használati tárgyai is egyfajta művészeti gyűjteményt jelentettek; a művészet a mindennapi élethez tartozott, ahogy a mindennapi élet is jelen volt a művészetben.

Amikor a tökéletes művészetet akarták létrehozni a *shodō*-ban (kalligráfia), *kodo*-ban (illatosítóknál), a *kado*-ban (virágrendezés) és a *chado*-nál (tea-ceremónia), mindig az élet és a művészet kapcsolatának összhangjával tették, és a költészet adta meg az útmutatást. Egy piramis alakzatú szerkezet tetején képzeljük el a vezetőt, akinek irányítása mellett szakemberek az *utage* kialakításán dolgoztak, pszichológiai és valós értelemben egyaránt, hasonló gondolkodású emberek között egyfajta szellemi egység megteremtésére törekedve. Az ilyen csoportokon belül a vezetőhöz való hűség egyenértékű volt a mester által képviselt ideális esztétikai örökség iránti hűséggel. Teljesen természetesnek tartották a hagyományok őrzését és azt, hogy a mesternek engedelmességgel tartoznak. Ha valaki ezt kétségbe találta vonni, vagy lázadni mert, a csoportból és a munkából egyaránt ki lett zárva. Még manapság is a hagyományos költészeti körökben a mester köteles javíthatni, igazgatni tanítványai munkáját, és ha erre nincs meg a képessége, nem sok résztvevőre számíthat, hiszen a tanítványok le fogják nézni, sőt ott fogják hagyni. Mivel azonban csak nagyon kevés tanítvány rendelkezik ilyen kritikai érzékkel; a költészeti körök elképesztő mennyiségben virágoznak napjainkban.

EBBŐL A SZEMPONTBÓL VIZSGÁLVA A KÉRDÉST, láthatjuk, hogy Japán *kurumaza* társadalma mélyen a költészetben és a művészetekben gyökerezik. A tradicionális költészet megőrzi a *kurumaza* prototípusát, még hozzá a legtisztább formájában. És mivel a költészet adja vissza legtisztábban egy nép lelkét, arra a következtetésre juthatunk, hogy valójában egy történelmi szükségszerűségben gyökerezik az, hogy a japánok annyira szeretnek *kurumaza*-t alakítani. Azt talán hozzá se kellene tennünk, hogy napjaink politikai és akadémiai köreiben ugyanígy megtalálható a *kurumaza* szerkezet.

HAGYOMÁNY ÉS EGYÉNIESSÉG

ÉVEKEN KERESZTÜL foglalkoztam azzal, hogy a hagyományos *kurumaza* társadalom és a magányra való vágy hogyan fejti ki kölcsönhatását a költő lelkében, ugyanis úgy gondoltam, a japán költészet tárgyalásához ez mérhetetlenül fontos. Az *Utage to koshin* (Bankett és a magányos elme) egyfajta bevezető tárgyalása a témának. Abban a művemben azt vizsgáltam, hogy az *utage* és *awase* milyen módon hat a japán költészet formájára, eszmei mondanivalójára és módszereire. Az *awase* elvének folyamatosságát tárgyalva az ősi időktől napjainkig, a következőket írtam:

„Ha ez (*awase*, vagy összhangba hozás) önmagában elegendő lenne egy-egy mű megszületéséhez, mi sem lenne egyszerűbb. A valóságban azonban a nagyszerű művek csak olyanok tollából születtek, akik egyúttalre inspiráló környezetben fájdalmasan ráébredtek, hogy szükségük van a magányra, akár akarják, akár nem, és akik ezt teljes egészében átélték. Továbbá, bármennyire különös, amikor teljesen visszahúzódtak magányukba, műveik halványabbak lettek. Ugyanis, csak akkor képes a költő, vagy az író igazi magasságokba törni, ha a többiekkel való közösség szándéka és a magányosság vágya állandó harcot vív benne. Szerintem ez csak így működhet. Amit feltétlenül látnunk kell, hogy a két ellentétes pont között a maximális feszültség képes csak kicsi-holni a szikrát, mely a maximális ihletet adja; ezen a ponton nem válik ketté a hagyományok szigorú kerete, a hangsúlyozottan egyéni látásmódtól. Sem a puszta hagyomány, sem a puszta egyéniség nem létezik egymástól függetlenül. Azonban ahol a kettő találkozik, ott az érdeklődés, izgalom és feszültség tetőfokára hág.”

Nyilvánvaló, hogy gondolkodásmódomból látszik, mely korban élek. A középiskola harmadik osztályába jártam, amikor 1946-ban véget ért a II. világháború. Egy olyan fiatalember számára, aki nap mint nap mást sem hallott, mint a Japán Birodalom ideológiáját, mely Japánt az Istenek Földjének festette le, Japán augusztus 15-i feltétlen megadása látványos fordulópontot jelentett, és a *kurumaza* társadalom fikciójával szemben, maradandó szkepticizmust alakított ki. Végigélni az értékek változásának felszabadult megtisztító örömét, rájöttem, ostobaság volt részemről feltétlenül hinni valamiben.

Másfelől azonban, soha egy pillanatra sem merült fel bennem, hogy létezhetnék a japán nyelv hagyományaitól elszakadva, ami átítatja egész létemet még a születésem előtti idők óta. Amióta az eszemet tudom, valami hihetetlen örömet és rettenetes készletést éreztem, arra, hogy japánul gondolkozzam és verseket írjak. Az 1945. augusztus 15-i fordulópontot követően kezdtem ezt költői vénát kiaknázni. A legnagyobb és legnehezebb feladatnak az bizonyult, hogy beépülve Japán hatalmas, merev *kurumaza* társadalmába, ki tudjam dolgozni annak módját, hogy magamat bizonyos

mértékig tőle távol tartva alkothassak. Ez azt jelentette, hogy felfedeztem egy egységes és különálló nép életstílusának pozitív értékeit és megkerülhetetlenségét, megértettem, hogy a *kurumaza* számukra ösztönös menekvés, de ugyanakkor képtelen voltam elfojtani magamban az effajta életstílus iránti megvetésemet.

OTTHONI KÖRNYEZETEM HATÁSÁNAK TUDOM BE, hogy már gyerekkoromban elsajátítottam a japán *tanka* (rövid vers) ritmusát, de aztán beleszerettem a nyugati irodalomba és modern verseket kezdtem írni. A két ellentétes érzet régóta küzd bennem. Együttes jelenlétük jellemzi olyan alkotásaimat, mint az *Utage to koshin*, de ezenkívül az első verseskötetemet is, a *Kioku to genzai* (Emlékek és a jelen), valamint kritikai esszé gyűjteményemet is *Chogenjitsu to jojo* (Ultrarealizmus és líra).

Az én elképzeléseim szerint minden nagy költő, akiknek írtam is, gondolok itt KAKINOMOTO Jititomaro-ra, SUGAWARA Michizane-ra KI NO Tsurayuki-ra, FUJIWARA Shunzei-re, FUJIWARA Teika-ra, MATSUO Basho-ra; MASAOKA Shiki-re, OKAKURA Tenshin-re és HAGIWARA Sakutaro-ra, benne élnek a *koshin*-ban (magány) az *utage* (bankett) kellős közepén, kijátszva az *utage*-t a *koshin* kellős közepén. És valamennyi költő közül, akik ebben a szigetországban éltek, ők alkották a legnagyobbat.

Ami a módszerüket illeti, valamennyien feljutottak a japán anyanyelv legnagyobb magasságaiba, de ugyanakkor a tengereken-túli nagy civilizációktól is próbáltak tanulni, és tanultak is, ezáltal megújítva és gazdagítva a japán nyelvet. Ebben a formában magányuk cselekvéssé elevenedett és a japán nyelv „bankettjei” összehatásának minősége is javult, nekik köszönhetően.

Hadd idézzek csak egyetlen példát, a 18. századi költő, BUSON undorodva fordult el korának degradálódó költőitől, akik a *kurumaza* típusú közös duhajkodásokba merültek. Példáját követve Basho, a múlt század kiemelkedő költője a kínai költészetben találta meg a kutat ebből a vulgaritásból. Egy barátja, UEDA Akinari Busont a sírfeliratában „kana költőnek” nevezi, ami azt jelenti, hogy olyan költő volt, aki kínai költészetet írt japán szavakkal, és egész életében arra törekedett, hogy egyesítse a kínai elemeket az anyanyelvi elemekkel, ezáltal a japán költészetben új fejezetet nyitva. Tagadhatatlanul ez Buson igazi lényegének tökéletes értékelése. A megállapítás egyébként mindenki számára sokatmondó, aki a japán költészet teljes történetét akarja áttekinteni és abból tanulni akar.

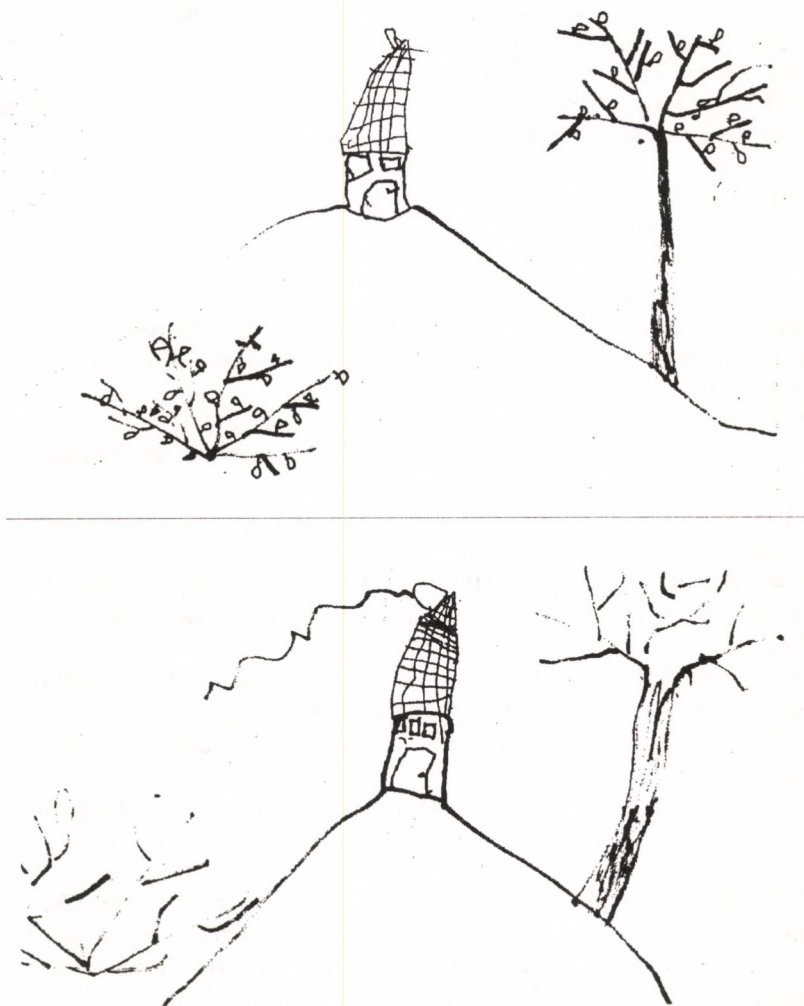
Ennek a szigetországnak a története, vagy ahogy egy megfigyelő nevezte, „a kis hal, aki mindig iskolát akar teremteni”, egy olyan nemzetet formált, amely magas színvonalú technológiát alkotott, de ugyanakkor meg tudta őrizni szellemiségét és az ősi erkölcsöket valami különös tisztasággal. A kortárs japánoknak nagy *kurumaza* imádatukkal, semmi alapjuk nincs rá, hogy olyan költőkön gúnyolódjanak, mint KAKINOMOTO Hitomaro és Sugawara Michizane, és az idejétmúltnak kiáltsák ki őket, hiszen sok szempontból ezek a költők sokkal nemzetközibbek, mint gú-

nyolódó társaik. Én legalábbis így látom, és azt gondolom, sokat lehet századokkal ezelőtti műveikből még ma is tanulni.

MINDEZEK AZ ÉSZREVÉTELEK LEHET, hogy abszurdnak tűnnek, egy olyan valakinek a tollából, akit sem a golf, sem a *karoke* nem érdekel. Még költőtársaim közül is sokan úgy tekinthetik véleményemet, mint egy nyugati kultúrától fertőzött ostoba locsogását. Mások a szememre hányhatják majd, hogy gőgösen bírálok azt az országot, melynek jólétét élvezem. Nincs más választásom, beletörődve tudomásul veszem a kritikát.

OOKA Makoto

Fordította: Keszthelyi Klára

7-8. ábra. HÁROM ÉVES KISFIÚ RAJZAI AZ IDŐ MÚLÁSÁRÓL

U Galgóczy Zsuzsa

Galgóczy

X615.1

X61

TERMÉSZETGYÓGYÁSZAT ÉS AKADÉMIKUS ORVOSLÁS

(A vagy-vagy csapdájában)

Paradigmaváltás az egészségügyben címmel a Semmelweis Orvostudományi Egyetem Magatartástudományi Intézete egészségpolitikai témájú kerekasztal-beszélgetéseket rendez, emlékezően az 1956. október 23-án lezajlott, a Petőfi Kör által rendezett orvositára. A sorozat védnöke PRÁGAY Dezső biokémikus (München), díszvendége dr. ROSIVALL László, a SOTE rektora. A beszélgetések írásos változatát egyenként adjuk közre. Az itt közölt beszélgetés 1996. február 22-én hangzott el.

A vita résztvevői:

BABULKA Péter: ELTE Kultúranropológiai Tanszékének vezetője;

BALÁS Piri László: Az *Emberek fehérben* c. dokumentumkötet szerzője;

GRYNAEUS Tamás: A Szent János Kórház pszichiáttere;

GYÖRGY Lajos: kutatóorvos, az ELTE Környezetvédelmi Klubjának vezetője;

KOLTAI Erika: néprajzkutató, a Magyar Néprajzi Múzeum munkatársa;

LÁZÁR Imre: A SOTE Magatartástudományi Intézet munkatársa;

MAKÓ János: a Magyar Orvosi Kamara Etikai Kollégiumának elnöke;

MOLNÁR Péter: egyetemi tanár, a SOTE Magatartástudományi Intézet munkatársa, az orvosi antropológia professzora;

SZÁNTHÓ Zsuzsa: szociológus, a Magatartástudományi Intézet munkatársa;

TAMASI József: orvos, a Természetgyógyászati Szakmai Kollégium elnöke.

MOLNÁR Péter: A Népjóléti Minisztérium jelenleg a természetgyógyászat szabályozásáról szóló törvénytervezet tizenkilencedik verziójának tárgyalásánál tart. Sok esély van arra, hogy ha ezt a változatot elfogadják, egyfajta rendezés indul meg a sokak által félreértett és kihasznált területen.

A természetgyógyászat igazán interdiszciplináris, sőt azt is el lehet mondani róla, hogy a „senki földjén” alakult tudomány. A

konstruktív alternativizmus helyett azonban ma a gyógyítás — mind az akadémikus orvoslást, mind a természetgyógyászatot illetően — a „vagy-vagy” csapdájában él. Abban, hogy miért fordulnak az emberek természetgyógyászokhoz nagymértékben szerepet játszik az akadémikus orvoslással szembeni elégedetlenségük. Amerikában ezt az elégedetlenséget a hetvenes években egy amerikai szerző — SIMONS — úgy írta le az általános paradigmaváltás fontosságát taglaló könyvében, hogy „egyre jobban vagyunk és egyre rosszabbul érezzük magunkat.” Egyre inkább meggyógyítanak bennünket, mégis egyre rosszabbul vagyunk attól, hogy nem törődnek velünk, hogy gyógyításunk során gépek közé kényszerítenek. Ezt az igényt felismerve tehát, a természetgyógyászat nagyon sok elemét be lehetne emelni az akadémikus orvoslásba.

BABULKA Péter: A népi gyógyászatot olyan hiteles forrásnak tartom, amelyből bármely gyógyászat értékelésénél ki lehet indulni. Én egy gyógynövényekkel sikeresen kikezelt, súlyos fertőzőes betegségem után kezdtem el gyógynövényekkel, népi gyógyászattal foglalkozni. Tudtam, hogy lesznek olyan jelenségek, ezen a területen, amelyeket eddigi tapasztalatainkkal nem tudunk értelmezni, de kerestem azokat, amelyekre találunk magyarázatot tudományos eszközökkel. Megfigyeltem, hogy mind az akadémikus, mind pedig a természetgyógyászatban vannak olyan jelenségek, amelyeket nem értünk, de olyan elemek is, amelyeket közelíteni kellene egymáshoz.

KOLTAI Erika: VAJKAY Aurél orvos, néprajzkutató 1948-ban határozta meg a népi orvoslás fogalmát, amelyből akkor kizárta a magnetizőröket, homeopátákat, és az „egyéb gyógyító személyeket”. A népi orvoslás fontos sajátja, hogy a gyógyítás közben az adott közösség is mindig jelen van. A természetgyógyászatba ma belekeveredtek a népi orvoslás és az akadémikus orvoslás elemei is. Úgy tűnik, mintha a népi orvoslás szerepét átvinné a természetgyógyászat, amelyben a közösséget pótolja a természetgyógyász szerepe és a gyógyítás folyamatához társuló irracionális.

Ha a századvég emberét kellene jellemezni, azt mondhatnám, hogy tudományellenes és az irracionális felé forduló. Ezt lovagolta meg a média, nagy szerepet játszva abban, hogy a természetgyógyászat a körébe nem tartozó területeket szakíthatott ki a hivatalos medicinából.

LÁZÁR Imre: a természetgyógyászati rendelet megjelenése jogilag is alátámasztja annak a szellemtörténeti kornak az eljövételét, amely többféle paradigma egymásmellettiségét tartja kívánatosnak.

Amikor természetgyógyászatról beszélünk, alapvetően kétféle jelenséggel állunk szemben. Egyfelől a „szelíd” orvoslással, amely ökológiai oldalról történő tagadása a technicista és hatékony, de kockázatos mellékhatásokkal is terhes racionalista nyugati orvoslásnak, másfelől olyan magatartásforma elterjedésével,

amely egy kvázikaotikus társadalomban használja ki a szabályozatlanságot.

A tudásrendszerek relativizálódásának jogossága merül föl, amikor szembenézünk a kórházi kórbonctani, klinikopatológiai adatokkal, amelyek a kórházakban a digitális intoxikáció, a tudatlanságból elrendelt, sematikus, nem betegre szabott és racionális, vagy inkább irracionális sémák és beidegződések miatt elvesztett betegek számát tárják föl.

A két és fél évszázada elterjedt, s már a hippokratikus tradíciókkal sem genetikus kapcsolatban álló akadémikus orvoslással szemben a természetgyógyászat ígérete az — amelyet azonban eddig sajnos még nem tartott be —, hogy összerakja a két és fél évszázad során széthullott gondolatrendszerket.

A természetgyógyászat önmeghatározása ma informatikai orvoslást takar, amennyiben regulációs, holisztikus és stimulusokkal ható kvalitásai vannak. Olyan eszközökkel él tehát, amelyekkel az akadémikus orvoslás is. Kérdés, hogy lehet-e a természetgyógyászatnak olyan megfogalmazásmódja, amelyben a hivatalos orvoslás kénytelen újragondolni saját korlátait?

TAMASI József: a természetgyógyászatot definíciószerűen nem nagyon lehet meghatározni, mert az félrevezethet. Inkább kvalitásokról lehet beszélni, amelyek ezt a területet jellemzik. Ilyen kvalitás például az, hogy hagyományokra épít, s ebben átfedésben van a népi gyógyászattal. A természetes anyagokat használja a gyógyítás során, preventív jellegű, vagyis a beteg közreműködésére, s életmódváltására épít. Regulatív, mert arra törekszik, hogy a szervezetben megbomlott harmóniát belső erők mozgósításával állítsa helyre, s ilyen módon kapcsolódik a kibernetikához és a jelenségek természettudományos eszközökkel történő nyomonkövetésének lehetetlenségét valló irányzatokhoz. Nem ok-okozati rendszerben gondolkodik.

Holisztikus, vagyis a test, a lélek, a szellem és a környezet egységes harmóniáját állítja elének, tehát teljességre törekszik. Nem a sejtet és nem a szervezet egy részét veszi egységként, hanem a *holoszt*, a teljes egészet tekinti egységnek, s azt mondja, hogy ha egy ponton változik a rendszerben valami, akkor változik az egész ember.

A szervezeten és környezetében leképeződő, belső működésről árulkodó folyamatokon keresztül hat a belső funkciókra. Ilyen az akupunktúra, a reflexológia, az íriszdiagnosztika, az asztrológia.

A természetgyógyászat a WHO 1947-es „egészség” meghatározásához — mely testi, lelki és szociális jólétet nevez egészségnek — még hozzáteszi az életszemléleti harmóniát is. A természetgyógyászat gyökerei: a népi gyógyászat, a távol-keleti tradicionális gyógyító rendszerek, és az olyan, Európában az utóbbi néhány száz évben kialakult, paramedicinális alternatív rendszerek, mint

a homeopátia, a különböző vízterápiás módszerek, s mindig vannak újabb eljárások, amelyek ezekkel kapcsolatban alakulnak ki.

Mivel Nyugat-Európában egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik ezen területek iránt, a kormányok rájöttek arra, hogy ezeket valamilyen módon szabályozni kell. Az Európai Közösség parlamentjében Paul LANOÁ úr szeptemberre tervezi a természetgyógyászatra vonatkozó intézkedésrendszer tervezetének plénum elé bocsátását. Amerikában tavaly júliusban a parlament döntött arról, hogy az Egészségügyi Minisztériumban önálló osztály foglalkozzon a paramedicinával.

BABULKA Péter: Jelenleg a Földön élő magasabbrendű, virágos növények számát 500 ezerre becsülik. A WHO kutatásai alapján 70 ezer azoknak a fajoknak a száma, amelyeket a hagyományos orvoslás felhasznál. Ezeket a fajokat a Föld lakosságának 70-80%-ánál alkalmazzák gyógyításra, igen eredményesen. Vannak országok, ahol a szabályozásnál a hagyományos orvoslás növényi szereit külön kategóriákba sorolják. Vannak viszont olyanok is, ahol népi gyógyászattal foglalkozó szaklapokban közölt leírások, és toxikológiai vizsgálatok alapján klinikai és farmakológiai kísérletek nélkül tekintik igazoltnak egy-egy készítmény hatásosságát, tehát a hagyományos orvoslás elemeit beépítik az akadémikus orvoslásba.

A vizsgálati módszerek tudományosságához csak annyit fűznék hozzá, hogy az FBA cég 1976 és '85 között kibocsátott, kétszáz millió dolláros költséggel kikísérletezett gyógyszereinek a felét pár éven belül vissza kellett vonni, mert szedésük súlyos mellékhatásokat eredményezett.

Felmerül tehát a kérdés, hogy van-e olyan vizsgálati módszer, amely valóban minden emberre érvényes, attól függetlenül, hogy milyen földrajzi helyről származik?

GYÖRGY Lajos: A természetgyógyászatra vonatkozó kvalitások közül az első néhányat nyugodtan követhetné az akadémikus orvoslás is. Harminc-negyven évvel ezelőtt a gyógyszerek alapanyaga 80%-ban növényi, vagy ásványi eredetű volt. De érdemes figyelemmel követni azt is, hogy milyen vizsgálati módszerek vannak egy adott kezelés ellenőrzésére. Hadd idézzek fel egy példát: az EGISZ Orvostudományi Osztályának vezetője néhány évvel ezelőtt az egyik kórházban összehasonlítottatta a Gastropint és az N 399-es gyógyszert. A belgyógyász kollégák természetesen egyikről sem tudták, hogy mi az. Megállapították, hogy az N-399-es teljesen hatástalan, a Gastropin pedig nagyszerű. Csalni mindenki tud és csálhat is, ha ezért pénzt kap. Igazuk van azoknak, akik azt mondják, hogy az egész természetgyógyászat üzlet, de azoknak is, akik belátják, hogy a gyógyszerpiac még nagyobb üzlet, főként a nemzetek fölötti nagyvállalatoknak.

SZÁNTHÓ Zsuzsa: 1991-ben a Medián Kft. készített egy országos reprezentatív felmérést, amely a természetgyógyászhoz fordulás motívumait kutatta. A vizsgálatban ANTAL Z. László kol-

légám mellett én is részt vettem. A megkérdezettek 40%-a mondta azt, hogy adott esetben természetgyógyászhoz fordulna és 6,6%-uk ezt már meg is tette. Minél fiatalabbak voltak, minél inkább városok közelében laktak és minél magasabb volt az iskolai végzettségük, annál nagyobb nyitottságot mutattak az alternatív gyógyászat iránt. Motivációjuk fő oka volt, hogy a természetgyógyászok — elmondásuk szerint — emberszámba veszik őket.

Ma, valószínűleg, még többen fordulnak természetgyógyászokhoz, mint 1991-ben.

GRYNAEUS Tamás: Azt hiszem, annak ellenére, hogy ma összemosódni látszik a természetgyógyászat és a népi gyógyászat, élesen külön kellene választani őket. Hans KÜNG *Projekt welt ethosz* című, 1994-ben az *Egyházforum* által magyarul is kiadott könyve, kifejti, hogy a posztmodern kor összes problémája abban az egy kérdésben összpontosul, hogy etikusan cselekszünk, vagy sem. Nem lehet tehát választóvíz ilyen szempontból a természetgyógyászat, vagy az akadémikus orvoslás. Mindkettőben vannak ugyanis erkölcsös és kevésbé erkölcsös képviselői a gyógyításnak.

GYÖRGY Lajos: Valamifajta kontroll végett követni kellene a természetgyógyászoknál is, hogy kit, miért, mennyi ideig és hogyan kezelt egy-egy gyógyító. Nem a kétszer vak kísérletekre gondolok, hanem csak egyszerű matematikiai statisztikai módszerekre.

GRYNAEUS Tamás: Mivel a természetgyógyászokhoz általában vagy gyógyíthatatlan, vagy krónikus betegségben szenvedők esetleg a „*groups medicorum*” fordul, ezért e tevékenység szakmailag majdnem teljesen kontrollálhatatlan. Tulajdonképpen hálásnak kellene lennünk azért, mert a természetgyógyászok ezt a terhet leveszik az akadémikus orvoslók válláról. Az is tény, hogy azért fordulnak a betegek természetgyógyászokhoz, mert ott embernek tekintik őket és jó orvos-beteg kapcsolat alakul ki. De hogyan jöhet létre orvosláshoz szükséges emberi kontaktus egy magyarul nem beszélő gyógyító és egy csak magyarul értő beteg között?

LÁZÁR Imre: Lehet, hogy éppen az irracionalitás adja meg azt a többletdimenziót, amely placebohatásként, egyfajta *attributio expectantia*, a remény mechanizmusaként működik.

MOLNÁR Péter: A placebohatás elve is a remény mechanizmusán keresztül hat. Még sincs igazuk azoknak, akik a természetgyógyászatot csak placebohatásnak tekintik.

GRYNAEUS Tamás: Viszont a természetgyógyászatban ez a hatás erősen jelen van, s éppen ezért nem hiszek abban, hogy ezt az egész folyamatot regisztratív ellenőrizni lehet. Az erkölcsöket nem nagyon lehet számon kérni adminisztratív eszközökkel.

MOLNÁR Péter: Sajátos probléma, hogy ha olyan pszichológiai mérőeszközöket használ egy pszichológus, amire nincs speciális képzése, akkor megbüntetik. Ha azonban ugyanazokat az

eszközöket nem pszichológus használja, akkor ezt már nem lehet megtenni vele.

TAMASI József: Számtalan bírósági tárgyaláson vettem részt olyan esetekben, amikor a hiányzó jogszabály miatt nem tudtak ítéletet hozni. Amíg jogilag nem határoztuk meg, mi a természetgyógyászati tevékenység, s ki minősülhet természetgyógyásznak, addig semmiféle követelményt nem lehet támasztani, nem lehet számon kérni, s addig nem lehet a természetgyógyászat etikájáról sem beszélni, mert ez csak a ma érvényben lévő jogra épülhet rá.

MAKÓ János: Mem értem, miért ne lehetne elítélni a bíróság elé citált természetgyógyászt akkor, amikor létezik egy olyan törvény, amely kimondja, hogy aki orvosi diploma nélkül gyógyít, vagy diagnosztizál, az egy évig terjedő börtönnel büntethető?! Ezen törvény alapján tehát minden természetgyógyász elítélhető lenne!

TAMASI József: Mivel a természetgyógyászok annak idején engedélyt kaptak az önkormányzatoktól, nem büntethetők. Ma már alkotmánybírósági ügy lehetne abból, ha visszavonnának egy engedélyt, amelyet a Magyar Állam egyszer már kiadott.

MAKÓ János: Ha törvényellenesen adták ki, akkor a jog azt követeli, hogy a törvény nevében vonják is vissza. Itt legfeljebb csak méltányossági alapon lehetne megengedni azt, hogy ha bizonyos időn belül megszerzi a törvény értelmében meghatározott, megfelelő képesítést, akkor és csakis orvosi felügyelet mellett, végezhet természetgyógyászati tevékenységet.

Meghalna az egészségügy ha nem lenne középszinten képzett személyzet, nővér, gyógytornász, dietikus stb, akik ugyanakkor csakis az orvos szakmai felügyelete alatt és annak felelősségével végezhetik tevékenységüket.

GRYNAEUS Tamás: És akkor két ilyen ellentétes szemléletmódú attitűd majd ki fog jönni egymással?

MAKÓ János: A rendeletnek éppen az a pozitívuma, hogy szabályozza a természetgyógyászati tevékenység hatóköreit.

TAMASI József: Most az az elképzelés, hogy a természetgyógyászatot felsőfokon kell oktatni. Azt, ami középfokra hozható a mostani természetgyógyászati tevékenységből nem neveznék természetgyógyászatnak, hanem egy-egy területének. Őt ilyen területnek dolgozták ki eddig a kurrikulumát. Az akupresszörnek, az életmód-tanácsadónak, a távolkeleti mozgásoktatónak, a reflexológusnak és a bioenergetikusnak. Ezek közül egyik sem lenne természetgyógyász. Oktatásukban lenne egy egészségügyi alapokat tartalmazó kórélettani folyamatokat taglaló tárgy, s egy körülbelül kétszáz órás alaptanfolyam, amely által rálátása lesz a hallgatónak a természetgyógyászat egészére, a klasszikus módszereken át a természetgyógyászatban alkalmazott tudományokig. Ez a tevékenység orvosi felügyelet mellett zajlana, folyamatos konzultációkkal, de nem az orvos fizikai közelségében.

A rendelet a felsőfokú képzésről nem rendelkezik. Kimondja azonban, hogy egy-két éven belül szakokat kellene alapítani az egyetemeken, ahol a természetgyógyászoknak és az orvosoknak lehetőségük lenne arra, hogy a természetgyógyászatot oktassák. Az egészségügyi főiskolán a hallgatók graduális képzésben választhatják szakként, nappali tagozaton a természetgyógyászatot.

Európában öt egyetemi tanszék létesült már: Berlinben, Ulmban, Zürichben, Bernben és Angliában. Bernben nem egy tanszékvezetője van a természetgyógyászatnak, hanem négy: egy neurálterápiás, egy homeopata, egy akupunktőr és egy antropozófus, ami utal e terület komplementeritására.

MAKÓ János: A természetgyógyászat nagyon kérdéses a beteg felvilágosítását illetően. A természetgyógyászoknak is tájékoztatniuk kell a beteget. Az Orvosi Kamara határozatot hozott arra vonatkozólag, hogy a különböző szakmai kollégiumok alkossanak meg egy szöveget az egyes beavatkozásokat illetően. Ez a szöveg objektiv, melyet az orvosnak és a betegnek is alá kell írnia. Én jó megoldásnak tartanám, hogy a nem orvos természetgyógyász által készített szöveget, az orvos természetgyógyászok ellenőrizzék.

LÁZÁR Imre: a múlt század végén vált az akadémikus orvoslás és a természetgyógyászat közös alapjává a gyógyítás információs síkja. Az orvostika egyik alapkérdése a daganatos beteg tájékoztatására vonatkozik. A 20. század azonban korán szembesített minket a kognitív működés csapdájával, HEISENBERG az atomfizika területén rájött, hogy amikor egy folyamatot vizsgál, beavatkozik a folyamatba. Az orvos-beteg kapcsolatban az alapvető élettani és pszichofiziológiai folyamatok mélyreható befolyásolása történik és nem is mindig a pillanatnyi szabályozás értelmében. A beteg elfojthatja azokat a jelentéstartalmakat, amelyek az orvosi közléshez később kapcsolódnak. A pszichoneuroimmunológia olyan betegmodellel dolgozik, amely nem ér véget a test határainál, hanem az engeli bio-pszicho-szociális orvoslás elve szerint az emberben lejátszódó folyamatok külső körét abban a pszichoszociális miliőben vonja meg, amelyben a beteg él. ÉDER, a pszichoneuroimmunológia atyja nem győzi hangsúlyozni, hogy a saját területe és a természetgyógyászat hasonlóságából adódik, hogy a természetgyógyászok a pszichoneuroimmunológiát, mint alapkutatást használják föl a saját, bizonytalan terápiás értékű tevékenységük legitimálására a szabad piacon. Ily módon tehát a pszichofiziológia nyelve kommercializálódik. De ugyanez igaz a hivatalos medicinára is. Amíg a technicista orvoslás nem végzi el az „orvos-gyógyszer” analízisét, vagyis azoknak a veszélykeltéseknek, yatrogéniáknak, aspecifikus *woodoo*-effektusoknak az elemzését, amelyek megakadályozzák, hogy a beteg betartsa az orvos utasításait, esetleg rendszeresen szedje a gyógyszerét, addig a saját hatékonyságát is rontja. Információs alapra kell tehát helyezni az akadémikus orvoslást, melyet ma még morfológiai gátak szab-

dalnak szakterületekre, és megfelelő szakmai szigorral kell emancipálni a természetgyógyászat használhatónak ítélt területeit.

MAKÓ János: Az, hogy nem mindenki az akadémikus orvoslást műveli, nem a tudomány hibája, hanem azoké, akik nem megfelelően alkalmazzák. Amikor mi egy beteget dialízisben részésítünk, az egész családot behívjuk és elmondjuk nekik, hogy csak azt a beteget tudjuk hatékonyan kezelni, akinek stabil családi háttere van. Sajnos ebből a betegtípusból egyre kevesebb keres fel bennünket. Hogy az orvos gyógyszer is, már medikus korom óta tudom és alkalmazom. Azt is tudjuk, hogy az orvos sokszor a szavaival is sokkal többet érthet, mint a gyógyszer. Az információátadás művészet, s az orvos-beteg kapcsolatból szervesen kell, hogy következzen. A metakommunikáció éppúgy része a gyógyítás folyamatának, mint a verbális közlés. Éppen azért az orvos-beteg kapcsolat bizonyos területeire nem lehet jogszabályt alkotni, mert nem a jog, hanem az etika törvényei érvényesek rájuk.

BALÁS Piri László: Az a tévhit, miszerint az ember Isten nélkül, csupán gépekkel is képes lesz megoldani a saját problémáit, a modernitás válságával véget ért. Nem lehet az orvoson számon kérni azt, amit a gazdaság nem tesz lehetővé.

Véleményem szerint alapvetően más irányban kellene a természetgyógyászatnak fejlődnie, mégpedig az egészséges emberrel való törődés felé. Nem az akut betegségek gyógyítása, hanem a megelőzés és a rehabilitáció területén kellene monopóliumot szereznie a hivatalos medicinával szemben.

Bajaink nagy része ma abból ered, hogy elszakadtunk a természettől. Gépiesen gondolkodunk és gépiesen cselekszünk, ezért lassan képtelenek leszünk az egészség életre.

MOLNÁR Péter: Jóllehet a természetgyógyászatnak három olyan területe van — az akupunktúra, a manuálterápia, és a homeopátia — amely valódi gyógyítást végez, mégsem ez jellemző rá, hanem inkább a teljes emberrel foglalkozó, preventív szemlélet, az életmódtanácsadás, és a rehabilitáció. Van az orvoslásnak egy területe, amelyet úgy fejez ki a latin nyelv, hogy *lege artis medicinae* — az orvoslás művészete. Ezt a művészetet, ezt a sok évszázados hagyományt kellene valahogyan megőrizni és továbbadni a következő nemzedéknek. Talán újra fel kellene vennünk a kapcsolatot a beteg emberrel. Ennek a kapcsolatnak az átmentése lenne a mai orvoslás egyik legfőbb feladata.

Szerkesztette:

GALGÓCZY Zsuzsa

X 362-73

a Méhes könyv

A GYERMEKGYÓGYÁSZATI REFORMTÖREKVÉSEKRŐL

Belemény.

A MAI GENETIKAI, SZÜLÉSZETI ÉS GYERMEKGYÓGYÁSZATI lehetőségek ismeretében mindenki előtt nyilvánvaló, hogy az ivarsejtekben, a magzati életben, valamint a csecsemő- és gyermekkorban lezajló normális és kóros folyamatok döntő mértékben befolyásolják az egyén felnőtt-, sőt időskori testi és lelki állapotát, egészségi jellemzőit.

Nem véletlen, hogy ezt felismerve, a legtöbb fejlett ország egészségügyében és szociális gondoskodásában különösen fontos feladat az anya- és gyermekvédelem. Így volt ez korábban Magyarországon is, ahol minisztériumi szinten is külön főosztály foglalkozott a kérdéssel, de a területi közigazgatásban is jelentős szava volt a szülészeti és gyermekgyógyászati, illetve védőnői fórumoknak. E szolgálatok komoly sikereket értek el a megelőzés és az egészségre nevelés terén. Jelleghénél fogva a gyermekgyógyászat az egyetlen szakma, amelyik az egész népesség minden tagját egészséges állapotában is rendszeresen ellenőrzi (csecsemő-tanácsadás), nyomon követi a gondozottak táplálását, szociális helyzetét, szűrővizsgálatokkal és védőoltási programmal igyekszik a betegségeket megelőzni vagy korán felismerni. Ebben kiemelkedő szerepe van a védőnői hálózatnak, amely eddig a fenti preventív tevékenységet csaknem 100%-os hatékonysággal végezte. Mindezek azt eredményezték, hogy az utóbbi években a sajnálatosan romló demográfiai és szociológiai mutatók mellett egyedül a csecsemő- és gyermekhalandóság terén van következetes javulás. Minden ellenkező nézettel szemben, a gyógyító-megelőző tevékenység ésszerűsítésére, a szűkös anyagiak célszerűbb felhasználására is történtek lépések: az Országos Szülészeti és Nőgyógyászati Intézet, valamint az Országos Csecsemő- és Gyermekkegészségügyi Intézet kezdeményező részese volt a szakmailag és anyagilag sem rentábilis szülőotthonok és kis osztályok felszámolásának, a gyermekgyógyászok jelentős része erőteljesen szorgalmazta a kórházi felvételek csökkentését és a definitív járóbeteg-ellátás fejlesztését. Hogy saját példát említsek, a pécsi Gyermekklinikáról már 1991-ben közlemény jelent meg az ún. „egynapos kórház” (*day care*), tehát lényegében járóbeteg-forgalom keretében végzett műtétek kedvező tapasztalatairól. Ezt az ellátási formát csak jóval később

kezdték hivatalosan propagálni, de a finanszírozás a mai napig is a kórházi felvételt részesíti előnyben.

A gyermekek testi és szellemi fejlődésére ható tényezők közül azonban Magyarországon az elmúlt tíz évben sajnálatos módon főleg a kedvezőtlen hatások kerültek előtérbe. Az igen fontos és összetett szociális, oktatási és jogi kérdések mellőzésével e helyen csak néhány gyermekorvosi szempontot érinthetünk. Ennek különös aktualitást ad az, hogy a bölcsődék és óvodák korábban megkezdett sorozatos megszüntetése után 1995-ben az egészségügyi reform-intézkedések fő célpontja a gyermekellátás lett; a kórházi gyermekosztályok és szanatóriumok bezárása, vagy teljesítőképességük erőteljes csökkentése elsőrendű megtakarítási forrássá lépett elő. Az országos irányzat arra bátorította a kórház-igazgatókat, hogy intézményük adósságait a szülészeti, újszülött-és gyermekosztályok rovására próbálják csökkenteni.

EZ A TENDENCIA MÁS VONALON IS hátrányos helyzetbe hozta a gyermekgyógyászatot. Hogy csak egyetlen példát említsünk: a fekvőbetegek ún. HBCs pontszámában azonos teljesítményért a gyermekosztályok közel 20%-kal kisebb pontszámot, és ennek megfelelően kevesebb pénzt kapnak, mint a felnőtt betegeket ápoló osztályok. A lépeltávolítás 18 év felett 4,039, 18 év alatt 2,473 pontot, vagy a tüdőgyulladás felnőttben 1,136, csecsemőben 0,929 pontot „ér”. Ezt semmi sem indokolja, hiszen a valóságban sok azonos diagnózis a gyermekkorban, de különösen a csecsemőkorban nagyobb költségeket takar! Az utóbbi hónapokban kétségtelenül mutatkoznak az igazságtalan besorolás korrigálásának jelei, de ez nem változtat azon a tényen, hogy az „illetékesek” eredetileg mennyire becsülték a gyermekgyógyászatot, és hogy az alkalmazott díjazás anyagilag mennyire károsította azt.

Az elmúlt évekre esett a családorvosi szolgálat — és ezen belül a vállalkozói forma — erőteljes előretörése. Ennek a feltétlenül támogatásra szoruló ellátási formának a gyermekek szempontjából egyelőre az a nagy hibája, hogy a frissen képződött családorvosoknak gyorstalpaló tanfolyamok, vagy legfeljebb négyhónapos képzés után a csecsemők és gyermekek kezelésében ugyanolyan jogokat és lehetőségeket ad, mint az ötéves speciális képzésben részesült gyermekgyógyász szakorvosoknak. Ez egzisztenciális és etikai kérdéseken túl elsősorban szakmai gond, ami hosszabb és alaposabb kiképzéssel és felügyelettel megoldható, de jelenleg egyértelműen veszélyezteti a területi gyermekellátást, mert most kizárólag a kártyát „begyűjtő” orvos lelkiismeretére van bízva, hogy milyen messze merészkedik egy számára járatlan területen. A falusi „körzeti orvosok” persze eddig is ellátták a gyermekeket, de az őket ebben segítő Mozgó Szakorvosi Szolgálat támogatásával, ami az ország nagy részén mára már megszűnt. A korábbi gyermekorvos-védőnő, ill. falun a körzeti orvos-védőnő páros felbomlásával sok helyen a védőnők helyzete is elbizonytalanodott. Ez érzékelhető a védőoltásokból, a D-vitamin ellátásból szükségte-

lenül kimaradt és a helytelenül táplált csecsemők számának növekedéséből. A helyzet még nem aggasztó, mégis jobban kellene vigyázni arra, hogy egészségügyünknek ezt a sokszor irigyelt vívmányát, az egységes és eredményes csecsemő- és gyermekgondozást a személyi szabadságot félreértelmező hamis ideológiák, a magánosítás zűrzavarai és éppen a sokgyermekesek anyagi nehézségei ki ne kezdhesék. Nem engedhető meg egyes, bevált szolgáltatások visszafejlesztése. Egy győri ellenőrzés riasztó tapasztalata alapján ilyen visszalépés például az, hogy az Országos Egészségbiztosító Pénztár a genetikai tanácsadásban a beutalási rendszert kívánja visszaállítani. Világszerte és eddig nálunk is erőteljesen propagáltuk, hogy ebben a kényes és gyakran intim kérdésben növekedjék az önként jelentkezők száma!

A GYERMEKGYÓGYÁSZAT jelenlegi működésével szemben felhozott kifogásokban természetesen vannak részigazságok, a szakma is szükségesnek tartja a korszerűsítést. Sok azonban az olyan beállítást, amely pillanatnyilag elfogadhatónak látszik, de a statisztikai és szakmai szempontoknak csak egyes elemeit kiemelve, a lényegét eltorzítja, és ezzel hosszabb távon súlyos károkat okozhat.

Nézzük meg a két leggyakrabban hangoztatott „vádát”:

1. KEVÉS A GYERMEK

Ez, sajnos, igaz. Az abszolút számokat azonban csak a háttér elemzésével szabad értékelni.

a. Remélhetőleg nem marad el teljesen a demográfiai hullámhegy

Az 1993. és 1994. év 117, ill. 116 ezres élve születési számát többnyire a hetvenes évek 180-190 ezres adataival vetik össze (a csúc 1975-ben 194 240 volt). Ez félrevezető, mert az 1974-1979. közötti hullámhegyet két tényező egybeesése okozta: ekkor lépett szülőképes korba az ötvenes évek 200 ezer körüli születéséből származó nemzedék, és ugyanekkor vezették be a rövid távon kétségtelenül hatásos „népesedéspolitikai” intézkedéseket. Magyarországon a szülések háromnegyede az anyák 21. és 29. éves kora között történik, ezen belül a súlypont a 24-25. évre esik. Így a jelenleg kis számban szülők zöme a „népesedéspolitika” előtti években jött a világra. Az 1969-1973. közötti öt éves periódusban az élve születések éves átlaga 152 ezer volt, szemben az 1974-1978. közötti öt év 182 ezres átlagával. Utóbbi korcsoport a következő években kerül szülőképes korba, a tetőzés elméletileg 2000. körül várható. A gazdasági-szociális nehézségek miatt szinte biztos, hogy az évi 30 ezres többlet reprodukciója nem történik meg, valószínűbb, hogy ez csak részlegesen és főleg elhúzódóan következik be, de egy kisebb születésszám-emelkedéssel a következő tíz évben feltétlenül számolni kell. Ha az ország gazdasági helyzete tovább romlik,

akkor legrosszabb esetben az is lehetséges, hogy a később és kis számban vállalt „többlet-gyermekek” csak a szociális okból elmaradó szülések kompenzálására vagy a növekvő „deficit” csökkentésére lesznek elegendők, de még ez is ellene szól a szülészet és a gyermekgyógyászat további folyamatos leépítésének.

b. Csökken a csecsemőhalálozás

A megbetegedési, halálozási, válási, stb. adatok folyamatos romlása mellett az egyetlen javuló demográfiai/egészségügyi mutatónk a csecsemőhalálozás. Míg 1974-ben a csecsemők 34,3 ezreléke halt meg élete első évében, 1994-ben ez az arány csak 11,6 ezrelék volt. Abszolút számokban 1974-ben 6390, 1994-ben csak 1335 csecsemőt veszítettünk el első születésnapja előtt. Mivel egyéves kor után a halandóság lényegesen csökken, ez ellene mond a „kevés a gyermek, redukálni kell a gyermekellátást” elvnek, hiszen relatíve több egyéves koráig eljutott, ám részben fokozottan sérülékeny gyermekről kell a továbbiakban gondoskodni. Ennek arányai szerények, de nem elhanyagolhatók, mégis mindig csak az élve születési adatok elemzésével találkozunk.

A demográfiai változások nem eléggé körültekintő értékelésének természetesen komoly következményei lehetnek az oktatásügyben is: a már megszüntetett és a bezárásra ítélt óvodák, iskolák hiányozni fognak 2005-2010. körül. A láncreakció érinti a pedagógusképzést, de még az egyetemi szférát is, sőt hat a remélhetőleg gyorsabban reagáló iparra és kereskedelemre is (tápszerek, gyógyszerek, gyermekruházat, bútorok).

c. A „kevés gyermek” minősége

A születések kis száma paradox módon, hozzájárult a túlélők testi és szellemi képességeinek javulásához. Ezen a téren — a technikai fejlődés és a tapasztalatok gyarapodása mellett — elsősorban a nemzetközi normáktól messze elmaradó létszámú személyzet idejének minőségi munkára való fordítása jelentett (és jelenthetne) komoly előrelépést. Ez különösen az újszülött-koraszülött-ellátásban érzékelhető. Itt például az igen éretlen, 1000 g-nál kisebb koraszülöttek túlélése a korábbi 5-10%-ról az elmúlt öt évben országosan 50% fölé emelkedett. (Ne feledjük: ezekért a koraszülöttekért küzdeni nem csak szakmai kötelesség. Az esetek nagy részében többszöri spontán vetélések, halvaszülések utáni, várva várt gyermekekről van szó!)

NEM MINDEGY TERMÉSZETESEN, hogy milyen állapotban sikerül ezeket, és általában a kóros csecsemőket életben tartani. Természetes, hogy mindent meg kell tenni egy 80 éves betegért is, pedig az ő életkilátásai statisztikailag már mínuszban vannak. Ezzel szemben egy csecsemő károsodása — az egyéni és családi tragédián túl — 65-70 évig terheli a társadalmat; jó egészség-

ségben való felnevelése viszont évtizedekig hozhat hasznot mindnyájunknak. Örvendetes, hogy a túlélés mennyiségi mutatóin túl a minőség is javult: a Pécssett intenzív kezelésben részesült 6000 újszülött utánvizsgálata szerint az 1977-81-ben ápoltak 15,2%-ában, az 1987-92-ben kezeltéknek már csak 8,7%-ában lehetett kétéves korában idegrendszeri, érzékszervi vagy mozgásbeli károsodást kimutatni. Ebben döntő szerepe van az időigényes egyedi kezelésnek, a csecsemővel és a családdal való foglalkozásnak. Ezért a pusztán születési számra tervezett személyzet és költségvetés hosszú távon a minőség romlásához és növekvő kiadásokhoz vezethet. Ez természetesen az egész gyermekellátásra érvényes: a genetikai tanácsadástól a védőnők megelőző tevékenységén át a serdülők pszichológiai gondozásáig, a mennyiségi szempontok mellett, mindenhol előtérbe kellene kerülnének a minőségi fejlesztések.

2. ALACSONY AZ ÁGYKIHASZNÁLÁS

A MAGYARORSZÁGI KÓRHÁZAKBAN 1993-ban 8876 ún. aktív csecsemő- és gyermekágyat működtettek és ezek átlagos kihasználtsága 54% volt. Ez a kétségtelenül kedvezőtlen szám részben a hatvanas évek kórház-telepítési politikáját tükrözi. Ekkor ugyanis számos 25-40 ágyas, 3-5 orvossal működő járási és kisvárosi gyermekosztályt létesítettek „a dolgozó nép érdekében”. (Egyes mai nyilatkozatokkal ellentétben, a szakma akkor is kétkezdéssel fogadta ezt a „fejlesztést”, és a lehetőségeihez képest küzdött is ellene. Így sikerült 1979-ben az erős helyi nyomással szemben is bezáratni a szakügyeletre képtelen csornai gyermekosztályt. Az Országos Csecsemő- és Gyermek egészségügyi Intézet 1986-ban erőteljesen, ám eredménytelenül tiltakozott a szigetvári gyermekosztály, azóta feleslegesnek bizonyult, megnyitása ellen, de más példákat is említhetnénk.)

A szükséges ésszerűsítések sürgetése mellett azonban veszélyesnek látszik a gyermekágyak számának statisztikai és területi alapon való drasztikus csökkentése és az általában kívánatosnak tartott 85%-os ágykihasználás erőltetése. A felnőttet kezelő ápolási egységekkel szemben a gyermekosztályokon az ágykihasználás és a személyzet létszámának tervezésekor ugyanis figyelembe kell venni az alábbi szempontokat:

a. A részlegek, ill. kisebb osztályokon a kórtermek között nem lehet a betegetek átcsoportosítani. Hiába vannak üres inkubátorok vagy rácsos csecsemőágyak, ha egyszerre sok iskolás korú beteg érkezik, a gyermek-részlegem kellemetlen, sőt veszélyes zsúfoltság keletkezhet, miközben az egész osztály ágykihasználtsága alacsony. Ezért minden korosztálynak és betegcsoportnak (pl. potenciálisan fertőző vagy nem fertőző) kellő tartalékkal kell rendelkeznie megfelelő ágyakból és helyiségekből. Ha ez megvan, de az év egy részében üres, az minimális vagy semmilyen többletkiadást nem igényel (a személyzetet, étkezést, mosatást stb. nem

terheli, az épületet amúgy is fűteni kell), ha viszont hiányzik, akkor adott esetben a feszültségeken túl a keresztfertőzések, szövődmények, fokozott fertőtlenítési igények miatt komoly költségek is felmerülhetnek.

b. A felnőtteknél nagyobb ágy-kapacitásra azért is szükség van, mert a gyermekgyógyászatban kifejezettebb a szezonális. Ugyanakkor nagyobb az elkülönítési igény is: különösen a frissen felvetteket illene a jelenleginél is jobban izolálni, amíg betegségük esetleges fertőző jellege kizárható.

c. Világszerte és hazánkban is nő az igény a szülőknek az ápolásba való bevonására. Ez, a lélektani szempontokon túl, igen előnyös a szülők oktatásában: a diéta, lázcsillapítás, szükség esetén katéterezés, szondás táplálás, stb. megtanításával a kórházi tartózkodás rövidíthető, az ismételt felvételek megelőzhetőek. Ehhez azonban el kell helyezni őket, ezért a megszüntetés helyett az „ágystruktúra” anyaszállás, vagy ún. kísérő-ágy irányában való megváltoztatása kívánatos.

d. A személyzet és ezen belül a nővérek lekötöttsége nagyobb, mint a felnőtt-osztályok többségén. A betegek nagy része ugyanis életkori okokból még lábadozó vagy egészséges állapotában sem önellátó, magán vagy betegtársán nem tud segíteni. Az ápolás a délutáni és az éjszakai műszakban is folyamatos: a csecsemőket 3 óránként, a koraszülötteket 2 óránként pelenkázni, etetni kell, és csak ezután következnek a tényleges gyógyítási feladatok. (Közismert, hogy a fiatal édesanyát egyetlen egészséges csecsemője is teljesen leköti. A hazai kórházakban — a Perinatális Intenzív Centrumoktól eltekintve — műszakonként 7-8 csecsemő ellátása jut egy nővérre. Az értetlenségre jellemző, hogy akadt olyan, egyébként többgyermekes kórházigazgató, aki a „házi normát” 14-re, majd 12-re kívánta emelni!)

MINDEZT FIGYELEMBE VÉVE, a csecsemő- és gyermekosztályok ágyszámát olyan mértékben lehet csökkenteni, hogy az ágykihasználás országos átlaga 70% körül legyen. (Itt reális, szakmailag indokolt ágykihasználásra gondolok és nem a jelenlegi finanszírozástól ösztökélt felesleges és költséges kórházi felvételekre). A leépítést nem szabad „teríteni”, ebben kizárólag a szakmai minőség, az eddigi és a várható teljesítmény lehet az irányadó. Feltétlenül fontos lenne a szakmai szint figyelembevétel; a mostani finanszírozási rendszerrel szemben, kiemelten kellene támogatni a legbonyolultabb eseteket gyógyító és gondozó regionális központokat és főleg a specialisták kiképzésében is érintett egyetemi gyermekklinikákat. Ennek költségeit a szakmailag valóban elégtelenül működő osztályok bezárásával vagy gyökeres profilváltoztatásával lehetne előteremtteni. (Ezt az elvet a hivatalos nyilatkozatok is hangsúlyozzák, de a valóságban — helyi politikai okok miatt — éppen a leggyengébb pontokhoz nem nyúltak, vagy visszakoztak, és ezzel az „egyenlősdível” csak a jobb intézmények mozgásterét, fejlesztési törekvéseit sikerült redukálni). Az ágy-

szám-csökkentés révén felszabaduló szakképzett munkaerőt továbbra is a gyermekegészségügyben, elsősorban a *járóbeteg-ellátás* és a rehabilitációs tevékenység javításában kellene foglalkoztatni. Itt elsősorban a *szakgondozások* megbecsülése és erősítése lenne a feladat. Érthetetlen, hogy a gyermek-szakambulanciák óriási szerepét a járóbeteg-ellátásban miért nem sikerül elfogadtatni, miért nem értékelik azt, hogy ezeket a legtöbb helyen a fekvőbeteg-osztályok személyzete működteti, és miért kell ezt, az anyagilag is kifejezetten hasznos tevékenységet szinte „ingyen”, bújtatva fenntartani.

A JÖVŐ SZEMPONTJÁBÓL KÜLÖNLEGES JELENTŐSÉGŰ a *speciális fejlesztési programok* és a *rehabilitáció* kérdése. A gyógyítás fejlődésével csökken, de még mindig igen nagy a hibásan született, vagy későbbi betegségéből utóképpel gyógyult, de életképesen felnövekvő gyermekek száma. Szerény becslés szerint, az értelmi, érzékszervi és mozgásszervi károsodottak aránya hazánkban legalább 6%-ra tehető! Az elmúlt években az is nyilvánvaló lett, hogy ezek a károsodások az adott diagnózisnak megfelelő, korán elkezdett fejlesztési, nevelési programokkal és az ezekhez csatlakozó rehabilitációs eljárásokkal (gyógytorna, úszás, lovaglás, stb.) legtöbbször csökkenthetőek, esetleg meg is szüntethetőek. Tágabb értelemben ide tartozik a gyermekek és serdülők pszichológiai és pszichiátriai gondozása (drog!), valamint a gyógypedagógiai oktatás is.

Magyarországon minderre kiváló szakemberek kitűnő módszereket, iskolákat, intézeteket fejlesztettek ki, de ezek a népesség többsége számára elérhetetlenek. Ebben eddig inkább a távolság és a kapacitás hiánya voltak a fő okok, ma inkább az a gond, hogy a szülők a sokféle foglalkozást és az utazást nem tudják megfizetni. Emellett, főleg vidéken, nagy a tájékozatlanság is: a gyermekorvosok sem tudják, hogy a kínálatból melyik az igazán értékes és az adott gyermeknek való. Ezért — korábbi kezdeményezésünknek megfelelően — továbbra is szorgalmazzuk, hogy egy-egy nagyobb gyermekklinikához vagy osztályhoz integrálva regionális (később megyei) központok alakuljanak, amelyek a károsodottak ügyeit az esetleges megelőzéstől a pontos diagnózison és a megfelelő képzési és rehabilitációs módszerek ajánlásán át a jogi tanácsadásig összefogják. Az érintett családok foglalkoztatása lehetőleg lakóhelyükön vagy annak közelében történne, a központ azonban segítene ezt megszervezni és ez egyben bizonyos szakmai garanciát is jelentene. Szerény tapasztalataink szerint, erre óriási igény van, és a várható erkölcsi és anyagi haszonhoz képest minimális költséggel, a helyi viszonyoktól függően, néhány állás átcsoportosításával megoldható.

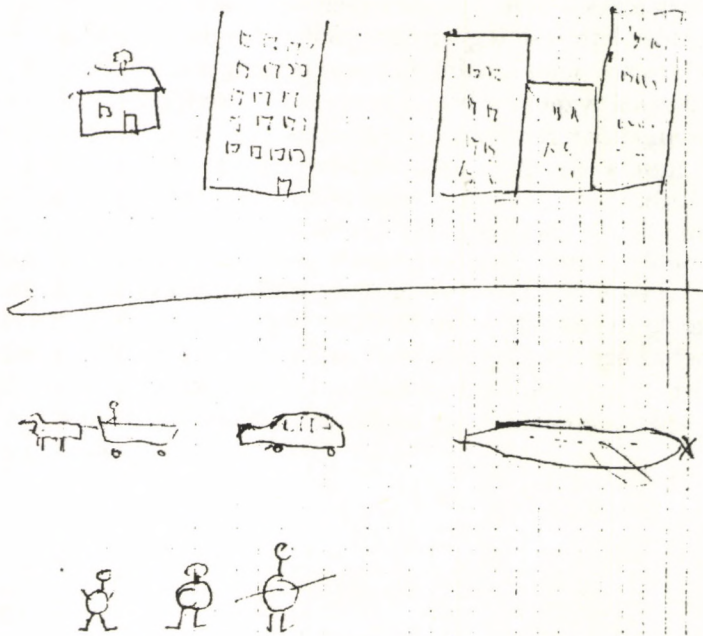
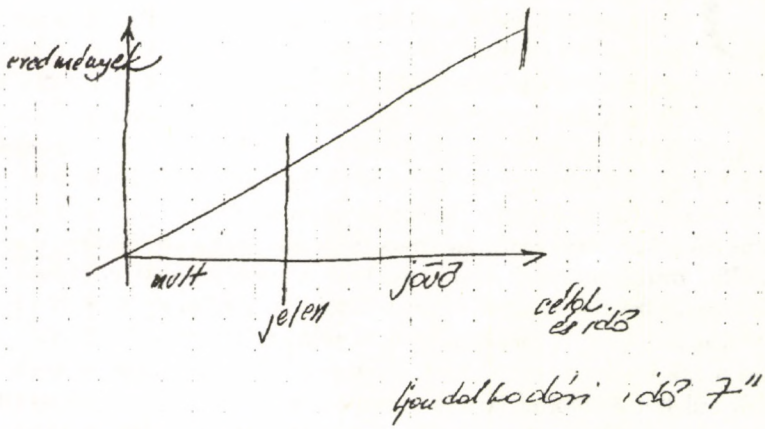
Itt csak utalhatunk rá, hogy hasonlóan fontos, sürgető feladat a serdülők és fiatalok pszichés nevelésének, gondozásának fokozása, javítása. Ebben, remélhetőleg fejlődést hoz a kibontakozóban lévő országos mentálhigiénés program. Ez egyben példa arra is, hogy továbbra is szükség van szakmailag koordinált, ha úgy

tetszik, „központosított” országos programokra. Nem helyeselheto az a felemás megoldás, hogy a reformokat a helyi szervekre bízzák, de az országos irányelv előírja, hogy elsősorban a szülészet és a gyermekgyógyászatot kell „karcsúsítani”. Nem biztos, hogy mindenhol erre van szükség, ezért ez az „eleve elrendeltetés” diszkriminatív az anya- és gyermekellátással szemben.

ÖSSZEFOGLALVA, a gyermekegészségügy korszerűsítése aktuális feladat. Ha a mai helyzeten nem sikerül változtatni, vagy a pletykaszinten elterjedt — hivatalosan meg nem erősített, de nem is cáfolt — különböző központi és helyi tervezetek szerint alakul a gyermekek egészségügye, akkor súlyos következményekkel számolhatunk. Ebben az esetben a megelőzés nem tud igazán fejlődni, egyes igen költséges speciális kuratív tevékenységek (újszülött-gyógyászat, gyermekonkológia) tartalékai kimerülnek, a csecsemőhalálozás stagnálni vagy emelkedni fog, a túlélők minősége romolhat, amelyet a rehabilitáció elmaradása csak tovább súlyosbíthat. Kiszámíthatatlanná válhat a csecsemőgondozás és a gyermekközösségek felügyelete, ami hosszabb távon a rákövetkező nemzedék életmódját és egészségét is kedvezőtlenül befolyásolhatja. Ha azonban a reformokat a korosztály sajátosságainak megfelelően és nem a felnőtt betegellátás normái, vagy pillanatnyilag érvényes statisztikai mutatók alapján hajtjuk végre, és kizárólag a szakma szempontjai érvényesülnek, ésszerű átcsoportosítással munkaerőt és pénzt lehetne a fontos speciális eljárások fejlesztésére, a járóbeteg-ellátás és különösen a hátrányos helyzetű és károsodott gyermekek felkarolására, a családokkal való foglalkozásra felhasználni. Ezt sem pénzügyi irányelvekkel, sem az önkormányzatokra bízott gyors helyi döntésekkel nem lehet megnyugtatóan rendezni, ez csak alapos *szakmai viták és egyeztetések után*, az országos igények felmérésével, *fokozatos átalakulással* érhető el. Lehetséges, hogy így elmarad valamelyes azonnali haszon, de a jövőt csak az egész ország igényeit figyelembe vevő, hosszú távon anyagilag is racionális átszervezéssel lehet szolgálni.

Végül, a szakmai elfogultság vádját vállalva is, újra és újra hangoztatni kell azt a követelményt, hogy az anya- és gyermekvédelmet az egészségügyben és az az élet minden területén kiemelten támogassa a mindenkori hatalom és az egész társadalom. Talán nem kell bizonyítani, hogy ez mindennél jobb befektetés.

MÉHES Károly

10. ábra. MŰSZAKI VEZETŐ RAJZAI AZ IDŐ MŰLÁSÁRÓL

W Mousromg Kóvds
Ersel

1362.7

A GYERMEKRAJZOK ILLANÓ VARÁZSA

tanulmány az

GYAKRAN ÉS SOKAN TANULMÁNYOZTÁK az 5-7 évesek képi világát, a gyermekrajzok „aranykorát” és nem kevésbé intenzíven kutattak gyermeki vonások után az ún. vizuális kulturális antropológia olyan területein, mint az archaikus kor — az új primitívek (naivok és „art brut” kultiválói) —, vagy a mentális betegek művészetében. Köztes régió: az infantilis szinten megrekedt vagy erre a fokra visszacsúszott, esetleg csak egyes munkamódjukban, stílusjegyükben gyermekded felnőttek kifejezőmódja. De az emígy is parttalan kérdések körülhatárolására és az egyébként összehasonlíthatatlan alkotások egybevetése érdekében ez a terület is tovább szűkíthető, mégpedig elképzelt események és elvont fogalmak képi feldolgozására.

Tanulmányom ilyen absztrakt témák ábrázolásának néhány gyermeki és/vagy infantilis jellegzetességével foglalkozik.

Nem hárítható el azonban a kérdés, hogy a tematikus kötöttség mennyire torlaszolja el a szabad képzetáramlást és nem megy-e az esztétikum rovására?¹

A REGRESSZIÓRÓL RÖVIDEN

A gyermeki rajzfejlődés menete többé-kevésbé egységes és egyetemleges, s ezen alapul a különböző kultúrákban érvényes diagnosztikus értéke. Ezzel szemben a pseudo- és a valóságosan infantilis felnőtt képi expresszivitásának háttérében nagyon változatos, átmeneti vagy tartós folyamatok, eltérő mechanizmusok állnak, s közülük legfontosabb a regresszió.

A részleges vagy teljes gyermekszintű fixáció illetve a regresszió leggyakoribb oka a központi idegrendszer patológiája (értelemi fogyatékosága, mentális zavarai).

Paradox módon a kóros elmeállapotok kezelésére alkalmazott egyes gyógymódok, mint pl. az elektrosokk vagy az inzulin-kóma-kezelés is létrehozhatnak hasonló, szerencsére reverzibilis regressziót. A látható világ érzékelésére és értékelésére gyakorolt ilyen eredetű regresszív hatásokkal (pl. a Rorschach „tintafolt”-tesztben) magam is foglalkoztam régebben. De tanulmányoztam a tudatállapot spontán vagy terápiás regressziójának befolyását a tematikusan meghatározott tárgyi világ (pl. ház-fa-ember) ábrázo-

lására és egyes geometrikus rajzok (pl. Benton-teszt) reprodukálására.² Akkori vizsgálataim megerősítették DELAY³ elektrosokkal kapcsolatos tapasztalatait, miszerint a leépülés két formát ölthet: a. regresszió, amikor a komplexitás, a strukturáltság extrém leegyszerűsödése megy végbe, de a tárgy megtartja önazonosságát (a lepusztult kastélyból egy szobácska marad); b. disszociáció, azaz a felbomlás az alkotó elemekig terjed, téglákra esik szét az építmény, de a hasadás többnyire meghatározott vonalak mentén történik.

ATUDATÁLLAPOT REGRESSZÍV MEGVÁLTOZTATÁSÁT HASZNOSÍTTJA számos — a kreativitásnak különlegesen kedvező — pszichoterápiás módszer, sőt MÉREI szerint a regresszióra való készség, a játékos fantázia éppen egyik fontos kritériuma a pszichoterápiára való alkalmasságnak. Ilyen módszerek például az álomfejtés és képzetterásítás eredeti freudi — vagy JUNG által módosított formája és különféle meditatív és imaginatív technikák, pl. LEUNER ún. katatim képpalkotó eljárása.⁴ Megjegyzem, hogy e tanulmányban elegendő absztrakt témákkal ellentétben, Leuner módszere noha szimbolikus jelentésekben rendkívül gazdag képzeteket (hegy, rét, patak...) kínál elmélkedésre és megrajzolásra, többnyire a konkrét érzékelhető dolgok világából merít. A hipnózis ún. korregressziós formája (a szuggesztiók segítségével élete előző szakaszaiba kerül vissza a hipnotizált egyén) — ahogyan erre majd részletesebben kitérek — egyenesen kitüntetett kísérletes eszköze a gyermekrajzok megközelítésének. De a kiürült ihlet felelevenítésére, az exaltáció, a misztikus élmény pótlékeként számos kémiai anyaggal (alkohol, hallucinogén drogok) is létrehozható spontán vagy szándékolt formában (l. pszichedelikus művészet) a képi kifejeződést elősegítő regrediált állapot.

Jóllehet a pszichoanalitikus művészetelmélet szerint — (pl. KRIS)⁵ — a regresszió az „én” (*ego*) szolgálatában áll, kérdés, hogy legmélyebb pszichotikus formájában is megőrzi-e védő-elhárító funkcióját. Más szóval, bátorítandó-e, hogy a firkálás pusztán aktivitás örömenél is alacsonyabb fokra, az összekeverés-mázolás szintjére regrediáljon az egyén (l. „*finger-painting*”)?

A régebben „primitív szinten megrekedt népcsoportok”-ként címkézett kultúrák rendkívül értékes és eredeti művészetét nem tárgyalhatom e keretekben, bár érintőleg foglalkozom majd az „art brut”-vel és fő teoretikusával J. DUBUFFET-vel.⁶ Viszont bemutatok néhány, a miénktől eltérő kultúrkörből származó rajzot, példaként az ábrázolásmód gyermeki vonásaira vagy pedig az ideológiai indoktrináció infantilizáló hatására, az egyébként egészséges fiatal felnőtteknél.

EGY LEHETSÉGES KULCS A GYERMEKI ÉS AZ INFANTILIS JELLEGŰ RAJZOK MEGKÜLÖNBÖZTETÉSÉHEZ

Megnehezíti a gyermekek és az emocionális regresszióban lévő felnőttek rajzainak összehasonlítását az a körülmény is, hogy inkább a már eleve éretlen, infantilis személyek hajlamosak visszacsúszni erős érzelmi hatások alatt a gyermeki kifejezőmód szintjére. A kísérletes hipnotikus korregresszió egyfajta modellt nyújt a különbségek megragadására és megfogalmazására.

KRAFFT-EBING úttörő, 1887-re visszavezethető kísérletei nyomán ANGYAL Lajos 1941-ben publikálta figyelemreméltó elemzéseit a rajzolás változásairól korszuggesztív hipnózisban.⁷ Nem a környezetre vonatkozó „tárgytudat” közismert és vásári mutatóványokban — I. *Mario és a varázsló* — is felhasznált befolyásolása érdekelte, hanem az én- vagy személyiségtudaté, ahogyan az a szimbolikus kifejezőmódokban, például írásban vagy rajzban megnyilvánul. Vizsgálatai szerint, egyes felnőttek a hipnózis mély szakaszában a hipnoiztőr felszólításainak megfelelően a 10-, a 6- vagy akár a 4 éves gyermek korára jellemző formában rajzolták a megnevezett tárgyakat: házat, templomot, széket, embert. Sőt, a hároméves korra regrediált egyén ennek a szintnek megfelelően csak firkákat produkált. Ezek az alkotások összefüggő és hiteles módon mutatták az adott rajzfejlődési szakaszra statisztikai gyakorisággal alátámasztott jellegzetességeket, mint pl. fej-láb figura; profil megjelenése; végtagok kettős kontúrja; ruházat nemi differenciálódása, díszítményei...

Ezzel szemben más, szintén kiválóan hipnotizálható kísérleti alanyok nem helyezkedtek igazán bele a szuggesztív gyermeki életkorba, hanem inkább emlékeik alapján kiviteleztek a rajzokat. Következésképpen egy adott képen belül számos egymáshoz nem illeszkedő, az életkorhoz viszonyítva fiatalabb vagy éppen idősebb fejlődési szakaszra utaló, „koridegen” grafikai elemeket hordtak össze pl. a teljesség, a perspektíva, a kidolgozás színvonala tekintetében.

KÉPI FANTÁZIÁK — ELBESZÉLŐ RAJZOK

HALÁLA MEGJELENÍTÉSÉNEK KÉPEIVEL (1.1-5. ábrák) 38 éves férfi betegünk lepett meg, amikor nagyrészt feltisztulva súlyosan zavart hisztériás kódos állapotából napokon keresztül egyetlen kommentáló szó nélkül nyújtotta át rajzait. Megszállottan ismétlődő témájuk az aprólékosan kidolgozott, primitív módon elképzelt öngyilkossági módszerek felsorakoztatása: önkasztás, s eközben mellét karddal is átszúrja, házával együtt önmagát felgyújtja...

A rajzok első pillantásra megragadtak naivitásuk, dekorativitásra törekvésük és más, az 5-7 éves korú gyermek jellemzői által, mint pl. az irkalap sormintájú szegélyezés, a test és a ház

áttetszősége, perspektívihiány, hiányos vagy elrajzolt emberábrázolás. A nagy érzelmi-indulati töltésre utalt a fekete satírozás, amelynek ördögi-agresszív jellegét fokozta, ahogyan az emberalaknak csak egyik lábát, illetve az akasztófán gubbasztó hatalmas madarat feketítette be.

Mi nem illik a kisgyermeki összképbe?

A rajzokban nem csupán az 5-7 éves kornak megfelelő részletek és nézőpontok váltakoznak egyenetlenül érettebb formajegyekkel, hanem gyermekeknél szokatlan archetipikus motívumok és vallásos szimbólumok láthatók, még hozzá sajátos, utalógos értelmezésben: „Szent kígyó, hívta a fához, hogy akassza fel magát; teknősbékává idős nőt változtatott az Úr Jézus: „a teknő legyen a hátad, a sütőlapátod a hasad”; „a lélekmadár elhagyta fészket, hogy az anygallal együtt örködjön felette...”

Betegünk több rajzán saját anyját, mint boszorkányt, félelmetes fekete szörnyet ábrázolta, aki „fejszével akarta levágni a fejét”. A szado-mazochisztikus fantáziák háttérében korai kapcsolatzavar volt később felderíthető.

LEGFELTÜNŐBB TALÁN az az érzelmi-hangulati disszonancia, ami végigkíséri e rajzokat keletkezésüktől az utólagos kommentárokig. A rajzolásra feledkező gyermek játékos öröme helyett, betegünk szenvedő, komor arc kifejezéssel mélyült munkájába. A drámai tartalmak és idilli formák ellentétét, mintha nem is észlelné: „Ez egy nagyon szép, gyönyörű kép. Csillagos hold. A szomorú fűzfa tetején egy lélek van. A másik fán lábtól felakasztva ő maga, ez gyorsabb halál”.

A pszichológiai vizsgálatok alátámasztották személyisége éretlenségét és rendkívül alacsony intellektusát. Megerősítették önpusztító tervezgetéseinek segélykérő jellegét és a gyermekded módon kifejezett önsajnálkozást, érzelmességet. Egy teszt-képre adott válaszából:

„...Szakállas bácsi, ez is megunta az életét... elment egy jobb életre, itten senkije se volt. Ide jutott el, hogy ő saját magát kivégezte... Jó helyre jutott, ötlet pártfogásba vették az angyalok.”

Betegünk személyisége, életútja és képi megnyilvánulásai többféle — jogos és nem is érdektelen — megközelítésből elemezhetők: fejlődéstani és klinikai patológiai-, pszichoanalitikus-, rajzdiagnosztikus-, kreatív és esztétikai minőségükkel, valamint esetleges öngyógyító funkciójuk szemszögéből.

Tanulmányom optikájából adódóan az elbeszélő rajzok infantilis jegyei kerültek a fókuszba és összehasonlításként olyan — egészséges gyermekektől származó — szintén narratív grafikai művekre is támaszkodok, amelyeket az *Élet és Irodalom* 1994-es *Apa az ifjúságjáról mesél* című pályázatára küldtek.

A lap nem közölte a bemutatott képek alkotóinak életkorát, de az ábrázolás formai jegyei alapján zömével kisiskolásoktól származnak. Összehasonlító elemzésem további hiányossága, hogy

nem ismeretes a képek keletkezésének kontextusa, a gyermek kommentárjából csak a leglényegesebbre, a címre szorítkozhatom s a szocio-kulturális háttér a tartalomból következtethető.

TALÁN VERSENYHELYZETBŐL IS FAKAD a gyermekre egyébként is jellemző szépet-akarás, a díszítő elemek áradása: sűrű körök, pettyek, négyzetek és vonalak töltik ki a felhőket, lombokat, állatfigurákat, ruházatot és ha van, az alapot is. A föld-vonalra merőlegesen sematikus virágok, gömbfák sorakoznak, sugárzó nap — vagy földi mása, az óriás napraforgó egészítik ki az idilli képet. Dekorativitásuk és konvencionális jellegük valóban emlékeztet hisztériás betegünk rajzaira, de az ő narcisztikus, önsajnálkozó egocentrizmusával szemben meglepő volt a pályázó gyermekek decentrálnálási képessége, még olyankor is, ha — elég ritkán — önmagukat is belekomponálták a képbe. A mások helyzetébe való beleélés — a gyermek fiziológiás egocentrizmusának meghaladása — egyáltalán nem korlátozódott a már erőteljes szocializáló hatásoknak kitett nagyiskolásokra. Bár ez utóbbiak rajzaiban nemcsak a stílusjegyek, hanem a témák is utaltak, néha anakronisztikus jelleggel, a serdülőkorra és a szociokulturális befolyásokra: *Házibuli; Táborozás, és Úttörőtábor, Katonaság* (egy-egy leány rajzolta!), valamint *Játék és munka*.

A kisgyermek képein természetesen megjelennek az apának tulajdonítva és az ő múltjába visszavetítve, saját vágyai és kedvtelése: *Sárkányeregetés, Horgászás, Focizás*, illetve a ciklikus ismétlődő foglalatosságok: *Apa olvasni tanul; ...elesett a biciklivel, ... tornászik, ... kutyáit tanítja*.

Máskor viszont hitelesítő pszichológiai realizmussal, mondhatnám szociográfiai hűséggel idéznek fel eseményeket: *Ég a villany*, ujjong az egy szál sugárzó villanykörte alatt a fekete kályhacsőemberekként ábrázolt család. Az apa — mesélik a rajzok — „10 évesen templom-takarító”, „Testvéreivel tehenet is őrzött” ... „Lovat csutakol”.

Érzelmi melegséget árasztó, több generációs családi mitológiákat sejtető, naiv-bájos képi meséket látunk: „Apuékat a dédi és Leza várta a kapu előtt”, „Kirándul a családom”, „Apa hintáztatja *anjut*” — árulkodik a helyesírás az egykori eseményt együttérzően megelevenítő gyermek életkoráról.

NAGY László⁸ már 1905-ben „az érzelmi fokot” jelöli meg az egyéniesítő részletezés legmagasabb szintjének, melyre jellemző, hogy az alakokon az érzelmi állapotot, a hangulatot is igyekszik kifejezni a gyermek. Az örömteli „együttes élmények” (Merei⁹) felidézésével a rajzpályázaton részt vevő gyermekek kétségtelenül érettebbnek mutatkoztak, mint infantilis felnőtt betegünk.

A derűs témákból nem következik, hogy a gyermek képzeletében és fantáziarajzaiban nem jelenhet meg saját halálának gondolata. A halál motívuma már azért sem szerepelhetett mint szembeállításunk szempontja, mert Európa országaiban az élet második évtizedében — a baleseteket követően — az öngyilkosság

a második leggyakoribb halálozási ok. A szuicid motivációk négy alaptípusa — a segélykérés, a kihívás, a menekülés és az újjászülés reménye — is emlékeztet hisztériás betegünkre. Viszont kétségtelen, hogy a gyógyíthatatlan beteg gyermekek rajzaiban, amint erre több hazai szerző utalt — GERŐ Zs., FEUER M. — sokkal szemérmesebben, rejtett szimbolikával, szinte cinkossággal a gyászoló hallgatag felnőttel jut kifejezésre az eltávozás gondolata.

GYERMEKI ÉS INFANTILIS VONÁSOK AZ IDŐ ÁBRÁZOLÁSÁBAN

A HALÁL, NOHA SAJÁTOS HELYZETET FOGLAL EL a még megfogható (konkrét) s a fel sem fogható (absztrakt) dolgok között, felszólításra történő ábrázolása túlságosan sokkoló és kegyetlen feladat lenne, annak ellenére, hogy allegóriával és jelképeivel telítve van a művészet. Összehasonlításra ezért az időfogalmak grafikai megjelenítését választottam, olyan módszert, amelynek heurisztikus értékeiről már bő tapasztalataim voltak.*

A szimbolikus funkció megjelenése döntő fordulat a rajz fejlődésében, amikor a három év körüli gyermek — véletlenszerűen vagy felnőtt segítségével — felfedezi, hogy spontán firkei valamihez hasonlítanak, valamilyen dolgot jeleznek. Viszonylag korán, 5-6 év körül már elvont fogalmak, a mozgás vagy tér jelzésére ideogramokat használ. A változást pedig több egymás mellé helyezett rajzon, később egyetlen rajz különböző régióiban ábrázolja. Az idő múlása is a változással egyértelmű, s ebben a felnőttől csak a változás tárgyának megválasztásában tér el. A naptár leszállított oldalai, vagy egy málnaszörppel teli pohár fokozatos kiürülése egyaránt témájául szolgál, de életviteléből, tapasztalataiból merítve, leginkább az évszakok váltakozása fejezi ki az idő múlását. Így járt el az a 6 éves gyermek, aki még nem volt birtokában a „jövő” szó értelmének s ezért a „lesz” igével jelölte azt. (l. 6. ábra).

Friss és meglepő tapasztalatunk, hogy már a 3 éves kislány is szezonális jellemzőivel szimbolizálta az idő folyamatát, megfelelő óvónői bevezetés után.** A gyermek „előházat” rajzolt, azaz a valódi ház legegyszerűbb s emberre emlékeztető képletét: négy-szögre emelt háromszöget. (7. ábra). A jellemző módon nem az alapvonalra, hanem a háztető ferde vonalára merőleges kéményből füst száll a téli tájban. A kislány két másik (itt nem közölt) rajzán egy-egy hóember látható, mielőtt esne — s amikor már esik. Ez a szemléltetési mód arra a sajátos magyar nyelvhasználatra is utal, mely szerint az időt, mint tartamot és az időjárást azonos szóval jelöljük (l. angolul a „time” és a „weather”). Felnőttek között is előfordul hasonló — akár infantilisnek is minősíthető — félreértelmezés, ahogyan ezt egy kardiális szűrővizsgálaton részt vevő cso-

* Utalok a *Magyar Szemle* 1994 novemberi számára

** Köszönetemet fejezem ki FEHÉR Alice Lilla óvónőnek a rajzok gyűjtéséért.

port 40 éves tagjánál tapasztaltuk, azzal a különbséggel, hogy az ő rajza híjával volt a gyermeki bájnak (l. 9. ábra). Ez az idő-rajzzal is tesztelt 32 tagú csoport azért érdemel különös figyelmet, mert zömével magas műszaki ill. gazdasági képzettségű vezetőkől állt. Szabad rajzaik mégis a képzelet szegényességével és a kivitelezés alacsony színvonalával jellemezhetők. E középkorú felnőttek 90%-ban a technikai haladás gondolatával társították az idő múlását, azonban ezt a folyamatot a járművek legbanálisabb kliséivel ábrázolták.

AZ INFANTILIS JEGYEK MÉG SZEMBETŰNŐBBEK az embermotívumban, ami azonban mindössze négyszer fordult elő ebben a mintában (l. 10. ábra) A pálcika-ember — HÁRDI¹⁰ nyomán — úgy is felfogható lenne, mint az absztrakt-geometrizáló törekvések kifejezése. (Ahogyan a csoport egy másik tagja alig hét másodpercnyi gondolkodás után egy grafikon horizontális tengelyén szemléltette az időt és a célokat.) De ez a pálcika-ember mégis inkább regresszív jelenségként értékelhető, s ezt megerősíti a figurák sorozatosan növekvő nagysága. PIAGET¹¹ szerint ez megfelel annak, ahogyan a gyermekek az életkorral kapcsolatos változásokat felfogják és ábrázolják: az idősebb egyúttal nagyobb. Ezt az infantilis szemléltetést tapasztaltam arab egyetemisták némely időrajzán, azzal a kultúrköri jellegzetességgel megtoldva, hogy írásuk irányának megfelelően a múlt (illetve a legkisebb figura) került jobb oldalra (l. 11. ábra).

Az időtengely irányának megfordítása nem mindenkor vezethető vissza írási konvencióra. Többben a balkezességnek, illetve idegrendszeri háttérének, a jobb agyféltekei dominanciának tulajdonítanak ebben szerepet. Bizonyosságul, hogy ez nem jár szellemi hátránnyal, bemutatom Veronika hétéves, balkezes kisleány időrajzát (12. ábra). Az egymást jobbról-balra ritmikusan követő növénycsoportokról felismerhető alakjuk alapján, hogy bár más-más időben látjuk, de ugyanazok, viszont egyre magasabbak (lényegláttatóan el is túlozva méretüket) és egyre differenciáltabbak (a kukoricamagtól az érett termésig). Egyszóval a gyermek a fejlődés gondolatának tökéletes kifejezését nyújtja amellet, hogy megőrizte az életkorára jellemző naiv bájt és esztétikai-kompozíciós kvalitásokat.

Az óvodás korú gyermek is képes más módon kifejezni az ember öregedését, semmint a testméretek sorozatos nagyításával, hanem egy jellegzetes tulajdonság révén, mint például a szemüvegviseléssel — ez az ún. ideoplasticus ábrázolásmód. Érdeemes azt is megnézni mennyire hasonlítanak ennek az ötéves kislánynak emberalakjai az infantilis hisztériás felnőtt rajzaihoz. (13. ábra)

A felnőttek gondolatvilágába ültetett sablonok, pl. olyan elvont eszmék, mint társadalmi vagy technikai haladás, kizsákmányolás, néha rendkívül naiv, infantilis formában jutnak kifejezésre, mint pl. egy nyolcvanas évekből származó kubai időrajzon (l. 14. ábra)

**A FELNŐTT AKI RAJZOL, ÉPPOLY RITKA
MINT A NEM-RAJZOLÓ GYERMEK**

A serdülőkor rajzolási kedvének elapadása általánosan ismert, de különbözőképpen magyarázzák. Hibáztatják ezért a hagyományos oktatást, merthogy személytelen és elfojtja a spontaneitást, törekvéseiben pedig verbalizáló-intellektualizáló súlypontú. Mások az adolescensek befelé forduló, gyakran konfliktusokkal terhelt lelki életében keresik az okot, vagy éppen túlzott önkritikájukban vélik azt megtalálni. Legtöbbször mégis arra gondolnak, hogy egyszerűen nincs már szükségük a kommunikáció grafikus formáira. Szomorú tény, de valószínűleg igaz, hogy azzal fizetünk a „Gutenberg-galaxis”-ba lépésünkért, hogy elveszítjük kezdeti vizuális nyelvünk erejét és naiv báját.

SZERENCSÉRE A KIFEJEZÉSI MÓD dominancia váltásának fejlődési krízise harmonikusan is feloldható serdülőkorban. Főleg a fiúk élnek gyakran a karikatúra lehetőségeivel és humoros képi fogalmazással tompítják kritikai-agresszív jellegét. Példájaként ennek a 13 éves Gergő időrajza (15. ábra) Megháromszorozódott emberi alak menekül a ketyegő időzített bombától. Megjelenésük finom de nagyon jellegzetes változásaiban szinte teleszkópos látomásokat kapunk egyetlen ember öregedési folyamatának. A három generáció terjedelmű életszakasz hossza erőteljes kontrasztot képez a fenyegető robbanás másodpercnyi közelségével. Vagy éppen fordítva, a félelemteli várakozás másodpercei tűnnek végtelennek? A képregényekhez hasonlóan, játékosan váltogatja az összehúzó és táguló időt, és e műfajnak megfelelően, a napban feltehetően önmagát megszemélyesítő rajzoló hahotázva tekint le a katasztrófa elől menekülőkre. A freudi viccmunkát idézi a különböző jelentések sűrítése.

A képi kifejezés gyermeki üdesége magas technikai színvonalal párosulhat olykor messze a serdülőkoron túl. Ennek példaként mutatom be egy hetvenöt éves mérnök időábrázolását. Ennek közzétételével azt is szeretném bizonyítani, hogy mennyire nem általánosíthatók egy adott műszaki értelmiségi csoportnál megfigyelt alacsony rajzteljesítmény és szemléleti infantilizmus. E rajz (l. 16. ábra) alkotójáról említenem kell még, hogy annak a hétéves, balkezes kisleánynak a nagyapja, aki a jobbról-balra tartó idővonal mentén helyezte el látványosan fejlődő növényeit.

A mérnök nagyapa képe: csodálatos játékvasút. Finoman kidolgozott és különböző perspektívákból ábrázolt vasúti kocsik szállítja a „folyó idő” mentén az éppen megszületett „idő rabjait”, kezdve a „Start”-tól a filigrán koporsóval is jelzett „Cél”-ig, nem zárva ki egy lehetséges „reinkarnációt” sem. Az időből kihulló pálcika-emberek az „időtlenység óceánjába” zuhannak, míg nem az idővonalat teljesen kiürül.

A kép szimbólumgazdasága, filozófiai tartalma és megvalósítási színvonala alapján egyáltalán *nem infantilis*, noha témája játékos és esztétikus hatásában a gyermekrajzokat idézi fel.

A „HOMO LUDENS” KÉPALKOTÓ TEVÉKENYSÉGE

EMLÍTETTEM, HOGY A KÜLÖNFÉLE PATOLÓGIÁS vagy művileg előidézett regresszió túlnyomórészt diszharmonikus visszafejlődés, miként az ember normál öregkori visszafejlődése sem egyenletes tükörképe saját egykori kialakulásának.

A naiv művészek alkotásaiban sem egy korábbi szintre való visszatérést látunk, mégha elgondolkoztató, hogy jelentős részük 60-70, sőt kivételesen 80 éves korában kezdett először rajzolni, festeni. A gyermekrajzok és egyes naivok — elsősorban a Vámos ROUSSEAU-képeinek rokonságát nem keletkezésük fejlődési szakaszában vélem megtalálni, hanem némely közös alaki sajátosságukban, mely hasonló reakciót válthat ki a szemlélőből. Ilyen vonások például a formák kerekdedsége a ránk tekintő, aránytalanul nagy fejek frontális ábrázolása — s bizonyára sok egyéb, a tudatos elemzés számára rejtett jelleg — melyek éppen úgy alkalmasak a gyengédség, a meghatottság érzelmeinek kiváltására, ahogyan LORENZ, a hírneves etológus szerint, a kisgyermek és az állatok kicsinyeinek egyaránt rövid, előre boltosuló arccele előhívja a gondoskodási attitűdöt. Az általam megkockáztatott etológiai hasonlat természetesen csak kismértékben magyarázza a gyermek és naivok ábrázolásmódjának érzelmi hatásait, viszont ráillik egyes hivatásos festők — például ANNA Margit — vagy BALLA Margit — némely képére.

A teremtő játékoságát megőrző felnőtt azonban egészen más gyermeki stílusjegyekhez is visszanyúlhat, mint pl. a 3-7 évesek elsődleges sémáihoz, grafikai „szótárak” alkotó elemeihez. A vonalak, pontok, körök, színek ama repertoárjából merítenek ők, melyek a gyermeknél is már jelkép értékűek (ideovizualitás), de lévén csak egymás mellé rakva (juxtapozíció), nálunk még nem állnak össze valódi képpé (szintézis képtelenség, 12., 13. ábra) Gondolok KANDINSZKIJ-re, de elsősorban természetesen KLEE-re, aki kísérletes esztétikájában kiemeli és értékeli a gyermek-, az elmebeteg- és a naiv művész alkotásainak közös archaikus alapelemeit. De Klee oly hűvös tudatossággal és kompozíciós gondtal strukturálja saját képeibe a gyermeki motívumokat, hogy pálcika-emberei, virágórái, csipkés mese-építményei főleg intellektuális örömet okoznak.

A gyermeki expresszivitásnak ez a vonulata többnyire grafikusok művészetében él tovább: így például GROSS Arnold rajzaiban mintha zsúfolt, részletgazdag, meglepetésekkel teli miniatűrízalt Világjáték elevenedne meg; BANGA szálkás, fura, árnyképszerű figurái pedig a groteszk szublimáló erejével hatnak.

A gyermekrajzok varázsa nem korlátozódik arra, hogy naivitásukkal meleg érzelmeket hívjanak elő a nézőből, s nem merül ki játékos képi elemeikben, melyekből felnőtt művészek tovább építkeznek. Más tulajdonságaik révén kerülnek össze a mentális betegek és a primitívek alkotásaival az „art brut” kollektívákban (pl. a Lausanne-i múzeumban), ahonnan J. Dubuffet a naivokat és a hivatásos, vagy elismert művészeket egyaránt kizárta. Vitatható — és gonoszodó — érvelés szerint „H. Rousseau, valamint VAN GOGH és a szürrealisták művei olyan viszonyban állnak az „art brut”-vel, mint egy eredeti pompájú vad, lakatlan sziget a róla készült turista-propaganda képekkel”.

PEDIG A SZÜRREALISTÁK KÉPEIN — miként a pszichotikusok alkotásaiban is — a gyermeki ábrázolás álommunkához hasonlítható elemei okoznak megdöbbenően bizarr, izgalmas perceptív ütközéseket, feloldásra váró feszültségeket. A képzelet és a valóság ide-oda billenő egyensúlyáról van szó, a „minden megtörténhet” — mágiájáról, az élmények és jelentések sűrítéséről.¹

A mesék és a gyermekjátékok kettős tudatának képi világa ez. Verbális átfordításukra vagy dramatizált változatukra a kreatív felnőttek számos művészi megnyilvánulásában — ha keressük — rábukkanhatunk. De ez egy további történet lenne.

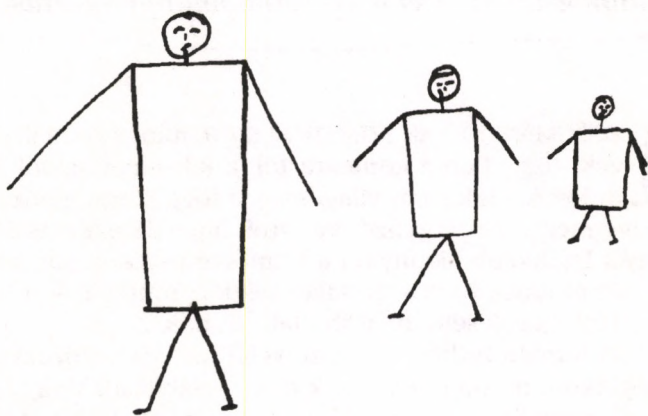
MOUSSONG-KOVÁCS Erzsébet

Jegyzetek

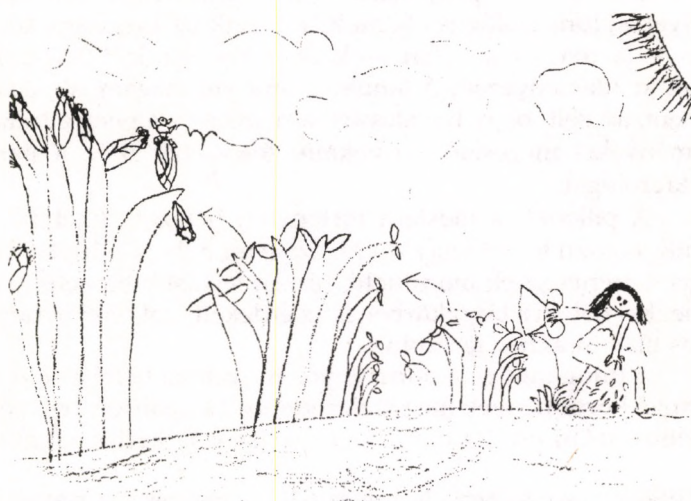
E rajzok elemzésében, más szempontok szerint, részt vett Döme László, akkori munkatársam

- (1) Gerő Zsuzsa: *A gyermekrajzok esztétikuma*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974
- (2) Moussong-Kovács Erzsébet: *Pszichológiai módszerek a tudat vizsgálatában*. *Pszichológiai Tanulmányok* III/1960.
- (3) Delay, J.: *L'électrochoc et la Psychophysiologie*. Masson, Paris, 1946.
- (4) Leuner, H.: *Katalthymes Eilderleben*, Thieme, Stuttgart, 1989.
- (5) Kris, E.: *Die ästhetische Illusion...* Frankfurt am Main, 1977.
- (6) Dubuffet, J.: *L'homme du commun a l'ouvrage*, Gallimard, Paris, 1973.
- (7) Angyal Lajos: *A rajzolás változása korsuggerációs kísérletekben, adatok a frontális és parietális emlékezéshez*. *Magyar Pszichológiai Szemle* 1941: 113-130.
- (8) Nagy László: *Fejezetek a gyermekrajzok lélektanából*. Singer és Wolfner, Budapest, 1905.
- (9) Mérei Ferenc: *Az együttes élmény. Társadalomlélektani kísérlet gyermekeken*. 2. kiadás, Officina, Budapest, 1948.

- (10) Hárdi István: *A dinamikus rajzvizsgálat*. Medicina, Budapest, 1983.
- (11) Piaget, J.: *Le développement de la notion de temps chez l'enfant* P. U. F., Paris, 1973.
- (12) Osterrieth, P. A.: *Le dessin chez l'enfant*. in *Traité de psychologie de l'enfant*. P. U. F., Paris, 1976.
- (13) Mérei Ferenc — V. Binét Ágnes: *Gyermeklélektan*, Gondolat, Budapest, 1970.

11. ábra. ARAB EGYETEMISTA RAJZA AZ IDŐRŐL (JOBBRÓL BALRA NÖV.)

12. ábra. A HÉT ÉVES, BALKEZES VERONIKA RAJZA AZ IDŐ FOLYAMATÁRÓL

74
323.1x

u Péntek János

A HUNGAROLÓGIA DILEMMÁI KISEBBSÉGBEN*

(különös tekintettel a nyelvtudományi kutatásokra)

ATUDOMÁNY OLYAN SZERETNE LENNI, mint a formalizált nyelvek: független a kontextustól, a körülményektől. Vannak tudósok, akik a tárgyilagosság, a függetlenség pózában tetszelegve meg vannak győződve arról, hogy ők ezt el is érték. Ezt az ideált leginkább bizonyára a természettudósok közelítik meg, bár — mint századunk számtalan példája mutatja — a fizikusok vagy a biológusok sem maradhattak „tiszták”.

A humán tudományok művelői mindig fertőzékenyebbek ideológiáktól, mindig ki vannak téve a csábításnak vagy a kényszernek, hogy ilyen vagy olyan szolgálatot vállaljanak. Még fokozottabb ez a kihívás a nemzeti tudományok esetében, amelyek képviselői többféle csapda és terelőfal veszélyeit kénytelenek megélni, ki-ki a maga emberi módján. Vannak persze szerencsésebb nemzetek, akiknek nemzettudata lehiggadt, és ennek megfelelően a nemzeti tudományokban megnyilatkozó reflexeik is kellő mértéktartásról, de határozottságról is tanúskodnak.

Nálunk ez távolról sincs így. Emlékezetes számomra a két évvel ezelőtti kissé provokatív vita a nemzetkarakterológiáról, amelyet a Hungarológus Oktatók Nemzetközi Társasága közgyűlésén — a már csak néhai — kedves kollégánk, FÜLEI-SZÁNTÓ Endre kezdeményezett. A tanulság, amelyet magamnak akkor leszűrtem, az volt, hogy hovatovább a nemzet és a nemzettudat is a véleményeket megosztó provokatív téma, hát még a nemzetkarakterológia.

A pillanat, a mostani történelmi helyzet, amelyről nem tudjuk: hosszú lesz-e vagy rövid, azt sem, milyen irányba fordul, mégis szerencsésnek mondható, hiszen legalább beszélhet, írhat, elemezhet ebben a tárgykörben is az érdekelt szakember, nem kell hamis tilalomfákhoz igazodnia.

A hungarológiai tudományok művelését befolyásoló, meghatározó körülmények még kiélezettebbek kisebbségi helyzetben. Az előny talán csak annyi, hogy bár szokás kettős identitásról

* Az 1995. augusztus 29-én a Nemzetközi Hungarológiai Központ konferenciáján elhangzott előadás tömörített, részben átdolgozott változata.

beszélni, ez inkább a polgári identitás kettős kötődésére vonatkozatható, a nemzettudat zavarai kevésbé érzékelhetők, mint az anyaországban. Bár az sem föltétlenül megnyugtató, hogy a nemzettudat a veszélyeztetettség miatt fölértékelődik, túl érzékeny, görcsössé, védekezővé válik. Mindez a magyarságtudomány művelésében is érezteti hatását.

Az objektív, tiszta, kortól, helyzettől és hatalomtól független tudományművelés hiú ábránd tehát ebben a helyzetben, mint ahogy illúzió egyelőre a tudományok nemzetközisége is, az, hogy a tudomány a nemzetek fölött áll. Az előítéletek és az elfogultságok állandóan jelen vannak és működnek, akár személyekről, akár művekről, iskolákról vagy intézményekről legyen szó. Ez nyilvánul meg a mítoszokban és a tabukban egyaránt, a hittételekként kezelt szakmai hipotézisekben, a hatalommal argumentált elméletekben, az elvtelen, maffiaszerű szakmai csoportosulásokban, a gőgben és az alattvalói alázatban, a konformizmusban és a szervilizmusban.

A nemzetiségi kultúra és annak részeként a tudomány már kiterjedésében, keresztmetszetében is szűk, belterjes. Független helyzete és veszélyeztetettsége miatt pedig — úgy tűnik föl — örök védekezésre, önigazolásra, adatmentésre, szolgálatra kényszerül. Ez az oka, a magyarázata annak, hogy nem képes kellőképpen tagolódni, nem képes az egyes szaktudományok minden területét átfogni, amit pedig eredményként realizál, abból kevés jut el a tudomány egyetememes vérkeringésébe.

MI EGYÁLTALÁN A KISEBBSÉGI TUDOMÁNY?

ALTALÁNOSABBAN AZ ANYANYELVŰ TUDOMÁNYMŰVELÉS, amely elhatárolódik az illető ország hivatalos, államnyelvi tudományművelésétől, esetenként pedig a nemzetközileg preferált nyelvektől is. Pontosabban, azoknak a szakembereknek a tudományos működése tartoznék ide, akik kisebbségi helyzetben élnek, és nem mondanak le az anyanyelvű publikálásról, de más nyelvektől sem zárkóznak el. Szűkebben, immár harmadik értelmezésben, a kisebbségi hagyomány, kultúra és társadalom kutatását jelentheti, nyelvtől függetlenül. Esetünkben a magyarságtudományt és a hungarológiát, amennyiben a magyarságtudományban a nemzeti jelleget érezzük relevánsnak, a hungarológiában pedig a közvetítést, az egyetemességet, az egyetemességbe való bekapcsolódás igényét.

A nyelvvel kapcsolatban nem érdektelen arra utalni, hogy az anyanyelvű képzés korlátozottsága és hiányosságai miatt a kutatók anyanyelvi szaknyelvi tudása hézagos, esetenként regionális, gyakran terminológiájában és szerkezetében is az államnyelvi minta (szerencsésebb esetben valamely, a nemzetközi érintkezésben használt idegen nyelvi minta) szolgai fordítása, követése. Másrészt, a kultúra szűk volta miatt, a szerzők stíláriis kompro-

misszumra kényszerülnek. Mivel közvetlenül hatni, használni szeretnének, rendszerint tudatosan arra törekednek, hogy publikációik szövege a nem szakmabeliek számára is olvasható, vonzó legyen. Nem, vagy csak ritkán válik el stílusosan egymástól a szaknyelv és a tudományközvetítés, a tudománynépszerűsítés nyelve. Ez is magyarázza egyebek mellett az elmúlt évtizedek Kriterion-kiadványainak közönségsikerét. Ebben a törekvésben is kísérthet persze a regionalizálódás vagy éppen a provincializálódás veszélye, amelyet nem is képesek teljesen elkerülni a kisebbségi kiadványok.

A POLIHISZTORKODÁS KÉNYSZERE

Általánosabb dilemmája a vázolt helyzetnek a professzionalitás igénye, a polihisztorkodás gyakori kényszere és a dilettantizmus veszélye. Mitizált személyyé vált az erdélyi polihisztor, az olyan személyiségek, mint BENKŐ József vagy BRASSAI Sámuel, akik több tudományban alkottak jelentőset. Bár ez anakronizmus, századunkban sem szűnt meg a polihisztorkodás, sőt a helyzet olyanokat is rákényszerít a mindenes szerepre, akik jól látják ennek korlátait és veszélyeit. A magyarságtudományban pedig olyan területeken különösen, mint a helytörténet, a folklorisztika, a néprajz vagy a dialektológia (vagy akár az onomasztika), az önkéntes gyűjtők, közreműködők jó szándékú és többnyire hasznos tevékenysége növeli a dilettantizmus és a provincializmus kísértését. A nyelvtudományban is kísért ez a veszély az említetteken kívül olyan alkalmazott nyelvészeti területeken is, mint a nyelv művelés, a szociolingvisztika, a nyelvtervezés vagy a nyelvpolitika. A nyelvhez mindenki ért, és ezen az alapon néha elképesztően dilettáns szövegekkel találkozunk a sajtóban, néha pedig egyéb kiadványokban is.

SZEMÉLYISÉG ÉS INTÉZMÉNY

A POLIHISZTORKODÁSHOZ VISZONYÍTVÁ másfajta véglelet képvisel az egyszemélyes intézmény vagy az intézménnyel fölérő tudományos személyiség mítosza. A magány heroizálása nem indokolatlan ugyan, ám ez is a helyzet kényszerűségéből fakad, a valódi intézmények hiányából. Tény, hogy Erdélyből is több olyan ismert személyiséget említhetünk, akinek a szakmai önéletrajza egyben az illető szaktudomány története jó néhány évtizeden át. Nem véletlen, hogy a néprajzot és a folklorisztikát, amelynek csak 1940 és 1950 között volt egyetemi kerete, két olyan személyiség képviseli, mint KÓS Károly és FARAGÓ József, a történelemtudományban, amely az EME megszűnte után szintén önálló intézmény nélkül marad, JAKÓ Zsigmond tekinthető ilyen egyszemélyes intézménynek. A magyar nyelvészetben a két háború közötti szinte teljes hiány után a negyvenes évektől szerencsés

körülménynek tekinthető, hogy egyszerre volt jelen a kiemelkedő személyiség SZABÓ T. Attilában és az iskolának tekinthető tanszék és akadémiai intézet. Az intézmény szervezésében és irányításában MÁRTON Gyulának voltak kiemelkedő érdemei.

KÖNNYŰ BELÁTNI, hogy az eredményeiben egy intézménnyel fölérő személyiség kiemelkedő fontosságú a nemzeti kultúrában. Ám az igazi kutató és oktató intézmény hiánya hosszú távon tanítványok hiányát jelenti, munkatársak, munkaközösségek hiányát és a jövő hiányát. Sőt az igazán nagy művek, mint az egyéni munkaként kezdeményezett, megtervezett és elindított *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, maguk teremtik meg nem hivatalos intézetüket, maguk toborozzák a munkatársakat, egyszerűen azért, mert egy ember munkabírása, élete véges.

A végső tanulság mindebből az, hogy bár minden tiszteletünk és elismerésünk a nagy személyiségeké és személyiségek, egyéniségek nélkül nincs tudomány, de az intézmények hiányát ők nem pótolhatják. CSÚRY Bálintnak már Kolozsváron is jelentős volt a tudományos produkciója, de mi ez ahhoz képest, amit csupán egy évtized alatt a debreceni egyetemi tanszéken megvalósított publikációkban is és még inkább tanítványai révén, akik mind a dialektológiában, mind a néprajzban meghatározó személyiségek lettek a következő évtizedekben. Vagy mennyire meghatározó, ösztönző intézménynek bizonyult igazi tudományos intézetek hiányában a Kriterion Könyvkiadó a hetvenes-nyolcvanas években. Emberi és szakmai méltóságát, egzisztenciális biztonságát adta vissza elhallgatott vagy éppen üldözött kutatóknak, a magyarságtudomány kiválóságainak.

Nem véletlen tehát, hogy a viszonylag szabadabb világban, 1990 után, a legfőbb cél az intézményépítés volt: leromlott intézmények megerősítése, évtizedekkel korábban betiltottak újraindítása, újak szervezése. Ezek jórészt olyan szövetségek, egyesületek, amelyek szinte mindennel rendelkeznek, ami működésükhöz szükséges, kivéve a legfontosabbat: az önálló és biztos költségvetési keretet. Tudományos intézet nem létesült, de öntevékenyen, többféle támogatást élvezve újjáéledt az Erdélyi Múzeum-Egyesület, kiadványaival együtt, működni kezdtek olyan munkacsoportok, mint a Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport, olyan társaságok, mint a Kriza János Néprajzi Társaság, olyan szövetségek, mint az Anyanyelvpolók Erdélyi Szövetsége.

A fájó hiányok is az intézményekhez kapcsolódnak: az önálló egyetemhez, amelynek pótlására sokféle elképzelés született, valamint egy önálló erdélyi tudományos intézethez, amelyet Faragó József szorgalmaz évek óta. Mindenféle pótlás csak kompromisszum lehet a Bolyai Egyetem esetében. Erről talán nem érdektelen szólni éppen most, az ötvenéves évfordulón. Az önálló egyetemre nem annyira a magyarságtudomány miatt van szükség, hiszen annak megvan a helye a jelenlegi egyetemi keretben is, hanem az anyanyelvi szakemberképzés elengedhetetlen szükségé-

gessége miatt, a kisebbségi kultúra jövője miatt. Az semmiképpen nem állítható, hogy nincsenek meg a feltételei, sőt éppen a hiány az, amely elapasztja az erőket, törést okoz a generációs váltásban, kint marasztalja az anyaországban és a nagyvilágban tanuló, leendő tudós-nemzedéket.

KUTATÁS ÉS KÉPZÉS

VÁLTOZATOS KÉPET MUTAT ÉS MÁSFÉLE DILEMMÁT KÉPVEISEL a kutatás és a képzés viszonya az elmúlt évtizedekben. A képzéshez elengedhetetlen az intézményes keret, bár a két háború között volt olyan kísérlet, hogy (GYÖRGY Lajos, Csúry Bálint, Szabó T. Attila és mások révén) öntevékenyen pótolják az egyetemi keretből akkor hiányzó magyarságtudományt, mint ahogy ma is van hasonló törekvés az elitképzésben. A máshol is ismert „láthatatlan kollégiumi” rendszer tölt be ilyen szerepet, egészében pedig a Collegium Transsylvanicum vállalta föl ilyen értelemben VENCZEL József örökségét.

Legföltűnőbb a képzés hiánya, amely több generáció kiesését eredményezte a néprajzban és a folklorisztikában, amelynek csak 1940 és 1950 között volt egyetemi intézete. Az 1990-ben újra-indított egyetemi képzéssel talán sikerül elkerülni a teljes törést. Az irodalomtudománynak — szűk keretek között — végig megvoltak a képzési feltételei, ám éppen a keretek szűkössége miatt egyoldalú maradt. Érezhető, már-már aggasztó a forrásfeltárás, szöveggondozás, szövegkritika szakmai hiánya a közép- és fiatalabb nemzedékben. A levéltári feltárásra, kutatásra való felkészítés sem az irodalomtudományi, sem a nyelvészeti, sem a történelem-tudományi, sem a néprajzi képzésben nincs megoldva. Így a jövőben éppen azokon a területeken következhet be törés, amelyeken az erdélyi magyarságtudomány, KELEMEN Lajos és Szabó T. Attila példája nyomán, hagyományosan, mindig jeleskedett, és ahol még bőven volna tennivaló. (Ezt a hiányt csak fölerősíti, hogy e területeken járatos román hungarológusok sincsenek, hiszen sajnos, egyáltalán nincsenek román hungarológusok.)

Az egyetemi nyelvészeti képzés gondjai korábban abból adódtak, hogy nem minden diszciplínának volt meg a szakmai háttere. Külső munkatársakat évtizedekig nem lehetett foglalkoztatni, de nem is igen lett volna kiket. Így az oktatásban, a tanárképzésben alapvető leíró nyelvészeti, grammatikai, szintaktikai stúdiu-moknak alig volt önálló kutatási alapozása, mint ahogy az elméleti tájékozódás sem volt kellő mértékű és korszerű. Bár ezt nem a teóriától való idegenkedés magyarázza elsősorban, hanem a kapcsolatok hiánya és a szakirodalom hiánya. Mindez azzal a megállapítással summázható, hogy a kutatás és a képzés elszakadt egymástól és ez az egyes szakmai pályákon is törést okozott néha, egyfajta szakmai szkizofréniát.

ELSZIGETELTSÉG UTÁN: KAPCSOLATÉPÍTÉS

AJELZETT EGYOLDALÚSÁG, az egyes szakterületek szűk képvisellete elengedhetetlenné teszi a kapcsolatok kiépítését elsősorban az anyaországgal, de a hungarológia nemzetközi intézményrendszerével is. Ez ma nagyon sokat és sok mindent jelent. Hallgatóink részképzését, cseréjét, esetenként az államközi szerződés keretében és az egyes intézményekkel megkötött közvetlen megállapodások keretében (Eötvös Collegium, bécsi, göttingeni finnugor tanszék stb.); a posztgraduális és a doktori képzésben, a disszertációk megvédésében való közreműködést. Fontos továbbá állandó vendégtanári jelenlét (egy-egy erre a célra biztosított státusa van a két magyar tanszéknek Kolozsváron és egy a bukaresti tanszéken), a külön meghívások rendszere rövidebb időszakra. Mindebben szerettük volna elkerülni, bár nem mindig sikerült, az esetlegességet, a rendszertelenséget és a tisztán protokolljellegű szerepléseket. Számunkra elsősorban a nálunk hiányzó témák, szakterületek pótlása a fontos, az, ami közvetlenül beilleszthető az oktatási programba. Tekintetbe kell még azt is venni, hogy a meghívásoknak is vannak anyagi feltételei, szűk és szerény körülményeink között a vendégfogadásnak is megvannak a költségei.

A kapcsolatok nem lényegtelen területe a kölcsönös publikálás és a szakmai tanácskozásokon való részvétel. A publikációban mindenképpen el kellene kerülni a regionális leszűkítést akár a témákban, akár a szerzők tekintetében. Az erdélyi kiadványokban is nagyon fontos az anyaországi és a távolabb élő szerzők jelenléte minél változatosabb témakörökben, és az erdélyi szerzőknek is előnyös szakmai szempontból, ha nem csak a helyi kiadványokban publikálnak.

A továbbiakban még utalni fogok rá, hogy ebben az átmeneti időszakban, amelyet korszakváltás, nemzedékváltás és bizonyára szemléletváltás határoz meg, úgy érezzük néha magunkat, mint az úszó két part között, amikor azt sem tudja biztosan, van-e túlsó part. A hagyomány és a megújulás jelenti a két partot. A hagyomány az előző nemzedéktől ránk maradt örökség, amelyben a jól ismert eredmények mellett adósságok is vannak, olyan adósságok, mint a folyamatosan készülő és megjelenő *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*. Ebben és más kiadványok megjelentetésében továbbra is szükségünk van a központi hungarológiai intézmények támogatására.

Az már a megújuláshoz tartozik, hogy közös kutatási programokban is részt veszünk anyaországi és távolabbi intézményekkel, többek között: az élőnyelv és a népi kultúra vizsgálatában.

NEMZEDÉKVÁLTÁS — SZEMLÉLETVÁLTÁS

A hagyományokhoz, az örökséghez visszatérve: a politikai változás idején, 1989 és 1990 fordulóján az előző nyelvész-nemzedék kiemelkedő személyiségei (Szabó T. Attila, Márton Gyula, GÁLFFY Mózes, TEISZLER Pál) már nem éltek, a korábbi intézmények — az egyetemi tanszék, az akadémiai intézet, az intézet kiadványa — már szinte csak kövületek voltak, publikálási lehetőség nem volt, a meglévő kéziratokat rejtegetni, menteni kellett.

EZEKET A KÖVÜLETEKET KELLETT ÉS KELL ÉLETRE KELTENI, úgy megújítani, hogy a hagyományoktól se szakadjanak el teljesen. A kolozsvári iskola egyik fő kutatási területe a nyelvtörténet volt. Kelemen Lajosnak, majd tanítványának, Szabó T. Attilának elévülhetetlen érdemei és eredményei vannak a levéltári források nyelvi anyagának feltárásában, amelynek legjelentősebb eredménye éppen az ErdSzT. Ehhez kapcsolódik a nyelvjárások történeti vizsgálata és a történeti hely- és személynévtan. A folytonosságot ezen a területen maga az ErdSzT képviseli, amelynek munkálatai tovább folynak VÁMSZER Márta és NAGY Jenő irányításával. Egyelőre megoldatlan a történeti helynév- és személynévanyag összegző feldolgozása és — mint jeleztem — a legújabb nemzedék szakmai felkészítése a levéltári munkára.

A dialektológiai kutatás, amely szintén meghatározó volt 1976-ig, Márton Gyula haláláig, látszólag keveset valósított meg a nagy tervekből, elképzelésekből. Sőt, a kolozsvári munkájára számítva, a nagy szintézisekből is éppen Erdély maradt ki: alig van reprezentálva a *Magyar Nyelvjárások Atlaszában*, teljesen kimaradt az Imre Samu-féle nagy szintézisből (*A mai magyar nyelvjárások rendszere*. 1971) és Szabó Józsefnek a magyar nyelvjárás-szigeteket tárgyaló monográfiájából (*Magyarországi és jugoszláviai magyar nyelvjárás-szigetek*. 1990). Mindez a körülmények szerencsétlen összejátszása miatt alakult így (Márton Gyula korai halála, a tájnyelvi atlaszmunkálatok befejezetlensége, ill. a kész kéziratok publikálásának lehetetlensége, a tanszék hirtelen megcsappant létszáma stb.). A változás után eddig a *Moldvai Csángó Nyelvjárás Atlaszát* sikerült megjeleníteni a Magyar Nyelvtudományi Társaság kiadványaként, és remény van rá, hogy a *Székely Nyelvjárás Atlaszában* kötetei is nyomdafestéket látnak.

Az a — szerencsésnek tekinthető — helyzet, hogy a nyelvészetnek és a néprajznak közös tanszéke van, már önmagában is tovább élte a Csúry-iskola egyfajta etnolingvisztikai szemléletét, amely néhány modern irányzat törekvéseivel is összehangolható (pl. folklórszövegek szövegsemiotikai és szövegtani vizsgálata, beszélesi szokások kutatásai stb.).

A szűkebb értelemben vett dialektológiában a már jelzett alapvető kéziratok megjelenítése mellett legsürgetőbb az elméleti és módszertani tájékozódás, valamint a szemléletváltás olyan témák tekintetében, mint a nyelvjárások szemantikája, szintaktikája

és szövegtana, annál is inkább, mivel az erdélyi nyelvjárások karakterisztikus jegyei és hagyományos értékei is inkább e részrendszerekben rejlenek. A nyelvi kölcsönhatás korábbi leltározó, etimologizáló vizsgálatát az élőnyelvi, szociolingvisztikai jelenségek és folyamatok (kétnyelvűség, nyelvi erózió, nyelvcseré) módszeres feltárásával és rögzítésével kívánatos folytatni, hisz ennek tanulságai közvetlenül befolyásolhatják a nyelvtervezést (kisebbségi nyelvpolitikát, nyelvművelést, nyelvápolást) és az anyanyelvi oktatást.

A modern nyelvészeti irányzatok elsősorban a stilisztika és a stílustörténet művelésében jelentettek termékeny ösztönzést. Az erdélyi nyelvészeti iskolának ez a modern műhelye indulásában SZABÉDI László nevéhez fűződik, majd — immár három és fél évtizede — SZABÓ Zoltánéhoz. Ma ez, természetesen, szövegszemiotikai és szövegtani irányultságú. Szintén ezt a teoretikusabb orientáltságot képviselik Szilágyi N. Sándor már korábban elkezdett és részben publikált fonológiai vizsgálatai, újabban pedig kognitív szemantikai kezdeményezése, amely az oktatásban évek óta jelen van.

A NYELVTERVEZÉS STRATÉGIÁJA

KISEBBSÉGI KÖRÜLMÉNYEK KÖZÖTT az anyanyelv sorsa iránt senki nem közömbös. Emiatt a nyelvészek tevékenysége is gyakran közéletivé, már-már politikai jellegűvé válik. Legalábbis tőlük (azaz tőlünk) várják a nyelvpolitikával, az anyanyelv-oktatással, az anyanyelvápolással, a nyelvmentéssel, a nyelvészettel kapcsolatos szakmai, módszertani tanácsokat. Az anyanyelvi oktatással kapcsolatos nyelvi korlátozások és diszkriminatív előírások mindenki számára ismertek, ezekről nem szükséges részletesen szólni. Talán csak azt jelezném mint megoldatlan nyelvtervezési problémát, hogy sem a tankönyvekben, sem az oktatásban, még kevésbé a mindennapi nyelvhasználatban nem sikerült ellensúlyozni a szaknyelvek regionalizálódását, provincializálódását.

A nyelvtervezésben fontos elvileg megállapodni abban, hogy a nyelvmegtartás szempontjából mi az előnyösebb: 1. A régió nyelvi változatainak önállósítása, kodifikálása? 2. A régióknak az egyoldalú és határozott igazodása, alkalmazkodása a meglévő, anyaország-központú sztenderdhez? 3. A nyelvi sztenderd közösként, nem központiként való értelmezése alapján a normák rugalmasabb kezelésével az anyaországnak és a régióknak egymáshoz való igazodását szorgalmazni? 4. Ez utóbbit egészítené ki a szélső régiók nyelvhasználatának határozottabb diglossziás elrendeződése, amelyben a helyi változatokat a közös sztenderd általános ismerete és használata ellensúlyozná. A szakmabeliek tudják, hogy a vélemények megoszlanak, gyakran élesen ütköznek e kérdések megítélésében. Mi a harmadik és a negyedik alternatívát tartjuk célravezetőnek, amely a régiók nyelvi hagyományait és értékeit sem mellőzi, nem ösztönzi és nem hangsúlyozza túl a különfejlődést, és nem sérti a relatív nyelvi egység, egyfajta közös nyelvi

eszmény elvét sem. Ezt szolgálná az *Értelmező Kéziszótár* anyagának tervezett kiegészítése olyan, korábban mellőzött nyelvi elemekkel, amelyek a régiók nyelvhasználatában általánosak, és a közmagyar szempontjából sem idegenek.

HUNGAROLÓGIA ÉS HUNGAROFÓBIA

NEMRÉG KAPTAM KÉZHEZ az 1995 augusztusában a VIII. Nemzetközi Finnugor Kongresszus keretében rendezett „*Hungarológia Magyarországon kívül*” című szimpózium anyagát a jyvaskylái egyetem kiadásában (Szerk. Tuomo LAHDELMA, MATICSÁK Sándor. *Hungarologische Beiträge* 4. Universität Jyväskylä 1995). Ennek olvasása közben az volt az érzésem, hogy a magyarságtudomány és/vagy hungarológia jellege képzeletbeli koncentrikus körök szerint változik, rendeződik el. Változik a diszciplína tartalma; az, hogy ki a hungarológus, magyar-e vagy nem; milyen környezetben él és dolgozik? Kikhez szól, magyarokhoz-e vagy idegenekhez, laikusokhoz vagy szakmabeliekhez? Ezek a körök részben a hungarofóbia és a hungarofónia övezeteit, régióit határolják el.

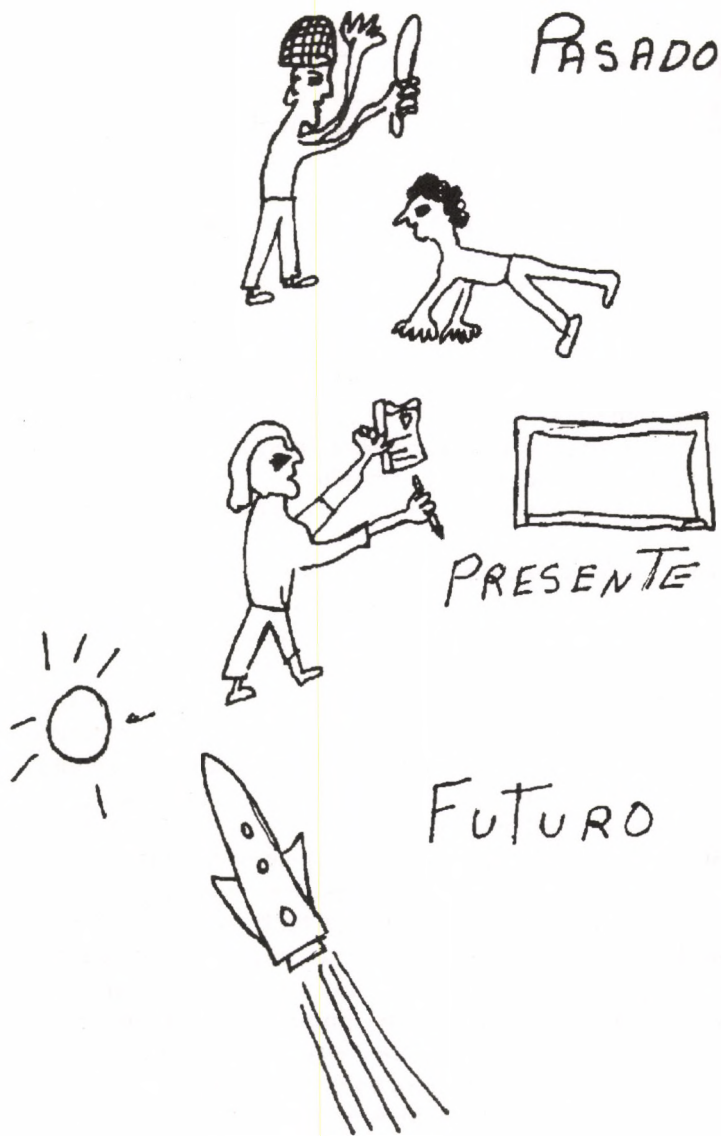
A centrumban Magyarország áll, ahol mindez dominánsan magyarságtudomány, nemzeti tudomány. Talán ama már nem tapintatlanság arra utalni, hogy a magyarságtudomány egészen a közelmúltig Magyarország-centrikus is volt, vagy szinte kizárólag az volt. Hol a nyílt politikai tilalom miatt, hol ideológiai megfontolásból, hol rossz beidegződésből az anyaország „tapintatosan” kezelte a határon túli közösségek és tudományos műhelyek gondjait, voltak idők, amikor ott letagadták, itt elhallgatták létünket. Ezt csak részben ellensúlyozták a személyes kapcsolatok vagy az olyan intézményes támogatás, mint amelyet az Országos Széchényi Könyvtár biztosított.

A mai centrumról azt írja MONOK István az említett kiadványban, hogy a mindenkori magyar államnak nincs olyan kulturális koncepciója,

„amelynek keretében a hungarológiai tevékenység (oktatás és kutatás) megvalósítói, a magyarországi és a magyar fenntartású külföldi intézmények működni tudnak.” (*Hungarológia Magyarországon:*) „...a hungarológia nem az, amit a metropolis kínál, hanem amit a helyszín igényel” i. m. 67-68.).

Ilyen koncepciót még nehezebb kialakítani és érvényesíteni az első körön kívül, határon túli magyar régiókban, ahol a magyarságtudomány művelői ritkuló magyar környezetben, gyanakvó, vagy éppen ellenséges szellemi közegben szolgálják az apadó magyar közösségek megmaradását és az összmagyarság szellemi gyarapodását. Ilyen értelemben Kolozsvár, Erdély a magyarságtudomány e védtelen, második övezetében helyezkedik el, ahol a mindenkori kötöttségeket és a változó eseményeket a történelem széljárása határozza meg.

PÉNTEK János

14. ábra. KUBAI FELNŐTT RAJZA AZ IDŐRŐL

TRADÍCIÓ ÉS MODERNITÁS A NÉPRAJZTUDOMÁNY FÉNYÉBEN

A NÉPRAJZTUDOMÁNY A 21. SZÁZAD KÜSZÖBÉN, rohamosan technicizálódó korunkban rákényszerül arra, hogy számvessen eddigi működésével, és meghatározza helyét, szerepét, kijelölje továbbhaladásának új irányait mai modern világunkban — amelyből lassan, de biztosan a hagyományos népi kultúra utolsó morzsái is eltűnnek. A számvetéshez mindenképp kutatási tárgyához, a hagyományos paraszti kultúrához fűződő viszonyának ellentmondásos, tudathasadásos állapotát kell tisztáznia. A néprajz ugyanis modern tudomány, annak a modern kornak a terméke, amely a tradíciót mára gyakorlatilag megszüntette — mégis arra érez hivatást magában, hogy azt a paraszti kultúrát vizsgálja, amely e tradíciót a legutóbbi évtizedekig megőrizte. Hogy világosan lássunk e kérdésben, mindenképp a tradíció és a modernitás fogalmát kell körvonaloznunk.

Lássuk először tehát, mi is az a tradíció, amit a 20. század Európájának a paraszti kultúrák őriztek meg! A definíciók rendszerint a tradíciót alkotó jelenségek szintjén maradnak, nem képesek, vagy nem akarják azok mögött az okokat meglátni: azt a szemléleti, eszmei hátteret, amely minden kultúrában létezett és létezik, s amely az egész kultúra alapja, mozgatórugója. Tradíción a közfelfogás, és rendszerint a tudományok is általában azt az időben és térben horizontálisan terjedő, nemzedékről nemzedékre hagyományozott tudásanyagot értik, amely nemcsak a generációk közötti átadás-átvétel útján öröklődik, hanem a különböző földrajzi területek közti migráció révén is terjed. Ez a horizontális szemlélet azonban, modern korunkra jellemző módon, igen leegyszerűsíti a kérdést, ugyanis nem vesz tudomást a tradíció másik, nagyon lényeges oldaláról, amely a több évezredes nagy keleti kultúráktól kezdve a prekolumbiánus amerikai magaskultúrákon át az európai hagyományos népi műveltségekig különböző mértékben ugyan, de kivétel nélkül minden tradicionális kultúrában jelen volt: a *vertikális, transzcendens eredetű hagyományról*. Az embernek a transzcendenciáról való primordiális, magával hozott tudását az emberi civilizáció számos eleme őrzi ma is: így a különböző népek ősvallásainak, eredetmítoszainak azonos, egyetemes vonásai, a szakrális alapokon felépülő paraszti kultúrák, de például a JUNG által felismert kollektív tudattalan archetípusai

éppúgy erre hívják fel a figyelmet, mint a gyermekrajzok világszer-
te azonos módon képpé formált jelei, egyetemes tudást hordozó
üzenetei. A magyar paraszti kultúra tradicionalitása is e kettős,
horizontális és vertikális tradícióból épül fel: míg az előbbi nemzeti
karakterét, specifikusan magyar jegyeit hordozza, addig az utóbbi
az egyetemes Tradícióhoz köti népi műveltségünket. E két tényező
szerves egysége adja azt a tradicionális létszemléletet, világlátást,
amely összefogja, egyetlen organikus egészzé avatja a népi kultúra
különböző területeit a gazdálkodástól a népművészetig, az építke-
zéstől a népköltészetig. E szemlélet legfőbb jellemzője, amely min-
den más, nem tradicionális kultúrától megkülönbözteti hagyomá-
nyos műveltségünket, a *szakrális világlátás*. A régi ember „fent-
ről”, Istentől eredeztette magát és világát, élete az isteni rend
jegyében és fényében folyt. A világot nem profánként, hanem
minden ízében a transzcendens által áthatottként élte meg, s létél-
vel ebbe az egyetemes világrendbe igyekezett bekapcsolódni: ön-
maga és környezete, egész élete ritualizálásával teremtett összhan-
got a magasabb, transzcendens rendező elvvel. A tradicionális
szemlélet másik fontos specifikuma az állandó változások ellenére
megnyilvánuló *kontinuitás*: a kultúra és a tradíció ugyanis nincs
hermetikusan lezárva, a külső környezet hatására változik, fejlő-
dik, lénye és lényege szerint azonban mindig megőrzi önmagát.
Hogy egy nem egészen e tárgykörbe tartozó, de annál szemlé-
letesebb analógiát említsünk: a cseresznyefa magjából a külső
viszonyoknak megfelelően a legkülönbözőbb formájú, a legkülön-
félébb minőségű gyümölcsöt hozó fa fejlődhet — de az mindig
cseresznyefa marad! Ilyen módon a hagyományt is legmélyebbről
a kontinuitás jellemzi, és pedig a folytonos módosulások közepette
megnyilvánuló kontinuitás. A formai változások ellenére érvénye-
sülő folytonosság ugyanakkor azt is jelzi, hogy a tradíció nem a
formáknak, hanem annak a *szubsztrátumnak* a tradíciója, amelyre
e szubsztrátum által „engedélyezett” módon ráépülnek a kü-
lönöző formák, s amely az összes forma alapelvül, bázisául
szolgál.

A MODERNITÁS A TRADÍCIÓ ELLENÉBEN jön létre, megszületése
a tradíció fokozatos háttérbe szorulásának és lassú elhalásá-
nak a kezdete. A modernitás a tradíció szempontjából szük-
ségképpen antitradícióként jelentkezik; szakrális létszemlélet he-
lyett profán világlátás, kontinuitás helyett a „változás hagyomá-
nya” jellemzi. A modern embert a ráció kormányozza, csak az
empirikusat ismeri fel és el, életéből hiányzik a szakralitás: a világot
profánként éli meg, ami egyáltalán nem azt jelenti, hogy nem hiszi
— hiheti — valamilyen transzcendens hatalom létét, hanem azt,
hogy világát nem e transzcendens hatalom által áthatottként és
meghatározottként tapasztalja. A modern ember vallásosságát ép-
pen ez különbözteti meg a tradicionális emberétől: míg ez utóbbi
vallásossága szakrálisnak nevezhető, addig az előbbie — némileg
paradox kifejezést használva — „profán vallásosságnak”. A transz-

endencia iránti igényét olyan — melleleg szintén modern — jelenségekben éli ki, mint például a *science fiction*, vagy az időről időre feltámadó UFO-kultusz. S míg a tradicionális ember magát és világát Istentől, a létezők hierarchiájának csúcsától eredezteti, addig a modern ember önmagát mintegy alulról származtatja: az alacsonyrendűtől, a kezdetlegestől, az egyszerűtől. A két nézőpont különbözősége igen lényeges szemléletbeli távolságot jelent: a tradíció számára ugyanis az eredethez, a forráshoz való közeledés jelenti az emelkedést, az onnan való távolodás pedig a süllyedést, alászállást; a modern korban viszont ez éppen fordítva van: az alacsony kezdettől csak fölfelé vezethet az út.

EZ A GONDOLAT AZ ALAPJA a fejlődés, haladás elvének, amely szerint az új, az időben későbbi csaknem magától értetődően jobb, fejlettebb, tökéletesebb, mint a régebbi, az időben őt megelőző — s mivel ez az eszme folytonos újításra, változtatásra inspirál, a modern kor, paradox módon, az állandó változásból teremtett hagyományt.

A tradíció és a modernitás lényegének körvonalazása után, az eddig elmondottak fényében lássuk harmadik vizsgálandó tényezőnket, a magyar néprajztudományt! Eddigi történetén végigtekintve azt kell látnunk, hogy tradicionális tárgyából, a paraszti kultúrából csupán azt volt képes meglátni, ami a ráció fénycsóvjába esett, ami beleilleszhető volt a modern tudományos kategóriákba. Többek között analitikus kultúrafelfogása, tisztázatlan elméleti és módszertani problémái miatt — sajnálatos módon — még odáig sem jutott el, hogy a néphagyományt ne esetlegesen és mechanikusan összekapcsolódó, vagy egyáltalán össze nem függő kulturális jelenségek halmazának tekintse, hanem egy komplex, integráló szemlélet alkalmazásával a tárgyi, szellemi és társadalmi néprajz külön-külön leírt és elemzett jelenségeit egy nagyobb egység részeként próbálja meg vizsgálni. (Természetesen voltak és vannak kivételek, de a tudomány egészének szemléletére ez jellemző.) A néprajz, noha kutatási tárgya inspirálhatta volna, nem tudott túllépni empirikus és fenomenális látásmódján: tulajdonképpen megrekedt az egyébként nagyon fontos, és a mélyebb elemzésekhez elengedhetetlenül szükséges leírások szintjén, amelyről gyakorlatilag a történeti és összehasonlító kutatások sem jelentettek igazán továbblépést, hiszen a tradíció lényegének felismeréséhez ezek sem vezettek közelebb. Az axiológiai megközelítés, vagyis a néphagyomány egészének illetve részjelenségeinek értékközpontú vizsgálata is nagy hiányossága tudományágunknak, pedig ennek alkalmazása valószínűleg sokat segített volna a tradíció helyes értékelésében. Ezt a hiányosságot nem pótolja az egyes népművészeti tárgyak, népköltészeti alkotások esztétikai szempontú elemzése sem — ezekből ugyanis mindig hiányzik a valódi érték meghatározása, mivel kimarad belőlük az a gondolati, eszmei háttér, a hagyománynak az a bázisa, amely magát a tárgyat létrehozta. Hogy egy analógiát említsek: az utóbbi

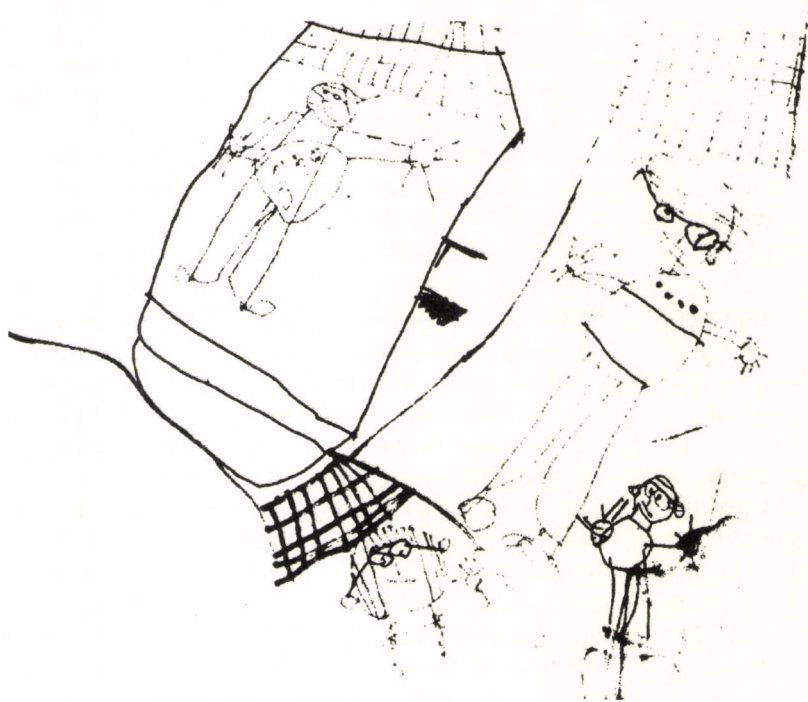
években igen megnőtt a régi tárgyak presztízse, igen magas mind eszmei, mind pedig pénzbeli értékük — ugyanakkor viszont messze elmarad mögöttük azon letűnt korok szemléletének, tudásának elismerése, amely ezeket a tárgyakat létrehozta: modern korunkhoz képest rendszerint elmaradottnak, alacsonyrendűnek véljük őket. Igen jó példája ennek a szemléletnek a gótikus katedrálisok esete, amiket általában az építészet csúcsainak tartanak, míg az őket megalkotó középkor szellemiségét sötétnek és primitívnek ismeri mindenki. A néprajztudománynak is szembe kell néznie azzal a kényes kérdéssel, hogy egy általa kezdetlegesnek tartott kultúra és ember miként hozhat létre olyan művészeti produktumokat — legyen az akár népművészeti tárgy, akár népköltészeti alkotás, vagy akár népzenénk egy klasszikus szépségű darabja —, amelyeket korunk is magasra értékel.

A NÉPRAJZ LEGÚJABB TÖREKVÉSEI — amelyeket összefoglaló néven talán jelenkutatásnak nevezhetnénk — sem jelentenek továbblépést, kivezető utat a jelenlegi állapotból. A modern falusi és városi élet kultúrjelenségeinek vizsgálata ugyanis csupán mennyiségi kiterjesztése a korábbi kutatási témáknak, egyfajta kényszerpálya, hiszen a hagyományos életmód elemei, tárgyai, és lassan már képviselői is pár éven belül még a reliktumterületekről is teljesen eltűnnek, vagyis véglegesen modernizálódik az a közeg, amely eddig megőrizte a hagyományt. Kétségtelen, hogy a mai modern életnek is vannak olyan jelenségei, amelyek formai szempontból — és hangsúlyozottan csak formai szempontból! — hasonlóságot mutatnak a népi kultúra egyes jelenségeivel; észre kell vennünk azonban az azonosságok mögött a lényeges értékbeli különbségeket is: míg a hagyományos műveltség elemei mögött a tradíció organikus rendje, transzcendens, metafizikai mélységű háttere áll, addig a modern szokások, „hagyományok” gyökértelenek, rövid életűek, múlékonyak és esetlegesek, akárcsak azok az eszmék, divatáramlatok, amelyek létrehozták őket. Egyetlen példát említek: aki járt már az erdélyi Mezőségen vagy Kalotaszegen lakodalomban, annak lehet némi fogalma arról, hogy mit jelent egy lakodalmas menetben ének- és muzsikaszóval végigvonulni a falun. Azt viszont már hazai tapasztalatból is tudhatjuk, milyen egy mai városi esküvői menet: a virágokkal és szalagokkal feldíszített, fényesre vikszolt autók sorának éktelen, fülsértő túlköléssel kísért végigrobogása az utcán. A tradicionális menyasszonykísérő *ének*, és a modern menyasszonykísérő *dudálás* közötti különbség szimbolikusan jelzi — már fenomenológiai szinten is! — azt a különbséget, ami a néprajztudomány tradicionális és modern kutatási tárgyai között áll fenn. Csak remélhetjük, hogy a mind újabb gyűjtési területek irányába tapogatózó néprajz nem fog rátalálni a modern esküvői kocsiszlopok duda-kakofóniájára!

Hogyan kerülhet hát ki a néprajztudomány mostani zsákutcájából, mi lehet a szerepe egyre modernizálódó korunkban, a

hagyományos népi műveltség eltűnésének végperceiben? Mint az eddigiekből is kiderült, számunkra a továbblépés egyetlen értelmes útja egy minőségi szemléletváltás lehet, amely a mennyiségi szemléletű kutatás — a vizsgált témák, területek horizontális kibővítése — helyett a vertikális irányban történő kiterjesztést, azaz a szemlélet és az elemzések elmélyítését jelenti, vagyis a népi kultúra *tradícióként* való vizsgálatát és értékelését. Mivel a terepmunka további útjai hovatovább véglegesen bezárulnak, elérkezett az ideje annak, hogy a népi műveltség kulturális megnyilvánulásainak fenomenológikus regisztrálása, leírása és elemzése helyett a vizsgálódások arra a koherens szemléleti bázisra irányuljanak, amelyből e kultúra kisarjadt. Úgy véljük, hogy modern korunk értékzavarában a tradíció világlátása, értékrendje — ha nem is kollektív, csupán individuális szinten — ma is megtartó, eligazító erő lehet éppúgy, ahogy sok száz éven keresztül az volt. Szerencsésnek érezheti magát a néprajzkutató, hogy tanulhat tőle.

RATKÓ Lujza

13. ábra. ÖT ÉVES KISFIÚ RAJZA AZ IDŐ MÚLÁSÁRÓL:
AKI ŐRTEG, AZ SZEMÜVEGES

(497)93

U Peceze voltén

ELKERÜLHETETLEN VOLT-E JUGOSZLÁVIA FELBOMLÁSA?

beindulmány

AZ EGYKORI JUGOSZLÁVIA évtizedeken keresztül páratlan népszerűségnek örvendett szinte az egész világon. A háború után született nemzedékeknek ez az ország volt a filmekben látott bátor partizánok hazája. A nyugat-európai turisták millióinak egy kellemes nyári emlék a kék Adriáról, a boszniai minaretekről vagy a Bledi-tóról. A szocialista országok irigykedő polgárai számára a szocializmus nyitottabb, fogyasztói modellje, ahol a Vinjak konyak és a Vegeta kapható. A harmadik világ pedig úgy tekintett rá, mint az el nem kötelezett mozgalom ideológiai vezérére. Mára, négy év háború után, a világ közvéleménye megismert egy másik Jugoszláviát, a népiirtás és tisztogatás földjét.¹

Ennek az egyedülálló többnemzetiségű államnak a pusztulása elkerülhetetlen volt, mivel Jugoszlávia — csakúgy mint Csehszlovákia — nem volt más, mint átmeneti szakasz a kis szláv népek nemzetfejlődésének útján. Szerbeknek és cseheknek, horvátoknak és szlovákoknak, de még az ügyes szlovéneknek is ugyanaz volt a végső céljuk: létrehozni saját, etnikailag homogén államukat a lehető legnagyobb területen. A szerencsés csehek és szlovének már elérték céljukat. A szlovákok még dolgoznak rajta, a szerbek és a horvátok egész mostanáig fegyverrel harcoltak érte.

A JUGOSZLÁV DRÁMA SZEREPOSZTÁSA

1918-ban az új állam „Szerb-Horvát-Szlovén Állam” néven alakult meg. Találó név volt, hiszen ez a három nemzet volt a főszereplője a jugoszláv drámának. Ezek a nemzetek voltak képesek arra, hogy már az Osztrák-Magyar Monarchia fennállása idején megfogalmazzák nemzeti programjaikat. E három nemzet politikusai alapították meg Jugoszláviát, nekik volt a legnagyobb szerepük a belső harcokban az állam fennállása idején, s végül az ő döntéseik vezettek annak felbomlásához.

Sajátos szerepet töltöttek be a montenegróiak. E kis nép fiai — kisebb ingadozásokkal — a szerb tábornokot erősítették, olyannyira, hogy sok, közülük származó politikus a szerbeknél is nagyobb szerb lett, s így futhatott be fényes karriert a közös államban, más nemzetiségűek rovására. A macedónok, valamint a boszniai és szandzsáki muzulmánok alárendelt szerepet játszottak. Megkésétt

nemzetfejlődésük, kiforratlan nemzeti identitásuk megakadályozta őket abban, hogy a három vezető néphez hasonlóan, már az első világháború előtt önálló nemzeti stratégiát dolgozzanak ki.

A nem-szláv kisebbségeknek, az albánoknak és a magyaroknak nem voltak identitás-problémáik és nemzeti céljaikkal is tisztában voltak, de rájuk mindig csak mellékszerepet osztott a sláv többség. Az albánok és a magyarok nem voltak se megalapítói, se szétrombolói a délszláv államnak. Még kevésbé a németek, akiknek csak az első felvonásban jutott szerep, mivel őket a második világháború után kitelepítették.

A szerbek, horvátok és szlovének, csakúgy mint nyelvrokonai, a csehek és a szlovákok, egyedül túl gyengék voltak ahhoz, hogy elszakdjanak Ausztria-Magyarországtól, ezért létrehozták a pánszlávizmus zsebideológiáit, a jugoszlávizmust és a csehszlávizmust. Hála a sikeres propagandakampánynak, az első világháború végére az antant-hatalmak fővárosaiban széles körben elterjed a hiedelem, hogy létezik valami olyan, mint jugoszláv nép vagy csehszlovák nyelv. A jugoszláv eszme szerb, horvát és szlovén értelmezése azonban sohasem volt azonos.²

Meg:

A HORVÁTOK ÉS A JUGOSZLÁV ESZME

A HORVÁTOK SAJÁTOS HELYZETÉBŐL KÖVETKEZETT, hogy sorikból kerültek ki az illírizmus, később a jugoszláv gondolat legnagyobb apostolai: Ljudevit GAJ (1809-1872) és Josip Juraj STROSSMAYER (1815-1905) diakovári püspökök. Ennek az volt az oka, hogy a tizenkilencedik századi nemzeti ébredés igen nehéz helyzetben találta ezt a régi, középkori nemzetet. A horvát állam, mint a Magyar Szent Korona része, ugyan meg tudta őrizni autonómiáját a Habsburg-birodalmon belül, például a horvát parlamentet — a *szabort* —, és a horvát báni méltóságot. A horvát etnikai terület azonban szét volt szabdalva Horvát-Szlavónia, Dalmácia, Bosznia-Hercegovina és a katonai határvidék között.

A nyelvi határok is bizonytalanok voltak, mivel a horvátok három dialektust beszéltek. A tengerparton a középkori horvát állam és irodalom nyelvét a *csakavian*-t. A török hódoltság után az ország magjává vált, Zágrábtól északra fekvő Zagorjében a szlovénhez közelálló *kajkavian*-t. Szlavónia keleti területein és Bosznia-Hercegovinában pedig a szerb dialektusokhoz hasonló *stokavian*-t. A középkori állam emlékezetével a katolikus vallás fogta össze a különböző tartományokban élő és eltérő nyelvjárásokat beszélő horvátokat, akik a török kor eredményeként nagy területen vegyesen éltek az ortodox szerbekkel és a mohamedán bosnyákokkal.

A sok évszázados problémátlan horvát-magyar államjogi együttélés a tizenkilencedik században válaszüthöz érkezett. A polgári állam megteremtésének programja mindkét államrészben időszzerűvé tette a semleges latin hivatalos nyelv felváltását a nem-

zeti nyelvvel. Bár a horvát politikában mindig létezett egy magyarbarát párt, a KHUEN-HÉDERVÁRY Károly bánsága alatt (1883-1903) erőltetett magyarosítási program azonban ellenállást váltott ki a horvátok között. A nyelvvédelem mellett a horvátoknak választ kellett találniuk arra a kérdésre, hogyan egyesítsék a Habsburg-birodalmon belül külön igazgatott horvát tartományokat, és mit kezdjenek a horvát tartományokban élő szerb kisebbséggel.

A legegyszerűbb, legnagyobbavágóbb, de legkevésbé reális megoldást a 1881-ben Ante STARCEVIC (1883-1896) által alapított Horvát Jogpárt hirdette. Az ő céljuk Nagy-Horvátország létrehozása volt a Alpok és a Drina között, ahol a szlovének mint „hegyi horvátok”, a szerbek pedig mint „ortodox horvátok” élhettek volna. Reálisabb terv volt ennél az úgynevezett ausztro-szláv elgondolás, mely szerint a Monarchia délszláv területeit kellett volna a birodalmon belül egyesíteni, az osztrák-magyar állam trialista átalakítása révén. A harmadik lehetséges megoldás a Habsburgok délszláv birtokainak egyesítése volt a Balkán független szláv államaival — Szerbiával, Montenegróval, esetleg Bulgáriával — egy új államalakulatban, Jugoszláviában.

LÁTVÁ A BALKÁNI HÁBORÚBAN ELÉRT SZERB SIKEREKET, sok horvát Szerbia csodálójává és a jugoszláv nemzeti egység hívévé vált. Ezzel szemben az 1895-ben alakult Tiszta Jogpárt kész volt támogatást nyújtani Bécsnek a szerb irredentizmus és a magyarok ellen, cserébe a horvát állami jogok birodalmon belüli kiterjesztéséért.

A párt vezetője az a Josip FRANK volt, aki zsidó származása ellenére kitűnt fanatikus szerbgyűlöletével.³ A történelem keserű fintora, hogy később ebből a pártból fejlődött ki a második világháború alatt hírhedtté vált usztasa mozgalom.

A SZERBEK ÉS A JUGOSZLÁV ESZME

A tizenkilencedik század kezdetén a szerb népesség is megosztva élt a török és a Habsburg-birodalom tartományaiban. Hasonlóan a horvátokhoz, a szerbek is sok vidéken más délszláv és nem-szláv népekkel vegyesen éltek. A nemzeti identitás ugyanakkor szilárd bázisra lelt a Szerb Ortodox Egyházban. A török „*millet*”-rendszer következtében az egyház örökölte a törökök által elpusztított középkori szerb állam bizonyos funkcióit. Így az, aki a Szerb Ortodox Egyházhoz tartozott, egyben a szerb nemzethez is tartozott, függetlenül lakóhelyétől. A pravoszláv vallás kapcsolatot teremtett a legnagyobb szláv néppel, az oroszokkal is, így a szerbek nyitottá válhattak a panszláv ideológia előtt.⁴

A szerbek szempontjából nem sok értelme lett volna annak, hogy a törökök elleni véres harcokban megedzett szerb öntudatukat felcseréljék valami frissen alapított illír vagy jugoszláv nemzeteszmevel. Sőt, inkább ők tekintették konvertita szerbeknek mohamedán bosnyák és katolikus horvát nyelvrokonaikat, különösen

azokat, akik *stokavian* nyelvjárásban beszéltek. Nem kisebb személy vallotta ezt a véleményt, mint a szerb ábécé megreformálója és a szerb irodalmi nyelv kidolgozója — Vuk KARADZIC (1787-1864).

Szemben a horvátokkal, a szerbeknek csak egyetlen nemzeti programjuk volt: létrehozni a Nagy-Szerbiát, melynek határai magukban foglalnának minden területet, ahol szerbek élnek. Ilija GARASANIN (1812-1874), az embrionális szerb állam belügyminisztere, már 1844-ben megfogalmazta ezt a máig érvényes szerb programot híres munkájában a „Tervezetben” (*Nacertanije*).⁵

A szerb állam magjának tizenkilencedik század eleji megszületése, és a hanyatló Török Birodalom rovására történő folyamatos expanziójának orosz támogatása miatt, a nagy-szerb program sokkal reálisabbá vált, mint a hasonló nagy-horvát terv. Szerb nézőpontból a jugoszláv eszme jó eszköznek tűnt föl ahhoz, hogy segítségével osztrák-magyar területeket lehessen csatolni Szerbiához, de a szerbek többségének sohasem volt őszinte szándéka, hogy a szerb nemzeteszmet beolvassza a jugoszláv nemzeti egységbe.

meg

A SZLOVÉNEK ÉS A JUGOSZLÁV ESZME

Hasonlóan a horvátokhoz, a legkisebb, de legfejlettebb délszláv nemzet, a szlovének nyelvterületét is feldarabolták az osztrák tartományhatárok. A szlovén állami hagyomány hiánya és a nyelvrokonság miatt, egyes szlovének és horvátok úgy gondolták, hogy ez a két nép tulajdonképpen azonos. Az erős németesítő nyomás reakciójaként azonban, a szlovének ragaszkodtak saját nyelvükhöz és kultúrájukhoz még a többi délszláv nemzettel szemben is. Nemzeti programjuk elsősorban azt célozta, hogy egyesítsék a szlovének lakta területeket az Osztrák-Magyar Monarchián belül.

FÉLVE AZ OLASZ IRREDENTIZMUSTÓL, mely szlovének lakta Ausztriai területekre is igényt tartott, a szlovének többségét kielégítette volna az ausztró-szláv megállapodás. Ugyanakkor nyitottak voltak a jugoszláv eszme iránt is. Szemben a horvátokkal, a szlovéneknek nem voltak területi konfliktusai a szerbekkel, így készek voltak egy államban élni velük, annak ellenére, hogy e két délszláv nép nyelve, vallása, kultúrája, életmódja és gazdasági körülményei igencsak eltértek egymástól.

A JUGOSZLÁV DRÁMA ELSŐ FELVONÁSA

Az első világháborút lezáró egyezmények következtében az Osztrák-Magyar monarchia szláv népei elérték területi céljaik csaknem maximumát. Az új határokat rendszerint a szláv utódállamok javára vonták meg. Ez alól egy kivétel volt: az olasz-jugoszláv határ. Az Antant gyorsan elfelejtette a nemzeti önrendelkezés elvét, ha egy területen a népesség többsége német vagy magyar volt. Az 1918-ban megkötött jugoszláv és csehszlovák nemzetházasságok után nem sok idő maradt a mézeshetekre, mivel a domi-

náns szerepet játszó szerbek és csehek siettek visszaélni az új helyzettel. Nem csoda, hogy alávetett partnereik, a horvátok és szlovákok azonnal elszakadtak és létrehozták náci-barát bábállamaikat, mikor Németország a második világháború elején elsöpörtc Jugoszláviát és Csehszlovákiát.

AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚ VÉGÉNEK FELFORDULÁSÁBAN rövid időre felvillant az esélye annak, hogy a megalakuló délszláv állam a szlovének és horvátok elképzelése szerint föderális berendezkedésű legyen. Ez volt a célja az emigrációban működő Jugoszláv Bizottságnak, melyet Split egykori polgármestere, a horvát Ante TRUMBIC vezetett, csakúgy, mint a szlovén Anton KOROSSEC vezetésével 1918 októberében Zágrábban megalakult ideiglenes kormánynak, a Nemzeti Tanácsnak. Az olasz veszély azonban a szerbek karjaiba kergette a horvátokat és szlovéneket, akik tudták, hogy az 1915-ben kötött londoni titkos egyezményekben az Antant a hadbalépésért cserébe Olaszországnak ígérte Isztriát, Dalmácia jelentős részét és a Júliai Alpok vidékét.

Az 1918. november 9-én a Nemzeti Tanács és a szerb kormány között megkötött genfi egyezményben a szerbek látszólag elfogadták az új állam laza, konföderációs berendezkedését. Az erőszakos Nikola PASIC miniszterelnök által vezetett szerb kormány azonban egy pillanatig sem gondolta ezt komolyan. A szerbek, akiknek már volt saját államuk, hadseregük és dinasztiájuk, behozhatatlan erőfölénybe kerültek a velük egy államba került társnemzetekkel szemben. 1918 és 1920 között a belgrádi kormány katonai erővel verte le a mohó szerb berendezkedés elleni helyi megmozdulásokat, mint például a Zágráb környéki horvát parasztok felkelését.

A folyamat betetőzéseként a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság első alkotmányának, az úgynevezett *Vidovdani Alkotmánynak* az 1921 évi elfogadásával a szerbek véglegesítették az új állam centralizált berendezkedését. A délszláv államban a horvátok — első alkalommal történelmük során — elvesztették mindazt az autonómiát, melyet a Magyarországgal való nyolc évszázados együttélés alatt végig megőrizhettek. Hogy itt nemcsak szépen szóló elvekről volt szó, hanem húsba és zsebbe vágó kérdésekről is, azt a pénzreform végrehajtása világosan megmutatta. A korona négy az egyhez arányú átváltása óriási veszteséget okozott a volt osztrák-magyar területeken élő lakosságnak. Ezzel a lépéssel megkezdődött a tőke átszivattyúzása a fejlettebb területekről Szerbiába. E folyamat végigkísérte Jugoszlávia fennállásának hetven éves történetét, és végül felbomlásának egyik fő oka lett.

A húszas és harmincas évek során Jugoszlávia belső helyzete nem konszolidálódott. Politikai gyilkosságok lettek történelmének mérföldkövei. 1928-ban a Horvát Parasztpárt karizmatikus vezérért, Stepan RADIC-ot lőtte agyon egy montenegrói születésű szerb radikális a belgrádi parlamentben. 1934-ben pedig a horvát usztasák végeztek SÁNDOR királlyal Marseille-ben. Sem az 1929-

ben bevezetett királyi diktatúra, sem az 1939-ben, megkésve, tető alá hozott szerb-horvát kiegyezés nem hozta létre a kívánt nemzeti egységet.

A tengelyhatalmak 1941. évi támadása sem teremtette meg a délszlávok egységét. A függetlenségi háborúval párhuzamosan háromoldalú polgárháború bontakozott ki a horvát usztasák, a szerb csetnikiek és a kommunista partizánok között. A háború áldozatainak jelentős része nem a külső betolakodók, hanem saját polgártársaik kezétől pusztult el, soha be nem gyógyuló sebeket okozva ezáltal e népek kollektív emlékezetében.

Annak, hogy Jugoszláviában a kommunista partizánok oly nagy sikereket érhettek el, nem a gerilla-hadviselésnek kedvező hegyes terep volt az egyetlen oka. A kommunisták képesek voltak minden délszláv nemzet programjából beemelni valamit saját programjukba. Míg az egyszerű nacionalisták — a csetnikiek és az usztasák — csak egy-egy nemzet érzelmeire apellálhattak, eltaszítva maguktól az összes többi, addig a kommunisták minden nemzetből toborozhattak híveket. Elsősorban a hagyományosan oroszbarát szerbeket, különösen az usztasák által veszélyeztetett horvátországi és a boszniai szerbeket. Azután horvátokat az Olaszország által megszállt Dalmáciából és a csetnikektől rettegő Hercegovinából. Szlovéneket, akiknek országát a Német Birodalom és Olaszország felosztotta egymás között. Bosnyákokat, akik a szerbek és horvátok között őrlődtek, s akiknek autonómiát ígértek. Végül macedónokat, akiknek elismerték különálló nemzeti mivoltukat.

MIELŐTT BÁRKI ELRAGADTATÁSBA ESNE az internacionalista összefogás eme teljességén, le kell szögezni, hogy a kommunisták áldozatai is hasonlóan széles körből kerültek ki. Különösen sokat szenvedtek a partizánokhoz az utolsó pillanatban átállt szerb csetnikektől a horvátok és a délvidéki magyarok. Ez utóbbiak ellen elkövetett népiirtás halálos áldozatainak számát 20-30 ezer főre teszik.⁶

A JUGOSZLÁV DRÁMA MÁSODIK FELVONÁSA

A második világháború kimenetele meghozta a jugoszlávizmus és csehszlovákizmus újjászületését. A horvátok és a szlovákok, akik horvátként és szlovákként a vesztes oldalon maradtak volna, jugoszlávként és csehszlovákként a győztesek táborában tudhatták magukat, áttolva minden felelősséget a nem szláv népekre. A háború utáni rendezéssel az egykori Osztrák-Magyar Monarchia szláv népei újabb nagy lépést tettek végső céljuk felé. Míg az első világháborút lezáró rendezés megteremtette a szlávok számára kedvező államhatárokat, most eljött az ideje, hogy megszabaduljanak az e határokon belül maradt nem szláv népektől. Mint mindenben, ebben is a csehek jártak az élen, akik egy csapásra megszabadultak az országuk egyharmadát kitevő német lakosság-

tól. Nem voltak ilyen sikeresek a szlovákok, de mindenesetre nekik is sikerült legalább a magyarok egy részét kitelepíteni.

Jugoszlávia újabb területi nyereségéhez jutott Olaszország rovására, így már sehol sem maradt jelentős szláv népesség nem szláv állam uralma alatt. A német kisebbség teljes, az olasz kisebbség csaknem teljes, a magyar kisebbség részleges kitelepítése, illetve kiirtása eredményeként Jugoszlávia népessége homogénabbá és szlávabbá vált, kivéve Koszovót, ahol megmaradt az albán többség.

ELSŐ LÁTÁSRA A HÁBORÚ UTÁNI SZOCIALISTA JUGOSZLÁVIA konszolidáltabbnak tűnt, mint a háború előtti Jugoszláv Királyság, de ez csak a felszín. Az egypártrendszer segítette elleplezni a nemzeti konfliktusokat. Ráadásul a *Kominform*mal 1948-ban történt szakítás után, a külső szovjet fenyegetés is segítette TITÓT az ország egységének fenntartásában. Mindezek ellenére az 1971. évi horvát válság szükségessé tette a szövetség reformját. Az 1974-es alkotmány megnövelte a hat köztársaság, valamint Szerbia két autonóm tartományának, a Vajdaságnak és Koszovónak az önállóságát. Az új alkotmány bevezetése egybeesett a nyugati hitelek nagyarányú felvételével, így a hetvenes évtized a jugoszláviai népek életében a viszonylagos harmónia és jólét — később tiszavirág-életűnek bizonyult — korszaka lett.

A Titónak tulajdonított „erős Jugoszlávia — gyenge Szerbia”-elv alapján az 1974-es alkotmány elméletileg létrehozható volna valamifajta egyensúlyt Jugoszlávia népei között. A köztársaságok és tartomány megnövelt autonómiája kielégíthette volna a horvátokat, szlovéneket, bosnyákokat, macedónokat, albánokat és magyarokat. A szövetségi intézményekben és a hadseregben élvezett informális előnyeik pedig kárpótolhatták volna a szerbeket és montenegróiakat. Az alkotmány eredményeként azonban, nem a nemzetek autonómiája, hanem a köztársasági pártapparátusok autonómiája jött létre. Míg a partizánháború alatt a kommunistáknak sikerült a dészláv nemzetek nacionalizmusait eltulajdonítani — „kommunizálni” — addig az önigazgatási modell keretében a helyi pártbürokráciák nemzetivé tették — „nacionalizálták” — a kommunizmust.⁷

Josip Broz Tito 1980-ban bekövetkezett halálával eltűnt az a karizmatikus vezető, aki ezt a túlbonyolított önigazgató rendszer összetartotta. A válság először Koszovóban jelentkezett, ahol a példátlanul gyors demográfiai növekedést felmutató albánok köztársasági státuszt követeltek maguknak. Az albán követelés az 1974-es alkotmány ellen ingerelte a szerbeket, mivel a köztársasági státusz együtt járt volna az elszakadás jogával, holott ezt a 90%-ban albánok lakta tartományt a szerbek államuk történelmi bölcsőjének tekintik.

A szerbek annyira sérelmesnek érezték magukra nézve az 1974-es alkotmányt, mely úgymond korlátozta szuverenitásukat saját köztársaságukban, hogy azt a Szerb Akadémia hírhedtté vált

1986-os *Memorandumában* úgy emlegették, mint „a békeidőben elszenvedett legrosszabb történelmi vereséget.”⁸ A szerbek körében gyökeret vert a meggyőződés, hogy egy szerbellenes összeesküvés áldozataivá váltak Jugoszlávián belül.

A szerb frusztrációt meglóvó MILOSEVIC, Koszovó autonómiájának eltörlésével és masszív rendőri erőknek a tartományba küldésével válaszolt az albán kihívásra. Koszovó, majd a Vajdaság autonómiájának 1989 évi felszámolása közel hozta a délszláv állam végét, mivel a szlovének és a horvátok nem akarták finanszírozni a szövetségi költségvetés pénzén Koszovóba vezényelt rendőri erőket. A pénzügyi viták a szerb kormány 1990-ben végrehajtott pénzügyi puccsával érték el csúcspontjukat. A szerb kormány ekkor, egyoldalú akcióval, dinárt bocsátott ki magának mintegy 1,7 milliárd dollár értékben, mélyen belenyúlva ezáltal a többi köztársaság zsebébe.

A JUGOSZLÁV DRÁMA TRAGIKUS VÉGE

HORVÁT ÉS SZLOVÉN SZEMPONTBÓL Jugoszlávia értelmét mindig a délszláv népek összefogása jelentette valamely külső hatalom ellen. Eredetileg az Osztrák-Magyar Monarchia volt a közös ellenség, majd ennek szétverése után a tengerparti területekre szemet vető Olaszország, később a náci Németország, s végül a Szovjetunió. Bár a szlovének és a horvátok joggal panaszkodtak a Jugoszlávián belül őket ért gazdasági hátrányokra, nem szabad elfelejteni, hogy ez a két nép volt a haszonélvezője a Jugoszlávia és Olaszország között 1975-ben megkötött Osimói Szerződésnek, mely véglegesítette a szlávoknak kedvező határt az Isztriai-félszigeten. Így Jugoszlávia belső határai között a horvátok és a szlovének, ha nem is teljesen, de nagy részben elérték területi céljaikat, és gyönyörű országokhoz jutottak az Alpok és az Adria között.

1990-re már sem az Európai Unióba betagolt Olaszország, sem a pacifista Németország, sem a semleges Ausztria, sem a kicsi Magyarország, sem GORBACSOV szétesőben lévő Szovjetuniója nem veszélyeztethette Szlovénia és Horvátország területi integritását. Jugoszlávia e két leggazdagabb köztársasága kezdett torkig lenni szegény és agresszív szerb rokonával, aki ki akarta zsákmányolni őket. A szlovének és horvátok hirtelen felfedezték elfelejtett katolikus, közép-európai sőt Habsburg-identitásukat.

Északon a csehek hasonló következtetésre jutottak, tudva, hogy az EU-ba és a NATO-ba integrálódott Németország már nem jelenthet többé katonai fenyegetést a Szudéta-vidékre. Így szükségtelessé váltak a szlovák rokonok, akikre 1918-ban csak a németekkel szembeni szláv számbeli fölény miatt volt szükség. A csehek ügyességét dicséri, hogy a szétválást a szlovákokkal mondatták ki, rájuk hárítva ezáltal a közös állam szétverésének ódiáját.

A szerb, horvát és bosnyák etnikai területek közötti nagyarányú átfedés miatt Jugoszlávia szétválása nem lehetett olyan sima mint Csehszlovákiáé. Szlovéna távozását még elnézték volna a szerbek, de Horvátország és Bosznia-Hercegovina függetlenségének 1991. évi kikiáltása veszélybe sodorta az ősi szerb célt: minden szerb egyesítését egy állam határai között. A szerbek, akik az elmúlt száz évben minden háborúból győztesen kerültek ki, nem félték egy újabb háborútól. Ahogy Dobica COSIC, szerb író, később szerb-montenegrói államelnök mondta: „Szerbia minden háborút megnyer, de minden békét elveszít.”⁹

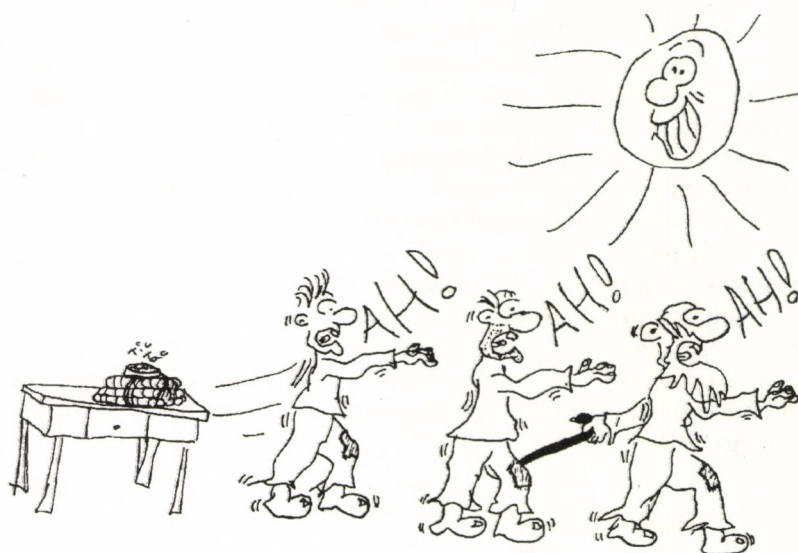
A szerbek annál is inkább készek voltak a háborúra, mert maguk mellett tudhatták a szövetségi állam hadseregét, melynek tisztikara túlnyomórészt szerb és montenegrói nemzetiségű volt. A Jugoszláv Néphadsereget a szövetségi államban betöltött szerepe is predestinálta a beavatkozásra, mert ez a hadsereg több volt mint egyszerű végrehajtója a civil politikai akaratnak. A Jugoszláv Néphadsereg az államszövetség fennállása legfőbb öréke tekintette magát. Állam volt az államban, a hat tagköztársaság mellett a hetedik. Így érthető, hogy vezetői feljogosítva érezték magukat arra, hogy beavatkozzanak a horvátországi és boszniai szerbek mellett, mikor azok fellázadtak önállósodó köztársaságaik ellen.¹⁰

A DÉLSZLÁV SZECESSZIÓS HÁBORÚ a keserű paradoxonok háborúja lett. Paradox módon, a hidegháborút követő békés európai környezet okozta Jugoszlávia felbomlását és a délszláv népek közötti háborút, mivel megszűntek azok a külső veszélyek, melyek ezt a mesterséges államot összetartották. A sors kegyetlen fintora, hogy a háborúban a délszláv népek egymás ellen használták fel azt a hatalmas mennyiségű fegyvert és lőszert, amit évtizedek alatt egy esetleges külső támadás elleni partizánháború céljára halmoztak fel hegyeik között.

Végül tragikus paradoxon az is, hogy a külső agresszió visszaverésére kidolgozott partizán-doktrína okozta a színes délszláv etnikai térkép kíméletlen átrajzolását. A partizánháborúra felkészült ország stratégái ugyanis jól tudták, hogy a gerilla igazi támasza nem a hegy és az erdő, hanem az őt támogató lakosság. Egy MAO-nak tulajdonított mondás szerint: „a nép olyan mint a víz, melyben a gerilla a hal.” A területfoglaló szerbek a helyi bosnyák és horvát lakosság elűzésével (a víz lecsapolásával) találták meg a módját annak, hogy a lakosság ne nyújthasson támogatást egy ellenük folytatott gerillaháborúnak. Bár módszereiket később ellenfeleik is átvették, elsőként a partizánhagyományaikról híres szerbek találták fel a gerillaharcmodor ellenszerét, az etnikai tisztogatást.

Jegyzetek

- (1) Stevan K. Pavlovitch, *Tito, Yugoslavia's Great Dicator, A Reassessment* (London: C. Hurst and Company, 1992)
- (2) Ivo Banac, *The National Question in Yugoslavia, Origins, History, Politics* (Ithaca and London: Cornell University Press, 1984), 83-84. old.
- (3) Fred Singleton, *A Short History of the Yugoslav Peoples*, (Cambridge, London, New York: Cambridge University Press, 1985), 108. o.
- (4) Holm Sundhaussen, *Historische Statistik Serbiens 1834-1914. Mit europäischen Vergleichsdaten* (in) *Südosteuropäische Arbeiten* 87. (München, 1989)
- (5) Mirko Grmek, Marc Gjidara et Neven Simac, *Le nettoyage ethnique, Document's historiques sue une idéologie serbe*, (Paris, Fayard, 1993)
- (6) Sokcsevits Dénes, Szilágyi Imre, Szilágyi Károly, *Déli szomszédaink története*, (Budapest: Bereményi, 1993) 266. o.
- (7) Christopher Cviic, *Remaking the Balkan's*, Chatham House Papers, The Royal institute of International Affairs, (London: Pinter Publishers, 1991) 2. o.
- (8) John Zametica, *The Yugoslav Conflict*, Institute of International Strategic Studies, Adeplhi Paper 27ö, summer 1992, (London: Brassey s), 2. o.
- (9) Ivo Banac, *Misreading the Balkans*, (*Foreign Policy*, Nr. 93, Winter 1993-1994).
- (10) James Gow, *Legitimacy and the Military, The Yugoslav Crisis* (London: Pinter Publishers, 1992)

15. ábra. A TIZENHÁROM ÉVES GERGŐ KARIKATÚRÁJA
AZ IDŐ MŰLÁSÁRÓL

U Szabolcs A. Tesenc

EGYMÁSBA FONÓDÓ SORSPROBLÉMÁK

(Népesedés és kisebbségi lét)

A magyarság biológiai-demográfiai ereje manapság két alapvető történelmi-társadalmi kérdéssel — a demográfiai helyzettel és a kisebbségbe szorult nemzetiség problémáival — van ok-okozati összefüggésben. A dolgot tovább bonyolítja, hogy ez a két fontos komponens egymással is összegabalyodott. Ismert szociológiai kapcsolat van ugyanis egy nemzet népesedése és nemzeti léte között. Kedvező történelmi helyzetben, optimizmusra serkentő, felfelé ívelő korszakokban, kedvezően alakul egy nép demográfiai helyzete is. Ha viszont nemzeti elnyomás nehezedik egy populációra, szaporodása is elakad.

A magyarság demográfiai gyarapodásának mindmáig legfényesebb korszaka a dualizmus. Fél évszázad alatt majd a duplájára nőtt a magyarok lélekszáma. A szabadságharc körüli 5 millióról az 1910-es népszámlálásig mintegy 10 millióra. A természetes szaporodás mellett akkoriban jelentős asszimilációs nyeresége is volt nemzetünknek. Mint ahogyan a Trianon után „helyzetbe került” szomszédos nemzetek is elasszimiláltak a magyarságból jócskán.

Természetesen nem egyedül a kisebbségi vagy többségi lét határozza meg egy nemzet népesedésének ütemét. Számptalan más, immanens demográfiai körülmény is kifejti hatását, de kisebbségi problémáktól terhes térségünkben ezek időnként csak másodlagos szerepet játszanak. Az igazi nagy történelmi kataklizmák, amelyek háborúba sodorják és gyilkolják a népeket, és elűzik s hontalanná teszik az ellenségnek tekintett másjajkúakat, nagyobb rendet vágtnak századunkban Közép-Európa nemzetei között, mint azok a népesedési törvényszerűségek, amelyek a társadalmi modernizálódás és civilizálódás hatására elvezetik a társadalmakat az úgynevezett demográfiai átmenet korába, amelyet a kiegyensúlyozott, kismértékű növekedés jellemez.

Akármerreől közelítünk demográfiai visszaesésünkhöz, a nemzeti komponenset ott találjuk a legfontosabb tényezők között. A szűk, méltánytalanul megvont országhatárok közé került magyarság demográfiai jövőkép nélkül maradt napjainkra. Paradox módon, a perspektíva jobban hiányzik az anyaországban, mint a határokon túl. Ott még találunk egyes jól népesedő területeket, de idehaza már legfeljebb csak az északkeleti régió mutat fel némi gyarapodást.

Hazánk népessége a legoptimálisabb becslések szerint sem lesz több 9 milliónál egy nemzedék múltán, és a mainál sokkal rosszabb belső differenciáltságot mutat majd. Többek között ezért kell sort keríteni a nyugdíjkorhatár drasztikus mértékű emelésére. A kilencvenes években évente mintegy 120.000 csecsemő jön a világra hazánkban. A ma negyvenes éveiket taposó, ún. Ratkó-korosztályok létszáma évről-évre 200.000 körüli. Nincs tehát messze az az időszak, amikor alig fele akkora produktív korosztályokra nehezedik majd a nyugdíjas generációk eltartása.

A helyzet tehát annyira súlyos, hogy a megoldást akár radikális lépésekkel is keresni kellene. A politikai rendszerváltás nem kedvez a

populacionista népesedési programoknak. Korábban sem volt gyermekpárti a kormánypolitika. Ha voltak is fellángolásai, azokat hamar kialudni hagyta, s közben rutinszerű születésszabályozási eszközként funkcionáltatta a művi abortuszt. Legutóbb már a keresetarányos gyed-et és a várandósági pótlékot is megszüntették, miközben a családi pótlék már csak a létminimum közelében élő családoknak jár. A jelenlegi politikai vezetők nem számolnak népesedéspolitikai eszközök alkalmazásával. A megmaradt gyermektámogatások semmiféle demográfiai befolyásolásra nem alkalmasak, csak a tátongó szociális hiátusok elfödésére szolgálnak.

VUKOVICH György vitacikkében tehát valami olyasmit ajánl a demográfiailag megtört magyarságnak, amit a hatalmon lévő politikai erők nem is akarnak megvalósítani. Túl sok illúzió az ellenzék felől sem lehet. A nagyívű, koncepciózus népesedéspolitika az ő kormányzati eszközeik közül is hiányzott, amikor hatalmon voltak. Teljesen értelmetlen tehát „gyors és hosszan ható népesedéspolitikai intézkedésekről” írni az adott helyzetben. Mivel nincs szándékomban megsérteni a „mértékadó demográfusokat”, nem részletezem gyászos tevékenységüket, amely jellemző volt nemcsak a diktatúra évtizedeire, hanem 1990 után is. A magyarság biológiai jövője miatt érzett aggodalom mindig csak ezen a tudományos klikken kívül volt tapasztalható. Sem a szociográfus-író FEKETE Gyula, VARGA Domokos, sem a szociológus ANDORKA Rudolf vagy történelmi demográfusok: FÜR Lajos, DÁVID Zoltán vagy KOVÁTS Zoltán megállapításait, javaslatait nem hallgatták meg. A szakma csak mondta a magáét a halandóság elleni harcról és az egészségügyi helyzet javításának szükségességéről. Olyan indirekt intézkedéseket kívántak tehát csak, amelyek alig befolyásolták volna a népesedési folyamatokat. Ezzel az erővel azt is javasolhatták volna, hogy növeljük nyugati szintűre az életnívót, akkor majd megszűnnek a gondok. Fekete Gyula egyszer ki is fakadt, mondván: sokra mennénk azzal, ha csak az életkort hosszabbítanánk meg, mert legfeljebb idősekkel gyarapodnánk. Úgy látszik, a kormánypénzből finanszírozott hivatalok és kutatóintézetek — társadalmi rendszertől függetlenül — visszaigazolják a kormánytényezők elképzeléseit, vagy az adott esetben inkább koncepciótlanságát.

A koncepciókkal Vukovich Györgynek is problémái vannak. Elképedve olvassom:

„Egy ország népesedési problémái megoldásának ugyanis a telepítés nem lehet eszköze.”

Nem sorolom, csak jelzem: Amerika, Ausztrália, török kor utáni bevándorlás stb. Nem létezik, hogy ne tudna róluk; inkább arról lehet szó, hogy a népesedési problematikát leszűkíti a születési és halálozási eseményekre. Ebbe a felfogásba már a társadalmi mobilitás, sem fér bele. Egy pillantást vetek a folyóiratszám szerzői életrajzára: Vukovich György Kassán született. Tehát ő is betelepedett valamikor az anyaországba. Az nem demográfiai esemény volt? Azt a döntést nem egy nemzeti probléma váltotta ki? Mindenesetre leszögezi:

„Magyarországra a szomszédos országokból amúgy is rendszeresen vándorolnak be magyarok, semmiképpen sem lenne célszerű és megengedhető, hogy ezt intézményesen is fokozzuk.”

Véreink tehát csak maradjanak odaát, legyenek idővel jó szlovákok, románok, szerbek vagy ukránok? Nem osztozunk velük a magyar kishaza örömeiben, az anyanyelvű oktatásban, abban, hogy magyarul tárgyalha-

tunk az adóhivatalban, hogy magyarul prédikálnak hozzánk a templomban? Harcoljanak csak a határon túli magyarok ezért az autonómiáért, amit már senki sem ígér nekik? Vitapartnerem mindazonáltal bizakodó, ha évszázadokon át fennmaradt a magyarság, bizonyára továbbra is fenn fog maradni — gondolja. Ezt csak úgy lehet értelmezni, hogy azért majd csak marad majd magyar. Nem számol a megváltozott szomszédsági arányokkal, azzal, hogy például Szlovákiában a magyarság aránya az 1910-es 28-30%-ról 10-11%-ra csökkent mára, s a tendencia megállíthatatlan, pedig onnét nem is jöttek át száz- és tízezrek mostanában, mint Erdélyből, Kárpátaljáról vagy legutóbb a Délvidékről. S az arányok romlása után napjainkban már az abszolút számok is fogyást mutatnak. Tulajdonképpen csak a tradicionális társadalom népesedési hagyományainak konzerválódása s a nemzethez, anyanyelvhez való szívós ragaszkodás eredményezhette, hogy a legutóbbi évekig szaporodott az erdélyi magyarság, pedig Trianon óta közel félmillióan települtek át. Igaz, hívni sohasem hívták őket, de legalább nem óhajtották őket visszaküldeni, mint Vukovich György:

„Már eddig is nagyon sok magyar vándorolt el az utódállamokból, és nekünk mindenképpen arra kell törekednünk, hogy ez a folyamat megálljon, sőt, ha lehet visszájára forduljon.”

A szerző nem ismeri a szomszédsági magyarok települési szerkezetét sem. Biztosan jól cseng az utódállami magyarfaló nacionalisták fülében a megállapítás: „A magyarság a Kárpát-medencében szétszórva él...”, hiszen mást sem kívánnak bizonyítani nagy elánnal, mint azt, hogy nincsenek is magyarlakta területek, csak vegyes lakosságú vidékek. Ezzel szemben a határon túli magyarság túlnyomó többsége zárt tömbökben él, s a székelységet leszámítva, szerves település-földrajzi folytatásaként a hazai magyarságnak. Kevés olyan jól meghúzható etnikai határt ismerünk Európában, mint a szlovák-magyar, vagy a rutén-magyar. Erdélyben valóban sok a szórvány, de a kisebbségi lét körülményei között érvényesül az egynemzetiségű lakosság összetömörülésének tendenciája. Jól példázza ezt, hogy 1920-ban az akkor félmillió székelység még csak az erdélyi magyarok egyharmadát alkotta. Ma pedig 800.000-es tömbje a romániai magyarság felét teszi ki. A kisebbségi szórványok nemzetileg sérülékenyek, gyorsan veszik fel a többségi nemzet nyelvét, identitását, de a tömblakosság ellenáll az asszimilációs nyomásnak.

AKÁRPÁT-MEDENCEI MAGYARSÁG JÖVŐJE csak egységes koncepció megvalósulása esetén képzelhető el ígéretesnek, Idehaza gyengén állunk az elképzelésekkel. Meglepő, hogy ezen a téren a diktatúra évtizedei után sem került sor áttérésre. Pontosan fogalmaz ezzel kapcsolatban az erdélyi magyar politikus és gondolkodó, BORBÉLY Imre:

„Erdélyből látva rádöbentünk, hogy az elmúlt évtizedek következtében az anyaország társadalom-lélektani károsodása sokkal nagyobb mértékű, mint az erdélyi magyarságé.” (*Magyar Nemzet*, 1996. jan. 6. 7. old.)

Nemcsak a társadalmi szolidaritás, hanem a nemzeti együvé tartozás érzése és igénye is sérült az anyaországban. Még az értelmiség jelentős része sem érez szolidaritást a vele egy nyelven beszélőkkel. Mindent elönt nálunk a pragmatikus szemlélet, a belénk injekciózott kismemzeti komplexusból fakadó, a legkönnyebb ellenállás felé mozgó kiütkeresés, ami függetlenedett a társadalmi identitáskeresésből és érzésből eredő nemzeti-patrióta összefogás igényétől. Ez a mentalitás önpusztító, mert

elerőtlenítő azzal, hogy megfosztja a magyarságot evidensen hozzátartozó nemzettársai érdekeinek elismerésétől, védelmétől. De önsorsrontó azért is, mert ez az önzés, a saját célokat is ellehetetleníti, csökkentvén az értük felsorakoztatható tömegérot.

A 20. század végi magyarság hazai vezetői a történelmi jelentőségű nemzeti sorskérdések terén problémakövető magatartást mutatnak. Alig kezdeményeznek, átadják a teret az idegenből érkező impulzusoknak. Csak védekeznek és igazodnak. Jóval aktívabbak a külföldi magyarok reprezentánsai, bár eszközeik igencsak végesek. Átfogó jövőkép felrajzolásával inkább ők bajlódnak, mint Borbély Imre, a temesvári Interconfessio Társaság megalakítója. Jól ismeri és követendőnek tartja az izraeli példát

„Náluk a szubszidiárius nemzetszerkezet már olyanná fejlődött, hogy Izraelnek nem gondja, hanem éltetője a diaszpóra. Hasonló úton kell nekünk is haladnunk, és felszámolni a jelenlegi állapotot, amikor az anyaország és a leszakított részek széthúzó kényszerpályákon mozognak.” (U.o.)

A szubszidiaritás elvének meghirdetéséből következően Borbély Imre nem gondol arra, hogy a kisebbségi magyarok minden problémájukkal az anyaországot keressék, sőt olyan állapotba kívánja hozni őket, hogy akár ők is segíthessenek, ha kell. (Népesedési témánknál maradvá például inkább vándoroljon a székely népfölösleg Budapestre, mint Bukarestbe, regáti iparvidékek helyett elnéptelenedő hazai vidékekre. Így mindenki jól járhat. A székelynek nem kell identitást váltania, s valamely gyanapszik a fogyó magyar populáció. — Sz. A. F.) Magyarországon ebben a felfogásban ugyanazt a szerepet játszaná, mint Izrael a világ zsidóságának estében. Borbély Imre szerint a magyar diaszpórát hasonló állapotba kell hozni, hogy el tudja látni feladatait. Ereje, önbizalma azonban csak akkor lehet elégséges ehhez, ha mögötte áll az anyaország teljes szellemi, anyagi és diplomáciai erejével.

A MAGYAR NEMZETI PROBLÉMÁKAT alaposan átgondoló politikusaink mindig is alternatívákban gondolkodtak. ANTALL József például elképzelhetőnek tartotta az országhatárok tárgyalásos úton történő megváltoztatását is. Előállhat ugyanis olyan helyzet Magyarországon körül, amelyben a nemzetállami koncepciót oly mértékben erőltetik, hogy semmi mozgásteret nem maradhat a kisebbségeknek. Ebben az esetben exodusra kerülhet sor. Területtel vagy anélkül. Az anyaországi magyarsággal szervesen összefüggő terület ugyanis elképzelhetővé teszi a nemzeti érdekek kölcsönös felismerése és érvényesítése révén akár a határmódosítást is. Uralomra juthat olyan nacionalista vezetés egy-egy szomszédos országban, amelyik mindennél előbbrevalónak tartja a homogén nemzetállamiságot, s ezért még területi áldozatra is hajlandó lehet. Kielezett, konfliktusos helyzetben a határon túli magyarság egyoldalú tömeges befogadásával is számolni kell. Nemzeti szolidaritásból ez nyilvánvaló kötelesség, de észérvek is ebbe az irányba mutatnak. Hazánkban konkrét demográfiai vákuum keletkezett, ami betöltésre vár. A felénk irányuló migrációs tendenciákban érzékelhető finom változások már jelzik, hogy ez a körülmény ismeretes a nagyvilágban. A kínaiak s más nációk érdeklődése a magyarországi életlehetőségek felől ennek tudható be. S ha már befogadunk más országbelieket, akkor inkább és elsősorban a magyar kisebbséget részesítsük előnyben.

A fájó szűkkeblőség jellemzi ma a hazai felfogást. Polgáraink jó része nem azért nem kívánja befogadni véreit, mert bízik egy eljövendő optimális történelmi helyzetben, hanem azért, mert hiányzik belőle a nemzeti-patrióta érzés. A kommunista évtizedek agyimosása, majd a rákövetkező pragmatista és haszonelvű rendszerváltozás eltorzította a természetes emberi szolidaritást.

EBBEN A LÉGKÖRBE, ebben a koncepciótlan magyar valóságban természetesen idegenül, sőt ijesztően hangzik minden nemzetelvű javaslat, így a demográfiai válságunk miatt kialakult krízishelyzet javítása érdekében megfogalmazott befogadási attitűd is. Pedig ha van hajlandóság az anyaországban, ha nincs, úgy is ideszivárog a szomszédos országok magyarsága. Ez a tendencia feltartóztatathatatlan, de nem mindegy, hogy milyen körülmények között megy végbe. Tervszerűen vagy spontánul, empátia vagy ellenérzések közepette? Segíti-e vagy nehezíti-e a megkapaszkodást a messziről jötteknek? A maga kozmopolita-képére formálja-e őket, vagy egy kicsit patriótává válik maga is hatásukra? Engedi-e őket Svédországig futni?

A világ nemzetjeinek döntő többsége természetes nemzeti szolidaritás érzésétől vezérelve befogadja külszói testvéreit. A legtöbb állam előnyöket, külön támogatásokat is biztosít a betelepülni szándékozók számára. Ismeretes olyan népesedéspolitika is, amelyik megelégszik nemrokon nemzetiségű vagy egyazon rasszbeli emberek befogadásával, csak hogy gyarapodjék és erősödjék. Így váltak olaszok, spanyolok, sőt arabok és afrikaiak milliói az elmúlt évtizedekben franciákká, vagy népesedett a hűvös, ritkán lakott északi Kanada, vagy Skandinávia szinte bárhonnét szívesen fogadott betelepülőket. Az ember, különösen, ha munkabíró és szakképzett, óriási nyereség gazdaságközpontú világunkban. Ha ezt egy olyan eminens demográfiai problémákkal küszködő országban nem értik meg, mint hazánk, akkor ez a sorsproblémánk megoldatlan marad, s következhet a további nemzeti eljelentéktelenedés.

A magyarság — sajátos helyzetéből fakadóan — a demográfiai és a kisebbségi gondokat a maguk kölcsönös összefonódottságukban és logikai összefüggésükben éli meg napjainkban. Bármelyiket kívánja megoldani, érinti a másikat is. Minden megoldást tanulmányozni kell. A tabukat le kell dönteni, hogy a körülményekhez képest a legjobb megoldás megszülethessék. Jövőkép és nemzetkonceptió kívánatlik az ezredvégi magyarságnak, hogy úrrá lehessen komplex válságain és identitás-zavarain.

SZABÓ A. Ferenc

u. Hirdetés módjára

X 8 0 9

KÖNYVEKBŐL ORVOSSÁG — GYÓGYFÜVEKBŐL KÖNYV

Füveskönyvek szemléje

OLÁH Andor: *A természet patikája*, (Kossuth, Budapest, 1989.); PETRI Gizella, NYIREDYNÉ MIKITA Klára és NYIREDY Szabolcs: *Gyógynövények korszerű terápiás alkalmazása*, (Medicina, Budapest, 1989.); SZABOLCS Lajosné és TATÁR János: *Zöldpatika*, (Dovin, Budapest, 1990.); MARIA TREBEN: *Egészség Isten patikájából*, (Hungaprint, Budapest, 1990.); SULLYOK Katalin: *Lajos atya tanácsai*, (Hungalibri, Budapest, é.n.); MICHAEL A. WEINER: *Gyógynövény biblia*, (Glória, Budapest, é.n.); MICHAEL CASTLEMAN: *Gyógynövény enciklopédia*, (Esély, Budapest, 1994.); BARBARA és PETER THEISS: *Erdők, mezők patikája*, (Microtrade, Eger, é.n.)

„Jegyezzük meg először is: fűszernek azokat a növényeket hívják, amelyek ISIDORUS szerint erős illatot árasztanak, mert vagy arra alkalmasak, hogy az istenek oltárára helyezték őket, vagy mert a levegővel keverednek az illatuk.” 1500 körül figyelmeztet minket fentiek megjegyzésére TEMESVÁRI Pelbárt *A fűszeres és gyógyító erejű fákról* a budai ferences rendházban írott elmélkedésében. A hetvenedik éve körül járó — akkor már európai hírnévű — atya olyan gyógynövényekről beszél, amelyekben „megnyilvánul az Isten jósága”, a jerikói rózsáról, amely megédesíti a jó álmot és hatásos mellhártyagyulladás ellen; az álóéről, amely megerősíti az agyat, a szívet, az érzékszerveket, a gyomrot, és ha megisszák főzetét, meggátolja a harag keletkezését; a balzsamról, amely hatásos epilepszia és szédülés ellen, összeforrasztja a tört csontot, eloszlatja a hályogot a szemről; az indiai nádról, a vadfahéjról, a ciprusról, amelynek fehér magvaiból olajos kenőcsöt készítenek melegíteni és lágyítani az izmokat, ezért a ciprus a híveit szeretetben melengető, istenfélelemben meglágyító és Isten szemlélésében megnyugtató KRISZTUS jelképe. A fiatal korában pestisfertőzést átélt Pelbárt atya ismerte a gyógyfüveket. Valószínűleg ott nőttek ablaka alatt.

A KÖZÉPKOR ÉS A RENESZÁNSZ IDEJÉN a gyógynövények otthona Európában a kolostorkert gyógyfüves része, amit *hortulusnak*, *herbariusnak*, vagy *herbolariusnak* hívnak. A St. Gallen-i kolostor 9. századi tervrajzán, amit RAPAICS Raymund is közölt *Magyarkertek* című könyvében — a temetővel kombinált gyümölcsöskert mellett — megtaláljuk a veteményeskertet a kertészlakkal és a gyógynövénykertet a kórházzal és az orvosok házával. Magyarországon az első gyógynövénykert a pannonhalmi bencés szerzeteseké lehetett. Hogy fent volt-e a hegyen, vagy lenn a völgyben, az ún. *pannóniai kertben*, nem tudjuk, de az bizonyos, hogy a kolostorhoz tartozó falvakba — *prediumokba* — a kertészkedő, botanizáló atyák jóvoltából vándoroltak a gyógyfüvek. Az évszázadokon át szinte liturgikus örökségként élő latin nevük bizonyítja ezt legjobban. A *herbolariusok* — növénygyaikaik szigorú geometriájával — olyanok, mint azok a türelemmel másolt középkori imák, amelyeknél nem

csak a szöveg, de a szövegekép is jelentést hordoz. Gyakorlati bölcsesség és titkos értelem van abban, ahogyan a középkori atyák és nővérek gyógynövénykertjeikben elrendezik a fűgyakat: egy négyzet oldalai mentén két-két fajt ültetnek, például rózsát és liliomot, mentát és rozmaringot, ügyelve arra, hogy két szemközti oldalon legyenek nitrogénkötő fajok, például görögszéna; a növények három oldalon zárt sövényt alkotnak, a negyedik oldalon középen van a bejárat, ami egy ösvényben folytatódik; az ösvény két oldalán négy-négy faj nő, például zsálya, ruta, gladiolus és csombormenta a rózsá- és liliomsövény mellett. A kolostori gyógynövénykertek zártágukban és gyógyító mivoltukban talán a paradicsomi öskertet is szimbolizálják és ezért jelenthetik SZÜZ MÁRIÁT is, akinek egyik szimbóluma a *hortus conclusus*, az elzárt kert az *Énekek Éneke* e szavai alapján: „Húgom, mátkám, akár az elzárt kert, mint az elzárt kert, a lepecsételt forrás.”

„A formáknak élni — a legszebb halál” — írja OSVÁT Ernő 1900-ban, az *Új Magyar Szemlében*, PÉTERFY Jenő öngyilkossága kapcsán. De a formáknak élni — misztikum is. „Az érvek senkit nem győznek meg” — mondta EMERSON. A formák — különösen a térbeli formák, a geometria — meggyőzőbbek mindennél. A végtelen értelemre, aminek semmilyen megnyilvánulásában nincsen esetlegesség, is adható geometriai hasonlat. BORGES írja: „Az ember léptei — születésétől a haláláig — felfoghatatlan alakot írnak le az időben. Az Isteni Értelem közvetlenül képes felfogni ezt az alakot, úgy, ahogy az emberi értelem egy-egy háromszöget észlel. Az említett rajzolat (talán) meghatározott szerepet tölt be a világegyetem rendjében.” (SCHOLZ László ford.) A kolostori gyógynövénykertek geometriájának, a fajok és fajták ültetési rendjének és viszonyának van, biztosan létezik külön jelentése, hiszen a középkorban minden forma önmagán is túlmutató értelmet hordoz. Ezeknek a geometrikus értelemeknek a megfejtése, a *herbolarius*okban rejtőzködő formai titkok nyitják meg megtalálása ötleteket adhatna új gyógyszerek megtervezéséhez is.

A GYÓGYNÖVÉNYEK ISMERETE RÉGEBBI A KÖZÉPKORNÁL, az is lehet, hogy a történelem előtti időkből való. Az a tény, hogy egymástól térben, időben, vallásban, filozófiában távoli kultúrák ugyanannak a gyógynövénynek ugyanazt a gyógyhatást tulajdonították, a gyógynövényismeret archetipusos jellegére utal. Például valamennyi ősi kultúra a mentát gyomornyugtatóként, a szomorúfűz kergét láz- és fájdalomcsillapítóként, a medveszőlőlevelet vizelethajtóként használta. Egy kínai csanbuddhista példázatban BUDDHA testét a gyógyfüves kert sövényéhez hasonlítják. Talán mi mindnyájan sámánok vagyunk, csak nem tudunk róla. A gyógynövényismeret ősi alapjai valószínűleg a génjeinkben vannak elszorítva, elnyomva; a beteg állat is megtalálja az őt gyógyító füvet. Castleman írja, hogy Tanzániában a beteg csimpánzok az *aspilia* bokor leveleit rácsálták. A kutatók megvizsgálták a növényt és egy erős antibiotikumot izoláltak belőle. Az emberben is vannak ösztönös tudás- emlékek. Mondhatjuk ezeket platóni ideáknak, vagy géneknek — vannak bizonyosan. Tapasztalati tréning hiányában azonban rejtve maradnak legtöbbszörünknek. Azokból az emberekből, akik türelmes és elmélyült életszemléletükkel, a külvilág zajaival nem törődő, nyugodt ritmusú életmódjukkal képesek felszínre hozni önmagukból a minden emberben meglévő természetismerő tudást, és ezt képesek vegyíteni az évszázados tapasztalati gyógyító hagyománnyal, lesznek a füveket használó gyógyítók, a Maria Trebenek, az Oláh Andorok, a Lajos atyák.

Ezt mondja Sirák fia: „A gyógyszereket a földből adja az Úr, és az okos ember nem veti meg őket.” A biblia és a szent iratok a gyógynövényeknek a mai napig ki nem merített forrásai. A mi LÖW Immánuelünk hatalmas összefoglaló munkáját, a *Die Flora der Judent* érdemes lenne kijegyzetelni a gyógynövények előfordulása szempontjából. Mennyi új összefüggésre jönnénk rá! Mert például nem lehet az véletlen, hogy a bibliában éppen a rózsabokrot nem fogja a tűz és az egyik legjobb égés elleni készítmény, a Naksol, rózsakivonatból van. A Jézus által említett gyógynövények a ruta, a menta és a mustármag. Ma is használjuk őket. A ruta bizonyos hatóanyagait újabban rákellenes kivonatokban alkalmazzák.

FARMAKOLÓGIA ÉS MŰVELŐDÉSTÖRTÉNET ÖSSZEFONÓDÁSA a gyógynövény terápiák külön szépsége. A rozmarin alkoholos kivonatát a modern szakirodalom világszerte mint „Magyarország királynőjének gyógyvizét” említi. Az *Aqua Reginae Hungariae* elnevezés egy páduai orvostól, PRAEVOTIUSTÓL származik. Feljegyzi, hogy 1606-ban hozzájutott egy Ciprus szigetéről való breviáriumhoz, amibe SZENT ERZSÉBET magyar királynő saját kezével az alábbi receptet írta:

„Én Erzsébet, a magyarok királynéja, midőn 72 éves koromban kínos kösvényben fetrengék és ezzel az alább megírt orvossággal esztendőig éldegelnék, amelyre engem egy remete tanított volt, akit sem előbb sem utóbb soha többé nem láttam, csakhamar javuláson éreztem, annyira, hogy minden tetemeimben megvidultam s mintegy egészen megifjodtam, arcomban megszépültem, úgyhogy még a lengyel király is megkérte feleségül, midőn mindketten özvegyességben élnék; de ezt cselekednem az én uram Jézus Krisztushoz való buzgó szeretetem nem engedte, akinek angyalától, úgy hiszem, kaptam ezt az orvosságot.” (Rapaics Raymund ford.)

A legendát és a receptet átvette Nicolas DE FÉVRE, a francia királyi ház udvari gyógyszerésze, és így „Magyarország királynőjének gyógyvize” elterjedt Európában, még SEVIGNÉ-né is megemlékezett róla leveleiben. Johann Maria FARINA olasz kereskedő a 18. század második felében Kölnben megvásárolta a készítményt és a narancsvirág illó olajával dúsította. Ezt az oldatot vitte vissza Franciaországba, ahol új terméként árulta. Ez lett a kölnivíz, az *Eau de Cologne*.

WEÖRES-i szavak: javas fűből szűrt tea. A gyógynövényeket forrázzuk, főzzük, szűrjük, lehűtjük, megisszuk, kivonatoljuk, alkoholban áztatjuk, lepároljuk, bepároljuk, tinktúrává alakítjuk, csepegtetjük, kenőccsé gyúrjuk, azaz foglalkozunk velük. A pszichológusok szerint már önmagában ez a sokféle tevékenység is gyógyít, ha lélekkel és szeretettel csináljuk.

Szabadalomjogi okokból kevés a gyógynövényből készült gyógyszer. Szabadalmaztatni új vegyületet, vagy új hatású vegyületkombinációt lehet, az évszázadok óta ismert gyógynövényeket alig. Hatóanyagait kémiai módon módosítják, hogy szabadalmaztatni lehessen őket. Egyik első példa erre az aszpirin volt, aminek alapvegyületét egy *Spiraea*-félésegből vonták ki több mint száz évvel ezelőtt. Valójában — gyógyszerészeti szempontból — a gyógynövények is gyógyszerek, és lehet mérgező hatásuk. Óvatosan kell bánni velük! Ne bízzuk magunkat egyetlen szakkönyvre, vessük össze, mit írnak más szerzők ugyanarról a növényről! A gyógynövények világa egy egész tudomány, a mai széttöredezett tudományokat tekintve pedig egy egész tudományköteg.

A régi idők gyógyfüves könyvei — MELIUS JUHÁSZ Péter *Herbárium*, BEYTHE Fives könyve, CSAPÓ József *Új füves és virágos magyar kertje*, DIÓSZEGI Sámuel *Oroosi fűvészkönyve*, LIPPAY János *Posoni kertje* — sok,

tudományosan éppen manapság megerősített adatot tartalmaznak. „Ha borban főzed és iszod, mérget, követ, fővént kihoz emberből” — írja az orbáncfűről Melius Péter a 16. században. Ezen a szövegen nyolc éve már nem mosolygunk. Mert a HIV vírus eddig ismert leghatékonyabb ellen-szerét 1988-ban fedezték fel Rehovotban, a Weizmann Intézetben. Az orbáncfűvet.

Tavaszi volt, most nyárelő van. Már elnyílt a sáfrány, a pünkösdi rózsák és a lilium, és most nyílik a levendula, a kakukkfű, a zsálya. Jólesik egy séta a kertben az Úr ege alatt, a jóság és az igazságosság füvei között. „Olyan fákat szeretnék, melyek a rövid telet képviselő júliust kihasználva elvesztik lombjukat, és meztelen ágakkal merednek a felhőkbe. Egy kis reggeli köd az ágakon, egy alkonyat merev, fekete karók mögött, csillapítaná a honvágyat.” LÉNARD Sándor írta ezt, aki a római magyarok orvosából a braziliai bennszülöttek gyógyítója lett. A gyógyfüvekről mindent tudott. Ott nőttek ablaka alatt. Lám, növényt a honvágyra keresett. Magyarországról két asszonnyal levelezett állandóan, SZERB Antalnéval és az én egyik nagynénémmel, DÁVID Idával, akit Dona Idának szólított. A szentesi ligetben kisgyerekként nyaranta terméseket, fák magvait gyűjtöttem. Ezeket néném elküldte Lenárd Sándornak, hogy elültesse, plántálja őket. A *Völgy a világ végén* című könyvének borítóját ő maga festette, mint ahogyan saját gyászjelentését is előre megrajzolta indázó gyógynövényekből, furcsa levelű füvekből. Latinul — hiszen a *Micimackót* ő fordította latinra — két mondatot írt a rajzra.

A bal felső sarokba ezt: *Contra vim veneris herbam non inveneris* — A szerelem ereje ellen fűvet nem találni. Gyökér, hajtás és titokzatos trópusi virágok közé, a jobb alsó sarokba pedig ennyit: *Contra vim mortis non crescit herba in hortis* — A halál ereje ellen nem terem fű a kertben.

HIDVÉGI Máté

X809
u

Hornelli Csaba

TAR SÁNDOR: A MI UTCÁNK

könyvtárak felé

Egy kor irodalmát nem csak stílusa, hanem választott témája is jellemzi, a közízlést a formával együtt a tartalom is meghatározza.

Mindig becsültem az árral szemben úszókat, a „divatjamúltakat”, az „elkésztetteket”, akik alig férnek be a tudomány szűk ketreceibe.

LÉPJÜNKHÁTBE ebbe a többször átkeresztelt „mi utcánkba”, melyet hol Ságvárinak, hol Radnótinak neveztek el, bár lakói mindig csak Görbe utcának hívták. TAR Sándor azokról ír, akikről manapság nem divat írni. „A 6714-es személy” egykori utasairól, a tegnapi rendszerének lemeztelenített királyairól, a ma gazdasági és társadalmi változásainak veszteségeiről. Eljött a proletár utókor, de nekik nincs még egy életük.

A városszéli lakótelepek kétszobás ketreceiből az elhagyott faluba visszakényszerülők rétegeiből kerülnek ki Tar hősei. A szocialista nehézipar egykori bérabszolgái, a gyökértelen első generációs városi proletárok és kialvatlan bejárók mára munkanélküli falusiakká lettek. Gyökértelenségük azonban örökre megmarad, szegénységük nem pusztán anyagi gond. Ottfelejtve félúton a paraszt és a munkás között, soha be nem fejezett

házaikban a faluszélen. Aki a Görbe utcában lakik, nem lelheti az igaz utat. Az ivás jótékony mámora feledtetni valamennyire a felbomlott családot, az elveszett munkát, az emberi életet, mindazt, amiben valaha részük volt. Jobb, ha a kéz remeg reggelenként, mintha az agy jár napközben.

Tar nem szociográfiát ír és nem melodramát. Nem szociográfia ez a különös könyv a novellafüzér és a regény között; a társadalomtudóst érdeklő „mintákat” Tar keserű szépségű mondatai hozzák elénk és formálják tragédiává. *A mi utcánk* átokverte sorsai az antik végzet kivédhetlenségére emlékeztetnek. A helyes megoldást felcsillantó kollektív *happy end* megmarad a politikusoknak. Tar tudja jól, a tönkrement emberi életre nincs orvosság.

FÖLDÚT, NÉHÁNYÉVE ÁSOTT VÍZVEZETÉK, félkész házak és félkész életek, valahol az ösztön és a tudat határán. *A mi utcánk* legkeserűbb igazsága, hogy lakói a túlélés érdekében választják ezt a vakolatlan életet. „Egyébként pedig nem buta ember itt senki, csak kényelmesebb, ha nem mutatja.” — mondja ki a könyv egyik szereplője.

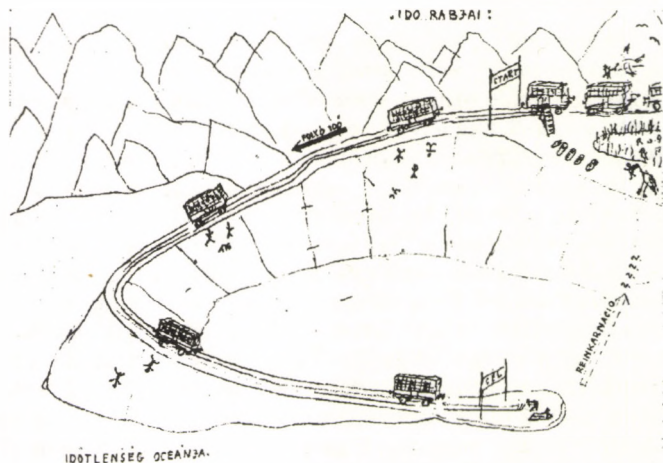
„... megnősülnek, férjhez mennek, szaporodnak, meghalnak, sokan egész életükben nem tudják kimondani azt a szót, hogy szeretlek, és nekik sem mondja senki. Az udvarlás gyors és lényegre törő, meséli a körzeti orvos, úgy kezdődik, hogy gyere, a nemi kultúra sekélyes, igénytelen, a gyászbeszéd rövid.

— adja Tar rövid összegzését ennek az átbotorkált, félhomályos életnek.

Ahol ezek az emberek élnek, oda már nem lát az Isten. Hiába van lelkesze is a „mi utcánknak”, a tiszteletes kezét ugyanúgy nem fogja senki, ahogy a többiekét sem. Mindenki perben áll Istennel, mert senki sem békülhet meg önmagával.

Ezt az embertelen létet mégis emberek szenvedik el. Tar Sándor egy percre sem enged ebből a feszültségből, ahogy hőseinek sem hoz megnyugvást az este. S ennek a szomorú, belenyugvásában mégis emelkedett könyvnek az elolvasása után nekünk is észre kell vennünk, hogy „olyan furcsa ma minden, a nap is, nézd, mintha valaki tartaná, nem tud lemenni”. Az a nap ugyanis a mi napunk, az az utca a mi utcánk is. (*Magvető – AB Beszélő; 1995.*)

HORVÁTH Csaba

16. ábra. HETVENÖT ÉVES MÉRNÖK RAJZA AZ IDŐ FOLYAMATÁRÓL

U Petró Tibor

KIÉ LESZ A 21. SZÁZAD?

jelent az amerikai
biztonságpolitikai
térképről

BOLDOGABBLENNEL CLINTON ELNÖK, ha Amerikának nem kellene nemzetközi kérdésekkel foglalkoznia — írta az *International Herald Tribune*-ban William PFAFF. A külügyek politikai kockázatot jelentenek, bizonytalan következményekkel a választás kimenetelére. Az elnök megkísérelte elkerülni a külpolitikát és igyekezett helyette a kereskedelmi terjeszkedéssel foglalkozni. A kormányban jóval nagyobb a pénzügyi- és kereskedelmi miniszter befolyása, mint a külügyminiszteré. Erőfeszítések nyomán létre jött az APEC, az Ázsiai-Csendes-óceáni (Pacific) Gazdasági Együttműködés laza alakzata, valamint a World Trade Organisation az eddigi GATT helyett. A külpolitikát az erőltetett és nagyrészt terméketlen retorika helyettesítette a demokrácia és a piacgazdaság támogatásáról. Bosznia a nagy kivétel, amelyet Bob DOLE szenátor és Jacques CHIRAC francia elnök váratlan szövetsége erőltetett a tétovázó elnökre.

A nagy amerikai biztonságpolitikai vállalkozások — Japán, Európa, NATO, orosz reformok — a bürokratikus tehetetlenségi nyomtér következtében tovább működnek. Ennek ellenére, az események rosszra fordulhatnak Oroszországban, a Közel-Keleten (ez már be is következett) és Távols-Keleten, ami nagyon kellemetlen hatással lehet a választásokra. Semmi csodálkozónivaló nincs tehát azon, hogy Clinton republikánus ellenfele, Dole szenátor választási hadjáratának frontvonárába helyezte a külpolitikát. Felmérése szerint, e területen mutatkozik a legtöbb esély arra, hogy érzékeny sebeket ejtsen a hivatalban lévő elnökn. Keményvonalas nemzetközi politikát fogalmazott meg. Követelte a NATO-kiszélesítés menetrendjének felgyorsítását, tekintet nélkül Moszkva ellenkezésére. Helytelenítette a túl közeli barátságot JELCIN orosz elnökkel, sőt szerinte Washingtonnak fel kell készülnie a komoly nézeteltérésekre Moszkvával. Dole egyik legközelebbi tanácsadója, Jane KIRKPATRICK asszony, aki BUSH elnöksége idején ENSZ főmegbízott volt.

Támadta Clintont Irán miatt, amely — mint mondotta — „megvetette lábát Európában a boszniai fegyverszállítással” —, élesen bírálta az elnök ENSZ politikáját, amelyet „határozatlannak és dilettánsnak” nevezett, csökkenteni szándékozik a palesztineknek nyújtandó támogatást, az USA nagykövetséget át akarja helyezni Tel Avivból Jeruzsálembé, tervbe vette a „csillagháborús” rakétavédelmi rendszer újraindítását.

Az elnök nemzetbiztonsági főtanácsadója, Anthony LAKE viszont már a „Második Amerikai Évszázad”-ról beszél és azt fejtegeti, hogyha a világ a 20. századot, különösen annak második felét „Amerika Évszázadának” minősítette, akkor a 21. században még inkább jogos lesz ez az elnevezés. A nagy kérdés most az, hogy meg kell határozni 1997-re Amerika nemzetközi aktivitásának fő területeit és ehhez meg kell szerezni az amerikai nép támogatását. A republikánus kongresszust bírálva, megállapítja, hogy az USA nemzetközi tevékenységére fordított összeg rendkívül szerény, a költségvetésnek csupán 1,3%-a, a GDP-hez viszonyítva

pedig mindössze kéttized százalék. Ugyanakkor a külföldi segélyekre fordított pénz busán megtérül. Például Latin-Amerikában az amerikai export 1993-ban két és félszer volt nagyobb, mint az előző 45 évben nyújtott összes gazdasági támogatás. A fejlődő országok és a kommunizmusból a piacgazdaságra áttérő országok az amerikai kivitel 40%-át veszik fel és így több millió amerikai munkahelyét biztosítják. Csak 1990 és 1995 között az amerikai export e térségekben csaknem 100 milliárd dollárral nőtt. Amerika számára az aktív külpolitika és az ahhoz szükséges források gyümölcsöző felhasználása kötelező érvényű. Mert csak így lehet kialakítani a Második Amerikai Évszázadot, a biztonság és bőség évszázadát.

Vajon Amerika népe vállalja-e a vezető szereppel járó terheket. Az „elszigetelődés” elmélete és jelszava már nem használatos, mert az amerikaiak tudják, hogy nem fordíthatnak háttal a világnak. Nagyon lelkesek, amikor Amerika vezető szerepéről hallanak, de örömük azonnal lelohad, ha az ezzel járó kiadásokra és elkötelezettségekre esik a szó. Tükröződik ez a televízióban és a sajtóban is, ahol alig van nemzetközi tudósítás. Ha a közönséget érdekelné a külpolitika, akkor a tömegtájékoztató, természetesen, képes lenne bőségesen adni a nagyvilág híreit. De a közönség körében csekély az ilyen irányú érdeklődés.

Az egyetlen szuperhatalom viszont arra van ítélve, hogy minden ügyben hallassa a hangját. Mert mi történt az utóbbi hetekben? Clinton hosszas előkészítés után Japánba és Dél-Koreába látogatott, Jelcin pedig ugyancsak többszöri halasztás után Kínát kereste fel. Emellett választásokat tartottak Indiában, a „világ legnagyobb demokráciájában”. Oroszország, Kína, India, Japán és az Egyesült Államok viszonya az állandó átalakulás állapotában van. Abban a világban ahol minden negyedik ember kínai és minden ötödik indiai, rendkívüli figyelmet igényel Dél- és Kelet-Ázsia.

Mind kormánykörökben, mind a különféle társadalmi csoportosulásokban vizsgálják a térség legfőbb szereplőinek jelenlegi és jövőbeli kapcsolatait. Clinton tokiói és szöuli látogatása során igyekezett megvilágítani az USA törekvéseit Kelet-Ázsiában, és felvázolta a dinamikus fejlődés képét. A New York-i Ázsia Társaság tanácskozásán Williamsburgban a térség minden országából, így Oroszországból is szakértők vitatták az együttműködés kiszélesítésének kérdéseit. Arra a következtetésre jutottak, hogy ma már Amerika és Japán mellett más országok is elhatározó módon képesek befolyásolni a gazdasági döntéseket.

KELET-ÁZSIA A VILÁG LEGGYORSABBAN FEJLŐDŐ PIACA és sem Amerika, sem Európa nem engedheti meg magának, hogy másodlagos tényezőként kezelje ezt a térséget. Az itt élő népek kulturális hagyományai jóval erőteljesebben hangsúlyozzák az önfejelem és önmérséklet erényeit, mint az európai-amerikai kultúrkörhöz tartozó országok lakosai. Így arányaiban jóval több belső megtakarítással, beruházható tőkével rendelkeznek, és elfogadják a hosszú távú tervezést. A kínai gazdaság, Japán után, a legnagyobb Kelet-Ázsiában. Az Egyesült Államok kereskedelmi érdekei éppen itt ütköznek össze leginkább a politikai követelésekkel. Washington az emberi jogokat kéri számon Pekingben, az amerikai üzletemberek viszont a kimeríthetetlen piaci lehetőségekre összpontosítanak. Kína azt kifogásolja, hogy az Egyesült Államok eltér az 1972-es NIXON-látogatás során kidolgozott elvektől, így az egyetlen Kína-felfogástól, hiszen továbbra is támogatja Tajvant. Az USA pedig terjeszkedő törekvésekkel vádolja Kínát, különösen a Tajvani-szorosban mutatott erőfitogtatás után.

Mindezen túl, a kínai kereskedelem lehetőségei megosztják az Atlanti Szövetséget. Amerika eddig is nehezményezte, hogy az európaiak továbbra is kereskednek Kubával, Iránnal, Líbiával, amit az amerikai vállalatoknak megtilt a Damato-törvény. Az Európai Unió tagjai, félretéve az emberjogi kérdéseket, elfogadják Kínát olyannak, amilyen és igyekeznek fejleszteni a gazdasági kapcsolatokat.

EBBEN A HELYZETBEN KERÜLT SOR Borisz Jelcin kínai látogatására. Amerikában rögvest felmerült a gyanú, hogy Moszkva ismét játékba akarja hozni a „kínai kártyát”. Logikus lenne ez a kínai-amerikai feszültség és a NATO-kiszélesítési tervek idején. Csakhogy az orosz-kínai kapcsolatok hosszú történetében a bizalmatlanság és a kölcsönös óvatosság legalább olyan jellemző volt, mint az együttműködés és szövetség. Az orosz távol-keleti Tengermellék lakossága határozott védelmet vár Moszkvától, és ellenzi a Pekingnek teendő engedményeket. A kínaiak pedig nem felejtették el, hogy SZTÁLIN többször is megalázta Mao CE-TUNGOT és az 1969-ben az Usszuri-folyónál és Damanszkij-szigetnél történt véres összecsapást sem.

Több egyezményt írtak alá 1996 április végén Pekingben, de ez korántsem jelenti azt, mintha Kínának nem lenne továbbra is szüksége az amerikai és japán tőkére.

Ugyanez mondható el Oroszországról is. Az orosz gazdaság számára is létkérdés az amerikai és japán tőke (a nyugat-európaival együtt), ugyanakkor az orosz nacionalisták hallani sem akarnak a Japánnak teendő területi engedményekről. Oroszország esetleg szorosabb kapcsolatokat épít ki Kínával, ha az elnökválsztásokon a kommunista ZJUGANOV győz. Leginkább a hadiipar területén rajzolódik ki az orosz-kínai együttműködés. Így nemcsak Kína jut korszerű fegyverzethez és technológiához, hanem elégedett lesz a nagyhatalmú orosz fegyverkezési lobby is. A tényleges helyzet jelenleg az, hogy az amerikai-kínai kereskedelem a múlt évben 43 milliárd dollárt tett ki, az orosz-kínai pedig 5,5 milliárdot.

Indiában a választásokon érzékeny vereséget szenvedett a Nemzeti Kongresszus Párt, aminek következményét az eddigi miniszterelnök Naraszimha RAO azonnal levonta, és az államfőnek benyújtotta lemondását. A parlamentben a Bhárátiya Dzsanaata Párt lett a legerősebb. A harmadik helyre a baloldali tömörülés került. Egy demokrácia működésében tagadhatatlanul lélegzetállító, amikor négyszázmillió szavazó dönt a választásokon. A kilencszázmilliós India sorsa az elkövetkező négy évben így, várhatóan, az erősen nacionalista beállítottságú Dzsanaata Párt kezébe kerül, amely azonban egyedül nem képes kormányozni. Érthetetlen módon, a nemzetközi közvélemény általában keveset foglalkozik Indiával, jóllehet India, mivel ott nincs szigorú születésszabályozás, mint Kínában, rövidesen a világ legnagyobb lélekszámú országa lehet.

Amióta — ötszáz évvel ezelőtt — az első protugál hajósok horgonyt vetettek az ázsiai partokon, a nyugati országok megszokták, hogy ők mondják meg az ázsiaiaknak, mit, hogyan tegyenek. Ez a korszak ért véget. A nagy kérdés: valójában kié lesz a 21. század?

PETHŐ Tibor

SUMMARIES

Cultural Goods - Are They Goods? Editorial Note by Gábor CZAKÓ.

Péter Ákos BOD, Chairman of the National Bank of Hungary (1991-94), Director for East Central Europe, EBRD, London. *On Ethical Values and on the Ethics of Production*. The savageness and corruption of the new capitalism of East Central Europe has its roots not in the present Western tradition but in the moral dissolution and lurid consumerism of the late communist decades.

Professor Sándor PAPP, chemist, University of Veszprém. *Society - Economy - Nature: The Unbalanced Trinity of Euro-American Civilization*. An analysis of ecological and moral aspects.

OOKA Makoto, poet, President of the Japanese PEN Club, Tokyo. *Sitting in a Circle: Thoughts on the Japanese Group Mentality*. The versatile poet and writer on Japanese culture examines the various manifestations of the habit of kurumaza, sitting in a circle, which fosters the cohesion of the community but implies the danger of isolationism too.

Nature Therapies and Academic Healing - The two approaches are being discussed here by physicians and other experts in the conference series of the Department for Behavioural Studies, Semmelweis University of Medicine, Budapest.

Professor Károly MÉHES, Director of the Pediatric Hospital of the University of Pécs. *Reform Efforts in Pediatrics*. Joining in the current debate of Hungarian health care reform, Professor Méhes outlines the internationally outstanding performance of the Hungarian pediatrics network in the last decades, and warns that health care reform should proceed with sensitivity lest the achievements go down the drain, with social costs far exceeding the short-term budget gains.

Dr. Erzsébet MOUSSONG-KOVÁCS, psychiatrist, Budapest. *The Fleeting Magic of Children's Drawings*. In her series of studies of drawings by psychiatric patients, Ms. Moussong-Kovács examines parallels and differences with children's drawings this time.

Professor János PÉNTEK, linguist, Bolyai-Babes University, Kolozsvár (Cluj-Napoca, Romania). *Hungarian Studies in a Minority Situation*. This branch of studies has a special role in historical Hungarian communities beyond the borders.

Lujza RATKÓ, ethnographer, Nyíregyháza. *Tradition and Modernity in the light of Ethnography*. Essay on the dilemmas facing a young researcher of a world passing away.

Zoltán PECZE, former Deputy State Secretary at the Ministry of Defence (1991-94), Budapest. *Was the Dissolution of Yugoslavia inevitable?* A historical analysis of the evolution of national interests of the member states from the time of founding (1920) to the recent dissolution shows

that Yugoslavia was bound to dissolve at the moment the East-West confrontation ends.

Correspondence:

Ferenc A. SZABÓ: A rejoinder to the exchange of opinion on the Hungarian demographic situation with György Vukovich, former Chairman of the Hungarian Bureau of Statistics.

Events and Reviews:

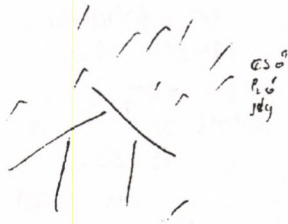
Csaba HORVÁTH on *A mi utcánk* (Our Street), a novel by film director Béla Tar.

Máté HIDVÉGI reviews the choice of books on medicinal herbs.

Tibor PETHŐ: *Who Will Own the 21th Century?*

HO LV.

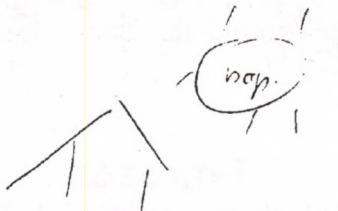
Műlt

Jelen

Jövő

9. ábra. NEGYVEN ÉVES MŰSZAKI RAJZÁBAN AZ IDŐÁBRÁZOLÁS, MINT INFANTILIS JEGY

JOGFILOZÓFIÁK

A TEMPUS „Összehasonlító Jogi Kultúrák” projektumának kiadványai

szerkeszti dr. VARGA Csaba egyetemi tanár
(ELTE és PPKE)

Hans KELSEN

Tiszta Jogtan Bibó István fordításában
(1988) xxii + 106 o.

Carl SCHMITT

Politikai teológia
(1992) xxii + 41 o.

Cs. KISS Lajos és KARÁCSONY András (szerk.)
A társadalom és a jog autopoietikus felépítettsége
(1994) 124 o.

Georg JELLINEK
Általános államtan
(1994) 126 o.

PACZOLAY Péter (szerk.)
Alkotmánybíráskodás - alkotmányértelmezés
(1995) 216 o.

TAKÁCS Péter (szerk.) *Joguralom és jogállam* (1995) 330 o.

H. L. A. HART
A jog fogalma
(1996) 375 o.

VARGA Csaba
A jogi gondolkodás paradigmái
(előkészületben) kb. 200 o.

Terjeszti:
Osiris Könyvkereskedés
1053 Budapest, Veres Pálné u. 4-6.
266-4999, Fax: 118-2516

TISZTELT, HAMVAS-KIADÁSOK IRÁNT ÉRDEKLŐ OLVASÓNK!

Tájékoztatjuk Önt, hogy a MEDIO Kiadó 1996 júniusától új sorozatot indít, **Mérték** címmel. A kis füzet-terjedelmű kiadványokban egy-egy Hamvas-esszé és más szerzők — Hamvas Béla szelleméhez méltó — írásait publikáljuk. Az első füzetben Hamvas Béla: **Eksztázis** c. esszéjét közöljük, amely az életműsorozat eddig még ki nem adott, **Az ősök nagy csarnoka** c. fordítás és kommentár-gyűjtemény bevezetése.

A **Hamvas Béla-életműsorozat** 11., 12. és 13. kötetében a **Karnevál** c. regény új, teljes, cenzúrázatlan kiadása jelenik meg, terveink szerint 1996 karácsonyán.

A **Hamvas-összkiadás** 7., 8., 9., 10. kötetét, *E. Lassale* atya **Zen-út a megvilágosodáshoz** c. könyvét és a most induló sorozatunk, a **Mérték** valamennyi füzetét közvetlenül a kiadótól is megrendelheti!

7. **Arkhai** (korlátozott példányszámban) 725.Ft

8., 9. **Scientia sacra — Az őskori emberiség** 725-725 Ft

10. **Scientia sacra — a kereszténység** 850 Ft

Lassale: **Zen-Út a megvilágosodáshoz** 435 Ft

Mérték 1. füzet: Hamvas Béla: **Eksztázis** 248 Ft

Ha a megrendelt kiadványok árát a kiadó címére *postai utalványon* feladja, a kért művet egy héten belül postára adjuk. A postai költséget vállaljuk, de csak Magyarország határain belül.

MEDIO KIADÓ, 2000 Szentendre, Kucsera F. u. 1.

1996 júniusától szeretnénk elkészíteni a Hamvas olvasótábor és az érdeklődők címlistáját. Ha Ön **Címjegyzékünkbe** bejelentkezik, a jövőben tájékoztatni fogjuk a Hamvas-szövegkiadásokról, az életműkiadás utánnomásairól, kiadónk egyéb publikációs terveiről, rendezvényeiről és előadásairól.

Bejelentkezni postai levelezőlapon lehet „Hamvas” jeligére a kiadó fenti címére, vagy 1115 BP. Etele út 36/b III/20. (x)

MAGYAR SZEMLE

Megjelenik havonta

A szerkesztőség címe:
1067 Budapest, Eötvös u.24.
Postacím: 1399 Bp., Pf. 701/216
Telefon/fax: 111-6477

Kiadja:
Magyar Szemle Alapítvány
Felelős kiadó:
DR. GRANASZTÓI GYÖRGY

ISSN 1216 6235

Nyomdai munkálatok:
PRESS + PRINT Kft.
2340 Kiskunlacháza,
Kossuth L. u. 9.
Felelős vezető:
Tóth Imre ügyvezető

Tipográfia terv:
BANGA FERENC
Műszaki szerkesztés:
MAGYAR BERTALAN

Terjeszti belföldön előfizetésben a Magyar Posta Rt. Hírlap-üzletági Igazgatósága. Árusításban megvásárolható a postai területi hírlapkereskedelmi rt-k árusainál.
Előfizetési díj:
egy évre 1728 Ft, fél évre 864 Ft;

Külföldről előfizethető a Magyar Szemle Alapítvány számlaszámán:
MNB 11707024-20332033
vagy megrendelhető levélben, melyre csekket küldünk

Előfizetési díj: postaköltséggel együtt egy évre 75 \$, fél évre 38 \$

A CÍMLAPON:
INFANTILIS, HISZTÉRIÁS FÉRFI
ÖNYILKOSSÁGI FANTÁZIÁI, 1.
FOTO: TESZÉRY GYÖRGY

A MAGYAR SZEMLÉT AZ ALÁBBI HÍRLAPÁRUSOK ÁRUSÍJTJÁK BUDAPESTEN:

Batthyány tér, metró; Frankel Leó utcai aluljáró; Flórián tér, Flórián üzletközpont; Bécsi út 122-124.; Déli pályaudvar, metró; Déli pályaudvar, lapüzlet; Kosztolányi tér; Bukarest étterem, lapüzlet; Újpest, Árpád úti metró; Kálvin tér 1.; Kígyó utcai lapüzlet; Deák téri aluljáró, lapüzlet; Váci u. 10.; Szabadsajtó u. 6.; Petőfi Sándor u. 17.; Párizsi udvar; Nyugati téri lapüzlet; Jászai Mari téri aluljáró; Erzsébet krt. 17., lapüzlet; Baross téri lapüzlet; Ferenc körúti aluljáró; Bajcsy-Zsilinszky u. 76., közlőnybölt; Lehel tér, Gogol utcai lapüzlet; Árpád-híd, metró; Móricz Zsigmond körtér, a 6-os vilamos indulási oldala; 114. postahivatal; Moszkva tér, Gomba; Örs vezér tere, Sugár.

A MAGYAR SZEMLÉT ÁRUSÍTÓ KÖNYVESBOLTOK BUDAPESTEN:

ATLANTISZ KÖNYVSZIGET (V., Piarista köz 1.); BENCÉS KÖNYVESBOLT (V., Ferenciek tere 5.); MENTOR KÖNYVESBOLT (VII., Rákóczi út 54.); ÍRÓK BOLTJA (VI., Andrássy út 45.); LITEA KÖNYVESBOLT (I., Hess András tér 4.); PETŐFI KÖNYVESBOLT (II., Margit krt. 7.); PONT KÖNYVESBOLT (V., Mérleg u. 6.); FEHÉRLÓFIA KÖNYVKERESKEDÉS (VIII., József krt. 36.); SZÁZADVÉG KÖNYVESBOLT (V., Veres Pálné u. 4-6.); NEMZETI KÖNYVESBOLT (XIII., Pannónia u. 22.) BALASSI KIADÓ KÖNYVESBOLTJÁBAN (II., Margit u. 1.) korlátozott számban korábbi számaink is kaphatók.

Megjelent, és szerkesztőségünkben megrendelhető
a sorozat harmadik kötete:

Czakó Gábor–Banga Ferenc
... és hetvenhét
magyar rémmese

KÖVETKEZŐ SZÁMAINK TARTALMÁBÓL: KULCSÁR Kálmán: *Alkotmányozás Magyarországon, 1966.*; JESZENSZKY Géza: *A honfoglalástól az integrációig*; PETHÓ Bertalan Pauler Ákosról. Sava BABIC Hamvas Béláról. MATUSKA Márton Sava Babicról. IZIKNÉ HEDRI Gabriella: *A demokrácia és a nemzetközi viszonyok*; TAXNER-TÓTH Ernő: *A sírt, hol nemzet....*; Magyar-ságtudományi tanulmányok a miliecentenárium alkalmából.

BOHEMIA, BÖHMEN TRADÍCIÓJA nemzetek fölötti és katolikus háttérű volt. 1918 nemzedéke ehelyett a XIX. század nacionalista tradícióiba fogózott. Az új állam nem a történeti folytonosság, hanem a nép jogán alapult — MASARYK nevezte el Csehszlovákiának. Bohemia, Böhmen birtokosa a németiség is volt; az új államé egyedül a cseh és a vele egynek kijelentett szlovák nép — a „csehszlovák nemzet” mint közjogi fogalom. 1918 nemzedéke, a múlt bűneiért a német népet tette felelőssé, mint a cseh népet típró idegen uralom eszközét. A nacionalista szabadságmámorban így három és fél millió állampolgárnak közjogi helyzete rendezetlen maradt; a csehszlovák fölfogás csak a „csehszlovák” államnépet ismeri, a kisebbségek számára csupán individuális szabadságjogokat biztosít.

A HUMANISTA, DEMOKRATA JELSZAVAK KÖZÖTT egyre többen gondolnak egy szélsőséges nacionalista diktatúrára, mely egy csapásra megoldaná többek közt a kisebbségi kérdést is. Ez a szellem behatol az egyetemekre is; 1919-ben az ún. MARES-féle törvénnyel megfosztják a német egyetemet attól, hogy IV. KÁROLY alapításának nevezhesse magát. Majd tavaly elveszik a német egyetem ősi jelvényeit is, s a verekedő cseh diáksereg élén ősz botanikus-professzorok vezetnek a német rektorátus elleni ostromot.

A CSEH KÖZVÉLEMÉNY MA szívesen hasonlítgatja össze állama helyzetét Belgiummal, Svájjal, Svédországgal, a finnekkel. Legfőképp Svájc iránt érdeklődnek. De általában tartózkodnak a konkrét analízistől, mert az nem egyszer oly kényelmetlen.

A CSEHEK a népi természetjogra hivatkozva szerezték meg Szlovenszkrét: a szlovák — „népünk keleti törzse” írják — s a természet igazsága nem engedheti, hogy ez a természeti kapcsolat semmivé váljon a magyar történeti jog nyomása miatt... Viszont mikor nagy német területek 1918-ban Ausztriához, esetleg Németországhoz akartak csatlakozni, e mozgalmat fegyverrel verték le s a német önrendelkezési igényekkel szembeszögezték az évezredek cseh történet jogait.

EMANUEL RÁDL PROFESSZOR analizálja a cseh-német ellentét fejlődését. FICHTE és HEGEL bűnösök, s főleg a „nép” misztériumát hirdető HERDER, a nacionalizmus atyja — s mellettük Adam MÜLLER „az állam germán fölfogású tanának” szerzője. Az ily „transzcendentális” fölfogás a nép s állam „organikus” voltáról, vezetett Rádl szerint a frázisokban bő cseh nacionalizmus kialakulásához is. Így áll szemben a „cseh nemzeti öntudat”, a „csehszlovák nemzet lelke”, a „cseh nép”, a „magyarokkal”, a „németekkel”, sőt magukkal a cseh egyénekkel is; a „nép” uralma elnyomja az egyént. A „nép” ily misztikus fölfogása vezetett aztán a pánszlávizmus és a pángermanizmus felé. Így ered közös atyától a két politikai ellentét. (*A cseh nacionalizmus és a szudétanémet kérdés* — részletek; *Magyar Szemle*, 1936. szeptember.)

GOGOLÁK Lajos